

CANONS OF ORISSAN ARCHITECTURE

CANONS OF ORISSAN ARCHITECTURE

NIRMAL KUMAR BOSE

COSMO PUBLICATIONS

First Published 1932
First Cosmo Print 1982

Published by :
Rani Kapoor (Mrs.)
COSMO PUBLICATIONS
24-B, Ansari Road,
New Delhi-110002

Printed at :
Mehra Offset Press
Delhi

LIST OF PLATES

Līṅgarāj Temple and the Bindusarovar Lake,
Bhubaneśwar

Geometrical constructions

Rekha, Bhadra, Khākharā

Rekha *deul*, Anantavāsudev Temple, Bhubaneśwar

Bhadra *deul* at Koṅārak, Puri

Miniature Khākharā shrine, near Siddheśwar

Vaitāl *deul*, Bhubaneśwar

Temple of Gaurī, Bhubaneśwar

Gauṛīya Temple, near Mārkaṇdeśwar, Puri

Paraśurāmeśwar Temple, Bhubaneśwar

Small Rekha shrine near Siddheśwar

Kutātunḍi Temple, Khiching, Mayurbhanj

Kutātunḍi Temple (after repairs)

Different kinds of pedestals

Bāṛa, consisting of *pābhāga*, *jāṅgha* and *baraṇḍa*, in a
ruined temple near Kottīrtha, Bhubaneśwar

Bāṛa, consisting of *pābhāga*, *jāṅgha* and *baraṇḍa*,
Paraśurāmeśwar Temple, Bhubaneśwar

Bāṛa consisting of *pābhāga*, *jāṅgha* and *baraṇḍa*, with a sharp
recess demarcating *bāṛa* from *gaṇḍī*, Chandraśekhara
Temple, Khiching, Mayurbhanj

Bāṛa consisting of *pābhāga*, *tala jāṅgha*, *bāndhanā*, *upar jāṅgha*
and *baraṇḍa*, Anantavāsudev Temple, Bhubaneśwar

Part of elevation of Dul-padma Temple and Ratnasāra Temple

Pābhāga, consisting of three mouldings, Paraśurāmeśwar
Temple, Bhubaneśwar

Pābhāga, consisting of five mouldings, Rājārāṇī Temple,
Bhubaneśwar

Different specifications of the *pābhāga*,

Tala jāṅgha and *bāndhanā* with figures of *nara-virāḍa* and
gaja-virāḍa, Koṅārak

Bāndhanā, Sūrī *deul*, Bhubaneśwar

Khakkharā-muṇḍi for the *tala jāṅgha*. The *Bāndhanā*.

Diṭhā-muṇḍi for the *uper jāṅgha*

The *baraṇḍa*

Bāndhanā, *uper jāṅgha* and *baraṇḍa*, *Sūri deul*, Bhubaneswar

Gaṇḍi of Mohini Temple, Bhubaneswar

Paga and *dhāra* in Mangaleśwar Temple, Bhubaneswar

Part of *gaṇḍi* of the Liṅgaraj Temple showing *śikharas* on the
anuratha paga

Curvature of the *gaṇḍi*

The *Mastaka*. The *Kalasa*

Ruined *Rekha* Temple at Telkupi, Manbhum

Corbelled arch above lintel in a ruined temple,

near Rameśwar, Bhubaneswar

Ruined brick-temple at Boṅām, Manbhum district, showing

corbelled arch over doorway

Projection on frontal *rāhā paga*, Mārkaṇḍeśwar Temple,
Bhubaneswar

Jagadīś Temple, Udaipur, Rajputana

cf. The Kṣetrabhūṣaṇa Temple

Ground-plan of the *pancharatha* Kailāsa temple

Elevation of the *pancharatha* Kailāsa temple

Rajarājī Temple, Bhubaneswar

Bhadra *deul* of the *nabaghanṭā* type, *Sūri deul*, Bhubaneswar

The Bhadra Temple

The Draviṇ Temple

Doorway of the Koṭitīrtheśwar Temple, Bhubaneswar

Doorway of the Chandraśekhara Temple, Khiching, Mayurbhanj

Torana, at Puri

Torana of a rare type at Bhubaneswar

The *Torana*

INTRODUCTION

Indian architecture has been studied from various points of view by students of Indian history. The studies of Fergusson, Prasannakumar Acharya, Manomohan Ganguli and Havell may be taken as representative of the four methods of approach which are generally followed in this connection.

Fergusson and others after him, like Cousens or Rakhal Das Banerji, depended principally in their researches on personal field-observations. Almost all that we know at present regarding Indian architecture has been learnt through this process ; still, the method itself has suffered from an important limitation in the past. The workers from the west, as well as their Indian disciples, were trained in the schools of Europe, and as they were not in touch with Indian craftsmen, they lost the means of gaining an insight into the traditional point of view in regard to architecture. They did not know how buildings and temples were classified by the builders themselves, what distinctions were drawn between different varieties of temples, which were considered the finer points in building-technique and so forth. In other words, what was essential and what secondary according to the local science of architecture was not known to any one. This is the reason why, in some historical reconstructions of the Fergusson school, primary matters have given the place of importance to matters of secondary value. Such a shortcoming was however inevitable, in view of the

fact that Indian scholars generally followed the tracks of the western pioneers, instead of trying to restore the original science of Indian architecture, which they might more profitably have undertaken.

Recently, a number of Sanskritists like Ganapati Sastri and Prasannakumar Acharya, have been led into an examination of the canons of Indian architecture, the existence of which had been known for a long time past. They have succeeded in restoring the text of about a dozen books, but their labours have not yet yielded the results which were expected of them. The fact is that the master-builders of ancient India transmitted most of their technical knowledge to pupils by word of mouth. So they never considered it worth while to keep in writing such details as the methods of polishing or dressing stones or the means of transporting them to great heights and so on. These were left to the practical training which every architect was expected to undergo under the guidance of his preceptor. The craftsmen (*silpins*) therefore only recorded such information as they were likely to forget; such as the points of difference between various types of temples, details regarding their ornamentation, the relation between different parts of the body of a temple and so forth. But these details were kept in a sort of cryptic form. At one place, the numeral 5 or 7 might appear beside a term. This may stand for 5 units of measurement or it may mean 5 times the length of some other object; only the experienced craftsman was expected to know what it really stood for. The canonical books of the *silpins*

are therefore of the nature of mnemonic notes and are consequently unintelligible to one not belonging to the caste of *śilpīns*. This has been the reason why, in spite of the labours of the scholars, our knowledge of Indian architectural science has not advanced as far as might have been expected.

The third approach to architectural study in India was initiated in the year 1835 by Ram Raz in an essay entitled "Architecture of the Hindus." Ram Raz read the Sanskrit text of certain *śilpasāstras* with the aid of local craftsmen and employed the knowledge so gained in analysing architectural forms extant in the Deccan. A combination was thus effected between the craftsman's traditional knowledge, field-work and Sanskrit learning, and the results yielded were correspondingly of a very valuable character. In the year 1912, an engineer named Manomohan Ganguli, who was also a Sanskritist and a wide traveller applied the same method to an analysis of Orissan architecture.* Ganguli had secured an Oriya manuscript on architecture, but having no parallel reading in his possession, he had failed to make proper use of it. He therefore analysed the forms with the help of local craftsmen and also applied his knowledge of western architecture to the task. In this manner he succeeded in restoring a large part of the traditional knowledge of ancient Orissa.

The present book may be taken as a continuation of the work which Ganguli thus began in Orissa. Several readings of the Orissan canons of architecture have been secured and studied with the help of local

* Manomohan Ganguli : *Orissa and her Remains*, Calcutta, 1912.

craftsmen. This has been supplemented by field-work done in different parts of Orissa and the neighbouring provinces. A workable restoration of the science of architecture in Orissa has thus been secured. When similar restorations are available for other provinces in India and the existing examples of architecture studied in their light, it will be possible to reconstruct the history of Indian architecture with some degree of certainty.

The above three methods do not however exhaust the approaches to the study of architecture. Forms are employed by the artist to express certain thoughts, and the student of architecture may either be interested in the history of the forms or in that of the ideas which they are meant to convey. In one case he is like a student of grammar, while in the other, he is like a student of literature. Havell, unlike Fergusson, was chiefly interested in the latter aspect of Indian architecture. To him, architectural history became a means of investigating into the history of Indian thought and civilisation. But the profound penetration necessary for this task is not only rare, but the results are also not capable of scientific verification. We shall therefore have to be content with a scientific study of the outer forms alone and rest satisfied with the light which it may throw upon the development of Indian history.

A word has to be said regarding the nature of the mss. used in connection with the present work. Altogether seven mss. have been examined so far, most of them having been collected from the district of Puri. Only one of the mss. comes from the village of Lalitgiri in Cuttack district. Five of the mss. are different recensions of a

treatise on architecture named *Bhubanapradipa*, the rest being copies of a different book dealing with the erection of thatched huts. The name of the latter book is merely given as *silpi-pothi* or *silpa-sāstra* which means "The Book on the Arts." Certain general matters regarding the selection of building-sites, the classification of soils etc. are common to both the treatise ; both have therefore been used in writing the first part of the present book. The second part of the book dealing with the architecture of temples has been based on the five recensions of the *Bhubanapradipa* referred to above.

The mss. are written on palm-leaf with an iron style. The type and language are not archaic but appear to be quite modern in character. In fact, the Lalitgiri ms. and that belonging to Nilkantha Maharana are actually known to have been written within the last thirty or forty years. No evidence regarding the age of the other mss. is forthcoming, but it is certain that the tradition recorded in them has been handed down from very ancient times.

The mss. have been referred to in the present book by means of *nāgari* letters as follows :

(ॐ) Ms. belonging to Rama Maharana, Puri. *Bhubanapradipa*. 96 leaves or 192 pages.

(ॐ) Ms. belonging to Babaji Maharana, Puri. *Bhubanpravesha* or *Pradipa*. 108 leaves.

(ॐ) Ms. belonging to Nilkantha Maharana, village Bantuli, Dist. Puri. *Silpi pothi*.

(ॐ) A printed book entitled *Silpasāstra* in Oriya, published from Cuttack by Sj. Mohan Sahu in 1923 (4th edition). The book is purported to have been written by Bauri Maharana.

(४) Ms. belonging to Surya Maharana of Lalitgiri, Dist. Cuttack. (*Bhubanapradipa*)

(५) Ms. belonging to Balragi Maharana of Bhubaneswar, Dist. Puri. (*Bhubanapradipa*). 146 leaves.

(६) Ms. belonging to Dharma Maharana, Puri. (*Bhubanapradipa*) 124 leaves.

(७) Ms. belonging to Damodar Maharana, Bhubaneswar.

Khadi-Sangha,
Bolpur, 26th January, 1931 }

NIRMAL KUMAR BOSE

1. The Book of Architecture and its Author.

Regarding the name of the MS., we find the following passages :

(क) इति नैमिषारण्ये भुवनप्रदीपे विधिक्रमा मुनिसंवादे प्रसादलक्षण (पृ: ४०)

(ख) इति नउमिसारण्ये भुवनप्रवेसे विस्वकर्मा मुनिसंवादे (पृ: १)

प्रसाद घटना पोथि घटना प्रदीप ' ' (पृ: ८१)

(च) श्री विघ्नेस्वराय नमः । : । इती नउमिसा आरण्ये ॥ भुवनप्रदीपे । विस्व-
क्रमा मुनि संवादे । प्रसाद लक्षण । १ । (पृ: २)

It will appear from a consideration of these passages that the name of the book is BHUBANAPRADIPA. The book was so well-known that it was sometimes referred to as the PRADIPA, merely.

The word *bhubana* means the fourteen worlds including heaven, earth and the nether worlds. In the present case, it might be taken to mean 'heaven' or the abode of the gods. As a matter of fact, in the BHUBANAPRADIPA, we find only descriptions of temples, altars and similar structures. There is practically no reference to secular architecture. Hence the word BHUBANAPRADIPA may be taken to mean 'The Lamp (which sheds light on the characteristics) of the abode of the gods'.

The Author—The author of the book is referred to as Viswakarmā, the sage. But the word *viswakarmā* seems to have adopted a generic significance, as will be evident from the following passage in MS. (स)

(क) यपकला ब्राह्मणंकर दक्षिणा । एहि धरणरे ज्योतिषर दक्षिणा । ए दक्षिणा
अंधेके बिस्वकर्मा दक्षिणा । एहिमृये अपदेष्टाः दक्षिणा..... (पृ: १७५)

(With reference to the parting dues of each functionary at the end of a ceremony, it is said that)

The Brahmin who will perform *japa*, his dues ; equivalent (are the dues) of the Astrologer. Half of that are the Viswakarma's dues ; equivalent that of the preceptor, etc.

Names of certain artists—It is unfortunate that we know hardly anything about the great artists of Orissa who built the temples of Bhubaneswar, Puri or Konarak. In the present mss. there occur two names, one being that of an artist, while the other is that of a carpenter.

(क) पिङ्गलनामना शिल्पि ॥ अहिद्र सुत्रधारणा (पृ: ६३)

(ख) पीङ्गलीनामना स्त्रिषी । अहिब शत्रधारणा (पृ: १४)

Pingala, the artist ; Ahidhara (?) the carpenter.

II. Classification of Soils

I. The four classes of soils

(କ) ଏବେ ବ୍ରହ୍ମକ୍ଷେତ୍ରୀ ବୈଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ର ଚାରିଜାତି ଜାଣିବା ॥ ଭୂମି ବାଣୀବା ॥
 ସେତବର୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୂମି ॥ ଛୋଡ଼ିତ ବର୍ଣ କ୍ଷେତ୍ରିୟ ଜାତି ॥ ପିତବର୍ଣ ଋଷି ବୈଷ୍ୟ ॥ ଶୁଦ୍ର
 ବ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣିକା । ଅର୍ଥ—ବାମନ ଭୂମି ଥିବେ କ୍ଷେତ୍ରିୟ ଭୂମି ରକ୍ତ ବୈଷ୍ୟ ଭୂମି ପିତ
 ଶୁଦ୍ର ଭୂମି କଳା । ଏମନ୍ତେ ଭୂମି ଚିନିହି ନା ପାରିଲେ ଗନ୍ଧେ ଜାଣିମ । କଥା ବାମନ
 ଭୂମି କ୍ଷେତ୍ରିୟ ପିତ ତଥା । ଆମ୍ବିକ ବୈଷ୍ୟ ଜାତିନା ଶୁଦ୍ରାନି ମଧୁକଥୁରେ । ୧ । ଅର୍ଥ
 ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୂମି କଥା । କ୍ଷେତ୍ରିୟଭୂମି ପିତା । ବୈଷ୍ୟଭୂମି ଆମ୍ବିକ । ଶୁଦ୍ରଭୂମି
 ମଧୁର ॥…………॥ ମାଟିବର୍ଣ ଗନ୍ଧ ନ ପାରିଲେ ଗନ୍ଧେ ଜାଣିମା । ୧ । ଅର୍ଥ
 ଗନ୍ଧେ ଋଷି ବ୍ରହ୍ମ ରଜଗନ୍ଧେ କ୍ଷେତ୍ରିୟା । କ୍ଷୀରଗନ୍ଧେ ଋଷି ବୈଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ରାଦି ବିଷ୍ଣୁଗନ୍ଧିକା ।
 ଅର୍ଥ । ବ୍ରହ୍ମଭୂମି ଅଦାଗନ୍ଧ ବୈଷ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରିୟ ଭୂମି ଗୋରଜ ଗନ୍ଧ । ବୈଷ୍ୟଭୂମି ଲୁଗାଗନ୍ଧ ।
 ଶୁଦ୍ରଭୂମି ବିଷ୍ଣୁଗନ୍ଧ । ଗନ୍ଧ ଶୁଦ୍ର ଯଦାଭୂମି ଗୋରଜ ପରିବର୍ଜିତେ । ଭ୍ରମରେତ ଶୁଦ୍ରତ ।
 ଯୋ ଚିନିନ୍ତି ବିଦୋମୋ । ଗନ୍ଧେ ଭୂମି ବା ଚିନିହି ନା ପାରିଲେ ଶୁଦ୍ର ବା ଶୁଦ୍ର ଶୁଦ୍ର ଶୁଦ୍ର
 ସୋଧଭୂମି ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଜା । କ୍ଷେତ୍ରିୟ ଶୁଦ୍ର ମାନ୍ୟାତି । ଫଳରାତେ ଋଷି ବୈଷ୍ୟ । ସଦ୍‌ମେ
 ଶୁଦ୍ରମେବ । ଅର୍ଥ—ତିଳ ଯେବେ ତିନିରାତେ ଛଟଇ ସେ ଭୂମି ବ୍ରାହ୍ମଣଜାତି । ତିଳ ଯେବେ
 ଚାରି ରାତେ ଛଟଇ ସେ ଭୂମି କ୍ଷେତ୍ରିୟ ଜାତି । ତିଳ ଯେବେ ପଞ୍ଚରାତେ ଛଟଇ । ସେ ଭୂମି
 ବୈଷ୍ୟଜାତି ତିଳଯେବେ ଛଟଇ ସେ ଭୂମି ଶୁଦ୍ରଜାତି । (୨-୧ ପୃ :)

(ଖ) ଋଷିବର୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ରକ୍ତବର୍ଣ କ୍ଷେତ୍ରିୟ । ଶାମଳ ବୈଷ୍ୟମୋ ସୈନ୍ଧବ । ଶୁଦ୍ରାଦି
 କୃଷ୍ଣବର୍ଣିକା । (୧ ପୃ :)

ଏବେ ଚାରି ଯାତୀ ଭୂମି ଯାଣିମା । କୃଷିରୋଷାଃ । ସେତବର୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୈଷ୍ୟ । ରକ୍ତ-
 ବର୍ଣ କ୍ଷେତ୍ରିୟ ସ୍ତଥା । ପିତବର୍ଣ ଋଷି ବୈଷ୍ୟ । ଶୁଦ୍ରାଦି କୃଷ୍ଣବର୍ଣିକା । ଅର୍ଥ ।
 ବ୍ରାହ୍ମଣଭୂମି ସେତବର୍ଣ ଦିଶଇ । କ୍ଷେତ୍ରିୟଭୂମି ରକ୍ତବର୍ଣ ଦିଶଇ । ବୈଷ୍ୟ ଯାତୀ ପିତବର୍ଣ
 ଦିଶଇ । ଶୁଦ୍ରଯାତୀ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ ଦିଶଇ । ଏମନ୍ତେ ଭୂମି ଚିନିହି ଯାଣିଲେ । ଗନ୍ଧେ କର
 ଯାଣିମା । କଥା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୂମି । କ୍ଷେତ୍ରିୟ ପିତବର୍ଣ ସ୍ତଥା । ଆମ୍ବିକ ବୈଷ୍ୟ

यातीनां । शुद्राधि मद्यकोस्तथाः । अर्थः । ब्रह्मयाती भूमि कसा लागई । क्षत्रिभूमि पिता लागई । वसभूमि आम्बिल लागई । श्रद्धयातीभूमि मद्य-
प्राए लागई । ५ । माटी चाखि न याणिले अघ्राण करि याणिमा । अदा गन्धे
भवे ब्रह्म । रजगन्ध क्षत्रिभस्तथाः । खार गन्ध भवे वस्य । शुद्रा आमिस
गन्धकं । गन्धभूमि वारि न पारिले हल चसाई तिल बुणाइवा । श्लोकः ।
त्रयोरत्रे ब्राह्मणं भूमि । क्षतीयो प्रोहोमा यती । पञ्चरात्रे भवे वस । सड
रात्रे शुद्रमेवच । अर्थः । तील येवे त्रयरात्रे उठ से ब्रह्मयाती भूमि बोली याणिमा ।
चारि रात्रे उठीले क्षत्रिभ भूमि याणिम । पञ्चरात्रे उठीले वस बोली याणिमा ।
सडरात्रे उठीले शुद्रबोली याणिमा । । सप्तरात्रे येवे तील उठई से
पिचास भूमि बोली यानीम तरी केही न रहिवः । (पृ: ३६, ३७, ३८)

(ग) श्रीगणसाए नमः । अथ सिल्प लिखते । ब्रह्मक्षेत्री वसशुद्रं शुक्रारक्ता पितये ।
कृष्णवर्णं च क्रमेणा अतैव वास्तु लक्षण ॥ अर्थ । ब्राह्मण यातिभूमि शुक्र-
वर्ण । क्षत्र याति भूमि रक्तवर्ण । वसयातिभूमि पितवर्ण । शुद्रयाति भूमि कृष्ण-
वर्ण । ० । कशाया ब्राह्मणभूमि । अम्बिला क्षेत्रीयस्तथा । तित्त वैस समाक्षाता
मधुर शुद्रमेवच । अर्थ । ब्राह्मण भूमि कसा । क्षत्रीयभूमि आम्बिल । वैस्य भूमि
पित । शुद्रभूमि मधुर । घृत गन्धोभवेत् ब्रह्म रक्तगन्धापि बाहुजा । क्षीरगन्धाभवे
वैस्य शुद्र विष्टानुगन्धिता । अर्थ । ब्रह्मयाति भूमि अश्वगन्ध । क्षत्रीय याति भूमि
रक्तगन्ध । वसयातीभूमि सुगगन्ध । शुद्र याति भूमि विष्टागन्ध । स्वादेन लभते
यत्र गन्ध तत्र विनीहिंशेत । अर्थ । भूमिरे तिल बुणिम सावित्री मन्त्रे । एहा
समभूमि करिष । त्रिरात्रश्चभवेत् पत्रं ब्रह्मेश्वर प्रकीर्तिताः । क्षत्रियं पञ्चरात्राणि
वैश्या सप्तभिस्तथा नवमो शुद्रविख्यातो । एवं भूमि परीक्षिताः । वास्तुभूमि
चतुरस्र करि लङ्गले चषाइव । सावित्री मन्त्रेण करि ।

(घ)

ब्रह्माण क्षत्रिया वैश्या शुद्रा भूमिश्चतुर्विधा ।

शुक्रा रक्ता तथा पीता कृष्णा वर्ण रिति क्रमात् ॥

अजागन्धा ब्रह्मभूमि रजोगन्धा च क्षत्रिया ।

क्षारगन्धा भवेद् वैश्या शुद्रा पुरीषगन्धजा ॥

कपाया ब्राह्मणा भूविग्मा च क्षत्रिया तथा ।
 वैश्या ख्याता तथा तिका मधुरा शूद्रजातिजा ॥
 तिलानां वपने तत्र ज्ञातव्या भूमिजातयः ।
 त्रिरात्रेणाङ्कुरो यत्र ब्रह्मजाति प्रकीर्त्तिता ॥
 क्षत्रिया पञ्चभिरात्रै वैश्या स्यात् सप्तभिस्तथा ।
 नवरात्रे च शूद्राया अङ्कुरो जायते ध्रुवं ॥ (पृ: २)

अपा, अजा etc. are evidently corruptions of *अप्य*, *ghrita*.

1. The Brahmin soil is white in colour. It smells like clarified butter and is astringent to the taste.

The Khsatriya soil is blood-red in colour, smells like blood and is bitter to the taste.

The Vaisya soil is yellow in colour, smells like alkaline earth and is sour to the taste.

The Sudra soil is black in colour, smells like fæces and has a taste like that of wine.

If one is unable to determine the caste of a soil by colour, taste or smell, he should prepare a small piece of ground with the plough (while uttering the *Sāvitrī mantra* at the same time) and sow sesamum seeds therein. If sprouts appear after the third night, it is Brahmin soil ; similarly, if they appear after 4, 5, or 6 nights, they should be recognised as Kshatriya, Vaisya and Sudra respectively. If the seedlings appear after 7 nights, then the soil belongs to the caste of *pisāchas* (devils) and men should not build on such soil.

2. The selection of soils

(क) विप्रस चतुर्भूमि । क्षेत्रिय तिति सुमृत ।
 वैश्य दुरामाशयः । शूद्रसका प्रकृतिता ॥
 ब्राह्मण जसदा भूमि । क्षेत्रिय गृहमाख्याति ।

से ते निधने यान्ति ॥ जय—कृतव्रजश्री । क्षेत्रियस यदा भूमि वैश्यमागृह्ण
माख्याति । स ततम् निधनं यान्ति । व्रजस्व गुहामम । वैश्वसत्वा यदाभूमि शूद्र
गृह्णामासति । सततं निधनं यान्ति । द्रवागिरि प्रवापते ।

ब्राह्मणजान्ति भूमिरे क्षेत्रिवास न करिष । वैश्यभूमिरे शूद्र न रहिष । रहिले
किं होइ । तिर आगि तथैव च । (५ पृ:)

(ख) ब्राह्मणस जदा भूमि क्षत्रिय प्रियमोछती । स ततो नीधनो यान्ति ।
यमा गती व्रजसिरि । क्षत्रियस जदा भूमि । वंसस प्रियमिच्छती । सत्रयं नोधने
यान्ति । व्रजस्य गृहमासमं । अर्थ । क्षत्रीय तील येवे छ रात्रे उठई से शूद्रभूमि
तँही बस न रहोव । वस्यर येवे तील पाञ्च रात्रे उठई । से भूमिरे क्षत्रिय न
रहिष । तील येवे चारि रात्रे उठई । से भूमिरे क्षत्रिय न रहई । (३८-६ पृ:)

(ग) स्वजाति सुखमाप्नोति ब्रह्मस्य चतुरभूमौ । क्षत्रियाय स्थिभिस्थाश्च वैश्यश्च
द्वयभूमि च । शूद्रनामेक भूमिश्च चतुर्वर्ग विधायते । ये याहार स्वजाति भूमिरे रहिले
सुख प्राप्त होइव । ब्राह्मण चारि जातिरे रहिले सुखी होइ । क्षेत्रिय तिनि जातिरे
रहिष । वैश्य दुई जातिरे रहिष । शूद्र ताहार जातिरे रहिष ॥ श्लोक ॥ ज्यैष्ठ्यचैव
यदाभूमि वर्णहीनत्र यो नर । सोपि वास्तु विनाशस्तु गृहमजम्बूक रोदिते । अस्यर्थ—
गृहस्थ भूमिरे येवे भूमि स्वर्ण होइ गृहस्थ वर्णहीन होइ । से भूमिरे रहिले सकाले
शियाळ बोबाई । वर्णहीन यदा भूमि । वर्णज्येष्ठन्तु यो नरः । सोपि वास्तु
प्रसस्त । सुखी भवन्ति मानवाः । भूमिरे वर्णहीन वर्णहिव गृहस्थ श्रेष्ठ वर्ण इव
से वास्तुरे कुटुम्ब बढई, मनुष सुखी भवन्ति ।

(घ) स्वजात्या सुखमाप्नोति ब्राह्मणस्य चतुर्भूमिः ।

क्षत्रियाणां त्रिभूमिः स्याद्वैश्यस्तु द्वयभूमिगः ॥

शूद्राणामेकभूमिश्च चतुर्जाति विधायते ॥

ब्राह्मजातिं यदा भूमि लोभादिच्छाते क्षत्रियः ।

सर्व्वे ते निधनं यान्ति शैला वज्रहता इव ॥ (३ पृ:)

2. If a man lives on the soil which belongs to his own caste, he will be happy. But a Brahmin may

live on any one of the four classes of soils, a Kshatriya can live on three, a Vaisya on two, and a Sudra on only that which belongs to his caste.

If, through temptation, a man lives on soil which belongs to a caste higher than his own, then surely destruction shall follow him. The place where his house stands shall be converted into a waste, and jackals shall fill the place with their cries even during the daytime.

If a man lives on soil belonging to his own caste or on one lower than his own, then surely will he live happily with friends, relations and attendants.

III. The best site for dwelling purposes

(घ) क्षिप्त्वा स्थिरा सुरभिगुल्मलता सुगन्धा ।
 शस्ता प्रदक्षिणजला च निवासभूमिः ॥
 नेष्टा विपर्ययगुणा कच-कर्करास्थि ।
 वलोक कन्टक विभीतक-संकुला च ॥

स्थिर सुक्षिप्त्वा ये सुरभि । गुल्मलतारे होई शोभी ॥
 सुगन्ध युक्त होई थिब । प्रशस्त भूमि देखा थिब ॥
 से भूमि बागिपास जल । घेरि थिब ए सुमङ्गल ॥
 एपरि स्थाने कले घर । मङ्गल घटई अपार ॥
 एथिह होई विपरीत । केश किङ्कुर गोड़ि युत ॥
 बालि हुङ्गा वा थिब यहि । कण्टकवण भय थाई ॥
 एपरि स्थाने कले घर । घटई अनिष्ट सत्त्वर ॥

3. A place which is sheltered by fragrant plants, cool and undisturbed, spacious and surrounded on all sides by water, is good for dwelling purposes. A site with the opposite of these qualities is not good.

A place full of hairs (human ?), gravel, bones, sand or thorns is fearsome. If one builds on such a site, misfortune will rapidly overtake one.

IV. Divination by means of a lighted lamp

(ग) जानुमात्रं खन्यते भूमिं दिक्स्तु तिनि योजयेत् नक्षत्रकरणं कुर्यात् बद्ध-
जात् । अर्थः । भूमिं जानुमात्रकरि खोलिष्य । दीपं गोटीए जालिष्य । तैहि भितरे
वसाइष्य । घरजाक येवे दीपं दिसइ तेवे भल । एतदर्थकु ये दिसइ से मरण होइ ।
बड़ क्षीण होइ ज्वलिले से वास्तुरे गृहस्य नाश याइ । श्लोकः । दीपशाल्वा
वज्रन्वन्ति प्रणमे दीपतो ज्ज्वल धर्मं अर्थं चिन्त्यते दीर्घायुमतिरुच्यते । दीपशाल्वा
येवे बड़ होइ जल्ल प्रलम्ब बोहवे शरीर तिन्ति पड़इ तेवे से घरे सम्पत्ति होइ ।
दीर्घायुष होइ ।

(घ) वास्तोर्मध्ये तु विवरं कृत्वा बाहुप्रमाणतः ।
दीपं तत्र स्थापयित्वा चिन्तयेत्तत्फलदिकं ॥
श्रीदा दीपशाल्वा धूम्रा वृद्धिः प्राचीगता भवेत् ॥
आग्नेये वेश्मदाहः स्याद् याम्ये मृत्युर्न संशयः ॥
नैऋते च भवेद्दुःखं बारुण्ये धननाशनं ।
वायव्ये व्याधिपोडा स्यादुत्तरस्यां च सम्पदः ।
ऐशान्ये सुखवृद्धिः स्यादित्याशाभागं निर्णयः ॥ (३-४ पृः)

4. A hole, one cubit deep (or knee-deep), should be made in the ground, and a lighted lamp placed therein to determine the 'luck' of the site. It is good if the lamp lights the entire cavity. If it burns dimly, the householder will die. If the flame becomes elongated, then the house will bring prosperity and long life (to the owner).

If the flame burns gray (gives forth smoke ?), it will bring prosperity. If it leans towards the east,

there will be prosperity ; if towards the S. E. , the house shall be burnt ; if to the south, there will doubtless be death ; if towards the S. W., sorrow shall come ; if towards the west, there will be loss of property ; if towards the N. W., there will be sickness ; if towards the north, prosperity shall come ; if towards the N. E. there shall be an increase in happiness. Thus are indicated the signs with respect to the different points of the compass.

V. Classification of building-sites

(क) वास्तु सङ्ग्रहः—वातर प्रवक्ष्यामि गृह कार्याणि विनश्यत् कदाकां हुमविहा ज्ञा युवमोषेरे चावाप ॥ चतुरस्र ॥ इत ॥ महात्मनः ॥ चक्रः ॥ विष्णुवाहि ॥ शिखोः ॥ सङ्कायि ॥ दशरथ ॥ प्रवक्ष्यामि ॥ २४ । बुद्ध्यात् ॥ सुन्तरीः ॥ ॥ इमं ॥ कुम्भ ॥ अनुसूत ॥ (१ ५ :)

(क) वास्तु सङ्ग्रहः । वातर प्रवक्ष्यामि । गृहकार्याणि संस्रवः । इति कुलं हुमं वहा । तदा युवमोषेरे । चर्चेः । चर्चया कल्पया करि कीचया गृहकार्यं करी । यदि हुमविना करी । तथापि ये ईच्छा करी । मय ये गृह से क्षमान करी । वाहारे ये वात तादा वाहिना । चावाप । । चतुरस्र । । इत । । चक्रः । विष्णुवाह । ॥ शिखोः ॥ सङ्कायि ॥ दशरथ । प्रवक्ष्यामि । बुद्ध्यात् । सुन्तरीः । इमं । (१४-१५ ५ :)

(ग) बोद्धशभूमिका । कोकः । चायतन । ॥ चतुर्भुजः ॥ वक्त्र महात्मनः । चक्रः विषमबाहुः । शिखोः । सङ्कायकृति । दशरथ । प्रवक्ष्यामि । सुन्तरीः । अनुसूत । बुद्ध्यात् । सुन्तरीः । (१४-१५ ५ :)

(घ) आयतं चतुरस्रं च छत्रं भद्रास्त्रं तथा ।

चक्रं विषमबाहुः स्वर्गकोणां शङ्काकृति ॥

दण्डं च प्रणवं मूर्तिं गृहदं व्यञ्जनं तथा ।

कुम्भं अनुसूतं सूर्यचक्रं चेति बोद्धशः ॥ (४ ५ :)

VI. The effects of living upon each kind of building-site

(क) षोडशभूमि षोडश प्रकारे गला । केवन भूमिरे केवन गुण जानिषा ॥ ३४ । आभते सविसिध्व ॥ चतुरस्रे धन आगम । भद्रासने कृतार्थः । वृते पुष्ट विवर्द्धनः । चक्रे दारिद्र्ये च पूजेमः चभितथा । ५४ । विसुवाङ्गि वा दाने राजभया त्रिकोणसा । ५४ । शकटश्च धनक्षयः पशुदण्डि तथा दण्ड । प्रणमे ज्येष्ठनाशनः न सहन्ति गृहे भार्या ॥ अर्थनाशन वृहन्पे । दुर्जने विश्वनाशाय कृमणधनपीडन । सूर्य्य धनक्षयविदात् । धनु चौरभय भवतु ॥ (१—२ पृः)

(ख) सोडस भूमि सोडस प्रकारये । कँउ कण के भूमिरे कँउ गुण याणिमा । अर्थ । श्लोक । आयते सर्वसिधि च । चतुरश्रे धनागम । भद्रासने कृतार्थाय । कृती पुष्टविवर्द्धन । चक्रे दारिद्र्य च । वसवाङ्ग तपाहन । राजभय त्रिकोणसा । सकटाधि धनक्षयः । पशुहोत्रि तथा दण्ड । प्रलम्बे ज्येष्ठनाशन । अथनास कृत्यनृपे । नमन्ति शुरे भारिया । अर्थनास वृहन्पे । व्यञ्जने विद्यानास च । कृमेण धन पिडन । सूर्य्य धनक्षयादित । धनु चौर भवे मृतु । (३५—३६ पृः)

(ग) ए भूमि मानकर शुभाशुभ फल । आयतने सिध्यते सर्व्व । चतुरस्रे धनागमः । क्षेत्र पुष्टि विवर्द्धन । भद्रासने कृतार्थश्च । चक्रे दारिद्र्य मेवोक्तम् । शोक विसमबाहुके । नृपभोति त्रिकोणेस्यात् । शकटे च धनक्षयं । नश्यति चिरवो दण्ड । प्रणवे क्षयलोचनं । सुरिक्ते प्रियते भार्या । अर्थनाश वृहन्मुखे । व्यञ्जन वित्तनाशश्च । कूर्मे च धनपिडते । चापे धनभयं जातं । सूर्य्य नक्षत्रक्षयं भवेत् ।

(घ) आयते सिद्ध्यते सर्व चतुरस्रे धनागम ।
 छत्रे प्रीतिविवर्द्धी च भद्रासने कृतार्थिनः ॥
 चक्रे दारिद्र्य-रोगं च शोकं विषमबाहुके ।
 राजभीतिस्त्रिकोणे स्यात् शकटे च धनक्षयं ॥
 चौरा नश्यन्ति दण्डेन प्रणवे नेत्रनाशन ।
 सुमुक्तौ म्रियते भार्या गृहदे सुखनाशन ॥

व्यज्जने वित्तनाशनं च धनलाभं च कच्छपे ।

चापे चौरभयं विद्याभ्यासकरे च दग्धता ॥ (४-५ पृ:)

6. From an examination of these names, it appears that they can be arranged in three groups as follows :

a. *Names common to all the mss* : *āyata*, rectangular ; *chaturasra*, square ; *bhadrāsana*, the beautiful site ; *chakra*, shaped like the wheel ; *trikoṇa*, triangular ; *sakaṭa*, shaped like the bullock-cart ; *kurma*, shaped like (the back of) a tortoise ; *dhanu*, shaped like a bow ; *surya*, shaped like the sun ; *danda*, shaped like a staff.

b. *Names regarding which there has been some typographical error* : *pralamba*, the elongated one ; *byajana*, like the fan ; *chhatra*(?), like the umbrella ; *bisamabāhu*, with unequal arms ; *brihanmukha*(?), with a big mouth.

c. *Names which are not common to all the mss* : *Muchhandaka*, *Mruchhanda*, *Grihada* ; *surikṭa*, *sumurti* , *harmyapitha*.

Of these, *āyata* brings prosperity in all matters ; *chaturasra* brings wealth ; *bhadrāsana* brings satisfaction ; *brīṭa* or *chhatra* brings welfare (?) ; *chakra* brings poverty ; *trikoṇa* is the cause of the king's displeasure ; *sakaṭa* brings loss of wealth ; *danda* brings about the death of cattle ; *pralamba* brings about the death of an elder ; *brihanmukha* brings about the loss of wealth ; *byajana*, the loss of wealth ; *surya*, the loss of wealth and *bisamabāhu*, bereavement.

III. A Chapter on Augury

VII. Signs and indications at the time of the first measurement

(क) वरसुतिवा श्लोक ॥ सूतपात प्रवक्ष्यामि सुरसम्भोवमेतधर ॥ त गृह न सुतभ्रूवे ॥

अर्थ—पर सुता धरिबा बेले सुता छिड़ि गले के काहाकू खताई हेले एमन्त होइले से डिहरे घर न तोलिब । से डिहरे घर तोलिसे गुरुस्थ नाम याई ॥ (५-६ पृ:)

(ख) एवे श्रत्रलक्षण कहोवा । पुत्रपात प्रवक्ष्यामि । सुरसम्भोवने धर । तद् गृहीकं शुत्रधृवं । लनतु याती मानव । १ । अर्थ: शुता धरिबा बेले येवे छिड़ी बाई नोहोले केहि खताई होई । एमन्त होईले से भूमिरे केही घर न करिब । से डोहरे घर कले आपणा स्वामी नाश याई । (३६ पृ:)

शुता धरीबा बेले यदी बा उदीव । तेवे याणीम से घरस्वामी नाश याई तही न रहीब । (४० पृ:) ।

(ग) एवे भूमिरे स्वम्भ आरोपण करिबाकु सुतासुतमान पाति दीर्घप्रति करि बन्धमान धरिबाकु सुत्र पातिबा बेले स्वरभेदर लक्षण अलक्षण कहिबा । सुता धरि सुतिधरिबा बेले सुता हायर खसि गले विपत्ति पड़इ । सुता छाड़ि गले गृहस्थ मरइ ।

(घ) सूत्रस्य छेदनात्क्षिप्तं दुःखं स्यान्मरणान्तकं ।

जतो विधिबिधानेन शान्तिहोम तु कारयेत् ॥ (१५ पृ:)

When the thread (measuring tape) is being laid on a building-site for determining the *bandha** of the place, and also the particular spot where the *subhastambha*

* See Chap, 6, § XX.

(the auspicious post), should be set up (indications regarding the future can be drawn from certain sounds heard at the time). This science of sounds, heard during the laying of the thread is being indicated here.

If the thread slips from the hand or is blown off (by the wind), or if anyone happens to make faces at the owner of the house at the time, one should not build there. In that event, even the title of 'householder' shall disappear (i. e. the person will not continue for long to be a householder).

(क) सुतविस्तार्यमानेन शङ्खशब्द यदा भवेत् । देवभूमि भवेत्तस मानव वज्जये सदा ॥

अर्थ—सुता पारिवा बेले येवे शङ्खशब्द शुभई से देवभूमि । तँहि मानवी न रहिव ॥ (६ पृ:)

(ख) श्लोकः । शुभ्रप्रसारमात्रेण । संखं सन्द शुभे यदि । देवभूमि भवेत्तस्य । मानव वर्ये सदाः ।

अर्थः । सुता धरिवा बेले येवे संख शब्द शुभई से देवभूमि तही मानव न रहीव । (३६ पृ:)

If a conch-shell be heard at the time of laying the thread, then the spot is sacred to the gods ; men should not live upon it. (It is usual to blow the conch-shell during religious ceremonies in India).

(क) श्लोक ॥ सुतविस्तार्यमानेन महाबात भवे यदि
ब्रजज दुसी भूमि बात हन्तो भवे तदा ।

अर्थ । सुता धरिवा बेले येवे बा करिब से घर बारे भद्र होइ चिब । (६ पृ:)

श्लोक ॥ सुभ्रप्रसादमात्रेण महाबात शुभते यदि
वज्जये तादरा भूमि बातये भाजते भवे ॥

अर्थ । सुता पारिवा बेले येवे बड़ राव होइ जानिमा से घर बाये भग्न होइव । (१३ पृ:)

(ख) श्लोक: । शुत्रवीस्तारमानेन । महाबात भवे जदी । बर्यए तादृशं भूमि ।
बातभयं भवे जदी । अर्थ: । शुता धरिवा बेले येवे बड़बात बोलन्ते की पवन
बहई से घर बाए भग्न होई । (३६-४० पृ:)

If the wind blows strongly at the time, the house shall be destroyed by storm.

(क) श्लोक सुतविस्तार्यमानेण शिलाघात यदाभूमि
भीमानासप्रसजदा बर्जयेत् तदाभूमि । (७ पृ:)

श्लोक सुत्रप्रसादमात्रेण शिलावृष्टि भवे यदि ।
बर्जये तादृशम् वस्तु गृहभग्नापिजायते

अर्थ । सुता पारिवा बेले यदि शिलावृष्टि करइ जानिमा से घर शिलावृष्टिरे
भग्न होइव । (१४ पृ:)

(घ) येवे पथर बरबिब । बड़ आश्रय भाङ्गियिब ॥ (१७ पृ:)

If there be a hail-storm at the time, the house shall be destroyed in a hail-storm.

(क) श्लोक ॥ सुत्र विस्तार्यमानेण उत्तरे गावहः श्रुते ससन्धो सतातत भूमि ।
बर्जते वास्मत्तः सदा ॥ अर्थ । सुता देवा बेलकू उत्तर आड़े गाइ देखिले से
भूमि भीहानि । बर्जित करिब ताहा । (७ पृ:)

श्लोक । सुत्रप्रसादमात्रेण क्षतगव हसते से समितत्रता भूमि ब्रजते
वास्तुत सदा ।

अर्थ । सुता पाड़िवा बेले येवे उत्तर आड़े गाइ गर देखिले जानिमा से भूमि
राक्षसभोग्य होइ । (१२ पृ:)

(ख) शुता धरिवा बेले येवे उत्तरदिगे गाई बोवाई । याणिम से भूमिरे
सीरीहानी होई । (४१ पृ:)

(ग) सुतविस्तार्य मानसु गवाध रोवन्ते यदि । गोव अस्थि बिजानीयात्

मृत्येवास्तु बभार्यजा । अर्थ । सुता पातिवा बेले येवे गरु बोबाइके बास्तुरे गरु हाड़ गोटाए थाइ । ना कड़िले मृत्यु होइ ।

(घ) सूत्रे विस्तोर्यमाणे तु धेनुः शब्दायते यदि ।

गवास्थिन्यत्र जानीयान्मृत्यूर्वास्तुपतेर्भवेत् ॥

सुता बेले गाई बोबाइ । से घरे गोरु हाड़ थाइ । घरकु पञ्चभाग कर ।

पूर्वादि तृतीय भागर ॥ अण्टाए खोलि हाड़ घेन । कुकुन हाड़ कथा सुन ॥ (१६ पृः)

If a cow be seen or heard bellowing towards the north, the site should be known as fit only for *rākshasas* to live upon. A man cannot be prosperous while living in such a place. (Also) if the cow bellows, then know that there is a piece of cow's bone in the ground. Unless it is extracted, the householder shall die. Divide the length of the site (from east to west) into five parts. The bone is in the third division from the east at a level which is waist-deep.

(क) श्लोक सुत्रविस्तार्यमाणेन मास शब्द सुहते यदि ।

देवभूमि बिजानीया मनुष्ये व्रजते सद् ॥

अर्थ—सुता देवा बेलकु येवे बड़ चहल शोभइ से भूमि देवताकुर तँहि बास न करिब । (८ पृः)

श्लोक । सुत्रप्रसादमात्रेण महाशब्द शुभते यदि

तु देवभूमि बिजानीयात् मनुष्य तत्र व्रज्यये ।

अर्थ । सुता पारिबा बेले येवे बड़ चहल शुभइ । जाणिमा से भूमि देवभूमि तँहि बास न करिब । (१२-१३ पृः)

(ख) सुता पातीबा बेले अदि बड़ चहल शुभइ । जाणिम से भूमि राक्षस भोग होई । (४४ पृः)

(घ) सूतार बेले बड़ शब्द । हेले देवभूमि जाणिब ॥ सर्वथा तँहि न रहिब । रहिल उपवर्ष हेब । राक्षस देखिले न रहि । राक्षस भूमि जाण सेहि ॥ (१७ पृः)

If a great noise be heard when the thread is being laid, know the place to be the abode of gods. Do not live there on any account. In that event, (the gods ?) will create trouble. (According to another version, such a site is a proper abode for *rākshasas*).

(क) श्लोक—सुत्रविस्तार्यमानेन मासं शब्द शुभते यदि । ५ ।

वज्जंते दुष्टवास्तम् च मरण तत्र न संशयः ।

अर्थ । सुता पालिवा बेले यदि मासं शब्द शुभइ नहिले देखइ तँहि रहिले मरण निःसंशये होइ । (८ पृ:)

श्लोक—सुत्रप्रसादमात्रेण मासंशब्द शुभते यदि

वज्जंयेष्टवस्तम् च मरण तत्र निःसंशयः ।

अर्थ । सुता पारिवा येवे येवे मासम शब्द शुभइ नहिले देखइ जानिमा से मृत्युसंशये । (१३ पृ:)

(ख) श्लोकः । सुत्रविस्तारमानेन मानवसब्द शुभे जदी ।

वर्यए तत्र भूमिमा । मरण तत्र निःसंशयः ।

अर्थ । सुत्र धरिवा बेले यदि मांस देखई नोहिले हे सुणई से घरे रहिले मरण निश्चये होई । (४१ पृ:)

During the laying of the thread, if.....be seen or heard, then doubtless there shall be death for one who lives upon it.

(क) श्लोक सुत्रविस्तार्यमानेन गीतशब्द शुभते यदि तेवा भूमि कोवरसा धन धान्यबहुपुत्रिका । सुता देवा बेले येवे गीत (८-९ पृ:)

(ख) श्लोक ॥ सुत्र विस्तारमात्रेण गीत शब्द शुभते यदि ॥ तेभूमि कुवेरस्य धनधान्य विहिता ॥ सुता देवा बेले येवे गीत सवद सुभई याणिमा वे तेवे से घरे धन वृद्धि होई । पुत्र बहुत होई । (४१ पृ:)

If music be heard during the laying of the thread, then surely the land belongs to Kuvera (the god of wealth).

In that house there shall be an abundance of wealth and progeny.

(क) श्लोक । सूत्रविस्तार्यमानेण दहभूमि प्रजायते वाए तत्र विजानीय देश सवरजोऽस्त्र तथा । सुता पारिवा बेले येवे अग्नि दहन देखिब कि वा बहिव आपनार देश हेले छाडिब । (६-१० पृः)

(ख) श्लोकः शुत्रवीस्तारमानेन । दहनो यदी दृश्यते । वर्यए नादसं भूमि । देसस्य परिवर्यएत । अर्थः । सुता धरिवा बेले जदी अग्नि दहन देखिब आपणा देस हेले छाडि पलाइब । (४१-४२ पृः)

If fire be seen at the time, then that place should be avoided. One should flee from the place even if it be one's own country.

(क) सुत श्लोक । सुतमास्त्यमानेण मनुषेरादिते यदि । पचर पचम् पकि क्रियते भाग सुत्रेक । सुता पारिवा बेले येवे मनुष्य कान्दइ.....जानिमा से डिहरे मनुष्यर हाड़ अछि । (११ पृः)

(ग) श्लोक सुत्रविस्तार्यमानस्तु रोदिते श्वासते अथवा नाभिमात्रस्थिते । सत्य मुण्ड माला विनिर्दिशेत् । अर्थ । सुता पातिवा बेले येवे लोके कान्दुथान्ति कासुथान्ति एमन्त बेले जानिमा से वास्तुरे नाडिमात्र गभीरे सल जे मुण्ड गोटिए थाइ ।

(घ) सूत्रे विस्तीर्यमाणे तु रोदनं श्रूयते यदि । नाभिमाने स्थितं शल्यं मुण्डमाला विनिर्दिशेत् ।

सूता पातिवार लक्षण । कहिवा सावधाने शुन । मनुष्यमानङ्क रोदन । कि-अवा भयङ्कर स्वन ॥ शुणिले शुभकु न देव । ए हाड़ धिवार जाणिव ॥ घरकु षोलभाग कर । पूर्व्वरु ये पाञ्चभागर ॥ अण्टागहीरे मुण्ड पाइ । एथि संशय किछि नाहि ॥ (१५-१६ पृः)

If a person be heard weeping or sighing when the thread is being laid, know that there must be human

bones in the ground. Divide the length of the site (from east to west) into 16 parts. In the fifth division from the east, at a level which is waist-deep, you will doubtless find a human skull.

(क) सूत्रविस्तार्यमानेन स्वानभि रदिते यदि ददिमात्र प्रमाध्ये जमुतमत भागे वागण । सुता पारिबा बेले येवे.....कुक्कुर बोवाइ जानिमा से डिहरे मनुष्यर हाइ अछि । (११ पृ:)

(घ) सूत्रे विस्तीर्यमाणे तु कुक्कुरो यदि रुद्यते ।
अचिरेणैव कालेन शूना निहत एव सः ।

सूत्र पातिबा बेले येवे । श्वान बोवाए शुण तेवे ॥ कुक्कुर हाइ थाए तँहि । वाहार करि शुभ देइ ॥ तार पूर्वहू तिनिभाग । अण्टाप गभीर करिब । श्वान हाइ बाहार कर ॥ एमन्ते शुण सूत्रधर । अल्प दिने श्वान योगे । गृहो पड़इ दुःखभोगे ॥ (१६-१७ पृ:)

If a dog barks when the thread is being laid, know that there is a dog's bone (according to another version, human bone) in the place. Extract it before performing the auspicious ceremony. (After dividing the length into...parts) you will find the dog's bone in the third division from the east. Oh carpenter, you must remember this ; (otherwise) some danger from dogs will overcome the householder within a short time.

(क) श्लोक—सुतविस्तार्यमानेन मुण्डमुण्डितोय भवेत् मुण्डतत्र विजानि-
जात नेखत वस्तुभिर्लक्षण । अर्थ सुता पारिबा बेले येवे लाण्डमुण्ड देखि जानिमा
से डिहरे नाण्डमुण्ड अछि । त्रिभाग करते सूत्र देवङ्गी वचन्तिक नाभिमात्र-
मनुते भूमि लेखते मुण्डमुण्डिक ॥ सुता तिनि भाग करिब सुता देवा बेले येवे
मनुष्य देखि जानिमा मनुष्य मुण्ड अछि । ५४ । से सुता चारिभाग करिबा
पूर्वभागे गतरे हातक गहीरे अछि मुण्ड । (११-१२ पृ:)

षट्मस्रद्...गेवत् । मृत्युका जोम्बोको रोदिता ॥ (७ पृ:)

(ख) श्लोकः । शुत्र विस्तार मानेन नाण्डमुण्ड दृश्यते जदी । दृष्टाय घट-
भग्नस । जम्बूको रोदीताः । अर्थः । शुता धरिवा बेले येवे नाण्डमुण्ड दिसई देखीव ।
कीअवा घटभग्न देखीव । कोअवा मृतु पिण्ड देखीव । कोअवा जम्बूका राब देव ।
याणिम से दिहरे मुण्ड गोटाए अछि । सुता चारि भाग करिव । पूर्वभाग उपर
गहिरे से मुण्ड अछि । (४०-४१ पृः)

If a shaven-headed man or rice-offerings to the manes be seen or the howl of a jackal be heard when the thread is being laid, know that there is a skull in the ground. Divide the thread (i. e. length from east to west) into 4 parts. In the eastern division (i.e. the first one), there is a skull at a level which is one cubit deep.

(क) श्लोक—शुत्र प्रसादमात्रेण महावृष्टिभवे यदि धनधान्य भवेवास्तु
शुभक्षणे भवे यदि । अर्थ । सुता पारिवा बेले येवे दिअ वृष्टि करई जानिमा से
घरे धनधान्य पुत्र पुत्री अनेक होइ । (१३-१४ पृः)

(ख) श्लोकः । शुत्र वीस्तारमानेण शूरवृष्टि भवे जदी । धनधान्य भवे
वास्तु । शुलक्षणे भवे जदी । अर्थः । शुता पाडीवा बेले येवे दीअ वृष्टि करई ।
याणीम से भूमिरे धनपुत्र बहुत होई । । ० । (४४ पृः)

(घ) घरे सूता पातिवाबेले । सेठारे हीनवृष्टि कले ॥ से राज्ये दुर्मिंक्ष
हूअइ । महा अरिष्ट होए तहिं ॥ येवे अल्प बरषइ । सुख नाहिं राज्य भाजइ ।

If the gods send rain when the thread is being laid, there will be an abundance of wealth and of children in the house. If the rain be scanty, there will be no happiness and the king shall lose his kingdom.

(ग) सुतविस्तार्यमानस्तु गजध्वनिमुदामृत गज अस्थि विजानीयात्
वास्तुभूमिमौ न संशय । अस्यार्थ । सुता पातिवा बेले येवे गजध्वनि शुभइ से

ବାସ୍ତୁରେ ଗଜ ଯେ ହସ୍ତୀ ହାଡ଼ ଗୋଟାଏ ଥାଏ । ଏ ସତ୍ତ ନ କାଢ଼ିଲେ ବାସ୍ତୁଭୂମି ସଂଶୟ ହୋଇ ।

(ଗ) ସୂତ୍ରେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ୍ୟମାଣେ ତୁ ଗଜଶବ୍ଦୋ ଯଦା ଭବେତ୍ ।

ଗଜସ୍ଥାସ୍ଥି ବିଜାନୀୟାହାସ୍ତୁଭୂମୌ ନ ସଂଶୟଃ ॥

ଯେବେ ହାତୀ ଗର୍ଜନ ହେବ ॥ ସେ ଘରେ ହାତୀହାଡ଼ ଥିବ । ଏହାକୁ ଏରୂପେ ଜାଣିବ ।
ଘର ନବଭାଗ କରିବ ॥ ମଧ୍ୟଭାଗକୁ ଛୋଟାଇଲେ । ଗୁରୁତ୍ବ ଗହୀର କରିବ । ଅବଶ୍ୟ
ହାତୀ ହାଡ଼ ଥାଏ । ଏରୂପେ ଏହା ଜଣା ଗାଏ ॥ (୧୬ ପୃ:)

If an elephant trumpets when the thread is being laid, then there is an elephant's bone in the place. Divide the length into 9 parts. In the middle division, at a level which is breast-deep, the elephant's bone is surely present.

(ଗ) ସୂତ୍ର ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ୍ୟମାନସ୍ତୁ ହ୍ୟଧ୍ବନି ଯୁବାହତଂ । ହ୍ୟ ଅସ୍ଥି ବିଜାନିୟା
ସସ୍ତ ତିଷ୍ଠତି ନାନ୍ୟଥା । ଅର୍ଥ । ସୁତା ପାତିବା ବେଳେ ଯେବେ ହ୍ୟ ବୋବାଇ ସେ ବାସ୍ତୁରେ
ଘୋଡ଼ା ହାଡ଼ ଗୋଟାଏ ଥାଏ ।

(ଘ) ସୂତ୍ରେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ୍ୟମାଣେ ତୁ ହ୍ୟଶବ୍ଦୋ ଯଦା ଭବେତ୍ ।

ତନ୍ନାଶବାସ୍ଥି ବିଜାନୀୟାହନହାନିର୍ଭବେଦ୍ଧ୍ରୁବଂ ॥

ଘୋଡ଼ା ହେବା ଯେବେ ଶୁଣିବ । ସେ ଘରେ ଘୋଡ଼ା ଅସ୍ଥି ଥିବ ॥ ପୂର୍ବ ପଶ୍ଚିମ ଘର ହେବ ।
ଘର ତିନି ଭାଗ କରିବ ॥ ପୂର୍ବଭାଗକୁ ଛୋଟାଇବ । ନାଭିଏ ଗହୀର କରିବ ॥ ଅସ୍ଥିକି
ବାହାର କରିବ । ଶୁଭକୁ ଦେବ ନିଶ୍ଚୟେ ଜାଣ ॥ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ଗୃହ । ତିନି ଭାଗରେ
ସେ ଉତ୍ତର । ନାଭିଏ ଗହୀରତା କର । ହେବ ଏ ଅସ୍ଥି ଯେ ବାହାର ॥ (୧୬ ପୃ:)

If a horse neighs when the thread is being laid, there is a horse's bone in the ground. Divide the length of the house from east to west or from north to south (according as it is longer one way or the other) into 3 parts. The bone is in the first division at a level which is navel-deep.

(क) मण्डकम्बश्च सुमृदा दुष्टायान्नीचसेत् ॥ (७ पृ:)

(ग) मण्डुको ध्यानने चैव दृष्टिमेदे भवे गृहं । घटमेद भवेत्स गृहं जम्बुक रोदते । अर्थ । सुता पातिबा बेले येवे वेङ्ग बोवाई से घर गृहस्थ अत्राहि होइ । से घर अछुआ होइ । से बास्ततः ध्वस्त होइ । शिवाल बोवाई ।

If a frog croaks at the time, it will be impossible for the householder to live there. The house will be ruined. The thatching of that house will not be completed. Jackals will howl there.

(ग) श्लोक गर्धभो यस्य स्यात् परिवर्ज्येते रोदन्ते पूत्रकालस्तु ध्रुव मृत्यु विनिर्दिशेत् । सुता पातिबा बेले येवे गध ध्वनि शुभइ तेवे पुत्रशोक होइ । गृहस्थ मृत्यु होइ ।

(घ) गर्धभो शब्दते यत्र तद्गोहं परिवर्ज्येत् ।

काकोदृष्ट्या मुखं रौति ध्रुवं मृत्युविनिर्दिशेत् ॥ (१७ पृ:)

If an ass brays when the thread is being laid, the householder will lose his son. The householder will die. If (also) a crow caws it denotes death without doubt.

(ग) सुत विस्तार्यमानस्तु पन्नगो यदि दृश्यते अचिरेणैव कालेन स्वामीन हत पन्नग । अस्यार्थ सुता पातिबा बेले येवे सर्प देखइ तेवे अल्पदिने मरइ । सर्प खाइ ।

(घ) सूत्रे विस्तीर्यमाणे तु पन्नगो यदि दृश्यते ।

अचिरेणैव कालेन सर्पेण निहतो ध्रुवं ।

If a snake be seen at the time, (the householder) will die within a short time, bitten by a snake.

(ग) श्लोक । बकश्च सहस्रन्यचन वसन्त्याक्षरानि च । न चैव सुप्रसन्न सन वसन्त्या विवर्ज्यते । अर्थ । सुता पातिबा बेले येवे बक देखि बाम पाखे से भूमि नुआ सल जे डाड़ गोटि प थाइ ।

If a crane is seen towards the left, there is new piece of bone in the ground.

(ग) श्लोक । शत्रू क्षयति निर्घोषे वसन्ति विप्रसद्गृहे । ज्योतिषो कथयान्ध कीर्तिश्च वित्तवर्द्धन । सुता पातिषा वेढे येवे मेष गङ्गर्जन करइ दर्पणे प्रसाद उत्तम ।

If there is a peal of thunder when the thread is being laid, then, according to the science of Astrology, the householder's fame and wealth shall increase and enemies diminish in number.

IV. Determination of the Naga's Position

According to the *śilpasāstras*, it is imagined that a great serpent(nāga) lies encircling every building-site. Its body is divided into eight equal portions, namely the head, heart, stomach, navel, anus, knee, shin, ankle and tail. The serpent moreover moves round and round in a clockwise direction. Its head lies at the eastern point of the compass in the middle of the month of Āswina. It takes a year to come round to the same point. It is therefore possible to determine, on any date, where the different limbs of the nāga will lie along the boundary of the site. It is required in the *sāstras* that the auspicious pillar should be posted at certain points of the nāga's body in order to ensure good luck. The orientation of the door is also determined by the lie of the nāga.

VIII. The lie of the nāga

(क) श्रीश्रीश्री वामेण सेवते नाग ५० कोटि मायेते अन्यत्रे तिलियाचम् पृथिवी जायते जायते सदा ।

श्रीश्री-भाद्रव जसाण करितिषु सार नागसु पुर्बक । दक्षिणे चरे सेव पुटि सेव उत्तरे । पश्चिमे गोक्षस्ति जगोया सबळागुळ तिभिमासे सुनिचळ

मार्गसिरे पुण्य माचे शिर नागसु दक्षिणे । पश्चिमे मुदोरशेव पृष्टिसम्पुर्बक । उत्तरेण पुच्छपात नैराय सबळागुळ तिभिमासे सुनिचळ ।

फाल्गुणे मधु वैशाखे शिरो नागसु पश्चिमे । उत्तरे चरे सेव पुटि सेव दक्षिणे । पुबोस्य यदा पुच्छ बवेस्तीति लाङ्गुळ तिभिमासे सुनिचळ ।

जेष्ठ आषाढ आश्वेयु शिरनागस उत्तरे पासि उत्तरेसेव पुष्टिसेक पश्चिमे । दक्षिणे यदा सप्त ईशानेसेव लाङ्गुळ (१४-१५ पृ :)

(ख) एवे नाग परिणाम याणिमा । श्लोकः । बासेन सयने नाग । पथास केटी मीयुते । अनन्त ईती वीयात । पृथिवी यायते सदाः ।

भाद्रव आसिन्य सिर नागो पृष्ठके दक्षीणे उतरे चैव । पुष्ठं च एव उतरे । पश्चिमे शपुच्छस्थितं । अग्निं सर्वलाङ्गुल । त्रीभीमासे शुनीश्चल ।

मार्गसिर पुस माघेण । सिर नागस्य दक्षिणे । पश्चिमे उदर चैव । पृष्ठं चैव पूर्वकं । उतरे पुच्छस्थितं । नैऋते सर्वलाङ्गुलं । त्रीभीमासे शुनीश्चल ।

फाल्गुण्ये चैत्र वैसाखे सिर नागोऽपि पश्चिमे । उतरे उदर चैव । पृष्ठं चैव क दक्षीणे । पूर्वस्यक (कृ?) दा पुच्छ । बाह्वे स्थितो लाङ्गुलं । त्रीभी मासे शुनीश्चलं ।

येष्ट साढ़ श्रावणेऽपि । सिर नागस्य उतरे । पाटी ओष्ठ सर्वचैव । पश्चिमे दक्षीणे जबा पुच्छ । ईसान्ये सर्वलाङ्गुल । त्रीभीमासे शुनीश्चल । (४४-४५ पृ:)

(ग) श्लोक । तस्या ईशान भागेन स्तम्भरोपणमेव च । नागराजा क्रमेणैव ईशानं परिचिन्तयेत् । पूर्वे शिर भाद्रवाद्धे ३ मार्गे दक्षिणमस्तके ३ फाल्गुणे बारुणेन्येसे ३ ज्येष्ठे उत्तरमूर्द्धणि ३ । अस्यार्थः । भाद्रवाश्विनकार्तिक नागशिर पूर्वे थाइ । मार्गसिरपुष्यमाघ नागशिर दक्षिणे थाइ । फाल्गुनचैत्रवैशाख नागशिर पश्चिमे थाइ ।

(घ) भद्रादौ तु शिरः पूर्वे मार्गादौ दक्षिणे शिरः ।

फाल्गुनादौ शिरः प्रत्यक् ज्येष्ठादाबुत्तरे शिरः ॥

8. The nāga lies on its left side. During the months of Bhādra, Āswina and Kārtika, the head lies to the east, the back faces the north, the belly faces the south and the tail (extends from the western point of the compass to the s. e. point ?). It remains in that position for three months.

During the months of Mārgasira, Pousa and Māgha, the head is towards the south, the belly faces the west, the back, the east and the tail (extends from the northern point of

the compass to the s. w. point ?). It remains in that position for three months.

During the months of Phālguna, Chaitra and Baisākha, the head of the nāga is towards the west, the belly faces the north, the back, the south and the tail (extends from the eastern point of the compass to the n. w. point ?). It remains in that position for three months.

During the months of Jaiṣṭhya, Āsāḥa and Srāvaṇa, the head of the nāga lies towards the north, the belly faces the west, the back, the east and the tail (extends from the southern point of the compass to the n. e. point ?). It remains in that position for three months.

IX. The movements of the nāga

(क) अहिधर महिराजा नित्य गम्य भ्रमन्तीह । चलित चरण दिने । षष्ठ
तिभि सतश्च । हिवहनयष्टसका । चालते मेकपादेक त्रिभि त्रिभि त्रिभि मासे । (४८पृः

(ख) नाग येँ उम्पे । नीत्यानी चलुअछि ताहा याणिमा । अचहर महोराया ।
निनोगौ मगती दोत्येँ च । चलीत चरण दीने दोने । अष्ट त्रिभिसतं च । दीबहत
परिसंक्षा चलती मेक पादेन । त्रिभिमासे । (५३-५४ पृः) ईशान्य कोण माडि
नाग चलुछि । ५ । (५३ पृः)

(ग) वास्तु प्रमाणे न हि तस्य गात्रं बामेन सेति समतित कालं ।

त्रिभिनमासे परितुत्य भूमौ तं वास्तु नाग प्रवदन्ति सिद्धाः । अस्यार्थः ।

वास्तु येते सर्पगात्र ये देह तेनोहि । वाम अङ्ग मादि सोइ थाइ । तिनि मासे
भूमौक बोलन्ते दिगे लेखाए खाउ थान्ति । वास्तु नाग एमन्त बुलि सिद्धमाने
भ्रूषिमाने बोलन्ति ।

पूर्वा दिक्षु शिरः कुर्वी नागणेते त्रिभिः त्रिभिः ।

भाद्र वा दैर्बासुपार्श्वे तस्य चक्रे शुभं गृहं ॥

नागशिर पूर्व थाइ । ईशान कोणठारु तिनि मास दिगे लेखाए थाइ । ए तिनि मास ये ६० दिन एमन्ते दिग नउ ६० भाग होइ । एमन्ते ६० दिने दिगभोग करइ । एहि प्रमाणे पूर्व दक्षिण पश्चिम उत्तर ए चारि दिग बढइ एरूपे ।

(घ) तिनि दिग माडि शुभइ । दिगक अनाक्रान्त थाइ ॥
 वामपारुश माडि नाग । शोइण वास्तु करे भोग ॥
 ऐशान्य कोण आद्य होइ । तिनि मास पूर्व रहइ ॥
 वास्तुर येते पूर्वदिग । दिनकु दिन करे भोग ॥
 नउ दिवसे शेष होइ । दक्षिणदिगकु माडइ ॥
 एहि प्रकारे चारिदिग । भोग करइ वास्तुनाग ॥ (१३-१४ पृः)

9. During the months of Bhādra, Āswina and Kārtika, the head of the nāga lies towards the east. On the first day of this quarter, the head lies exactly at the N. E. point of the compass, while on the last day it lies similarly at the S. E. point. The head of the nāga thus moves one degree every day, in a clockwise direction.

In this connection, it is said in one of the passages quoted above that the nāga covers by its length that portion of the boundary which subtends an angle of 270° at the centre leaving an angle of 90° open. It should be noted however that this does not agree with the opinion quoted in the previous article.

X. The eight divisions of the nāga's body

(क) चतुश्चक्र भवे यदा नाग तत्र प्रमाणं विष्टातो लांगुलमुखः । नागते यत्र हस्तं भागसे आते तथा । भागसत तालमेको सारस्या दुगुण तद्गुणो । सिरह्म मुदरसो नाभि पुच्छ जानुजङ्घ । आनुसैव लाङ्गुले जानिमा वृद्धसदात ॥ ताल मेको फेणाभाग द्विताल हृदभा तथा । नृममुदरेशीव चतुर्थ ताल नाभि

इस्यति । गुह्रिजे पञ्चतालश्च षष्ठताल या जङ्घनः सप्तताल अन्ताख्ये च पुच्छे चाष्टमेवचम् । (१५-१६ पृः)

(ख) गृहस्य यत् हस्तं च । चतुश्चर्म भवे जडा । नाग तत्र प्रमाणं च । पृष्ठतो लांगुले मुख ॥ नाग सेमे जत हस्तं च । भाग तस्य कारण तथा । भागस्व तालमेको । सीरसा दुगुणं तदाः । तालमेको फणाभागे । शय ताल शयस्तथाः । त्रीञ्च ताल उदरे चैव । चतुताल नाभीदेसक । हृदय पञ्चतालं च । सप्तताल चानुजघन । सप्तताल आन्दु चैव पुच्छे च अष्टमेवचः ॥ (४५-४६ पृः)

(ग) नागसिर आठताल वेवर्ताना सर्प येठ मासे येउ तिनि दिग मादि थाइ तिनि दिग मादिले येते हाय होइ आठभाग करिव । आठभागर संख्या । श्लोक । ताल मेको फणाशिरः द्विताल कण्ठस्तस्ता । त्रिभिताल हृदयेश्चैव चतुर्तालोदरं भवेत् पञ्चताल नाभिश्चैव षष्ठताल गुह्रकस्तथा सप्तताल जघनश्चैव अष्टतालश्च पुच्छये । अस्यार्थ नागर ये शरीर आठताल ।

(घ) अष्टभाग कृत्वाभूमिः प्रथमं शिर उच्यते ।

द्वितीये हृदयं चैव तृतीये जठरं तथा ।

चतुर्थं नाभिकं विधात् पञ्चमं गुह्रमेवच ।

षष्ठं स्याज्जानुदेशं च सप्तमं जघनं तथा ।

अष्टमं पुच्छभागं स्यान्नागराजः प्रकीर्तितः ॥ (१४ पृः)

10. Divide the line along which the nāga lies into 8 parts. The first portion forms the nāga's head, while the rest constitute the heart, belly, navel, anus, knee, shin and tail. According to another reading, the length should be divided into 9 equal parts, of which the head is constituted by the first two, the rest being formed by the remaining divisions.

When the position of the nāga has thus been determined, various religious ceremonies are performed before the actual commencement of building-operations.

One of these is the setting up of the auspicious pillar called *subhastambha*. This pillar should only be posted at certain points of the nāga's body.

XI. Where the pillar should be posted on the naga's body

(क) नाग स्थम्भ जहि पड़िले घटदारापुत्र प्रणाशे भीति । खनमस्तके नाग गराहि श्रीसम्पद यदि जष्टरे । श्रीवभोग्य रूपते नाभि ख्यातोतु जातर त्रिसोभ पदुन्न देशविरोध ॥ जानुदीर्घ सवासोक्ष क्षतावलतन्न सोदेशश्चरोगी ॥ सीरो मृतु भये विद्वान् । पिठि शोक दारिद्रेक पुच्छे विविधभोग्यानि । क्रोटेण अर्थ-सम्पद शिर थम्मे भवे मृत्यु । पुहा पुत्रशोक पुच्छ साधननासस्य । उदरे सर्वसम्पद ॥ (१६-१७ पृ:)

(ख) नागर येँउ स्थाने खम्भ पड़ई तहोरँ लक्षण कहीवा । अर्थ: । सिररे मृतु दिअई । पुष्टरे सोक संन्ताप छई । क्रोडरे अर्थ दीअई । गलारे पुत्रसोक होई । पुछ उदरे धनधान्य वर्धमान होई । (४६ पृ:)

(ग) शिर: सा पृष्ठ पुच्छाभ्या: शश्वरोतदिगन्तत्र शयने वाम पार्श्वेन तस्य क्रोते शुभं गृह । अथेवार्थ । शिर मस्तक पृष्ठ वोळन्ते पिठि । पुच्छ वोळन्ते छात्र सश्रु श्वेत बोल तिनि दिग माढ़ि थाइ । वाम अङ्ग माढ़ि शोइ थाइ । तस्य क्रोटं शुभं गृह । गृह वोळन्ते क्रोट वोळन्ते पेटरे गृह शुभ देले सर्व भोगादि होइ ।

* * * *

कँउ ताल्ले शुभ देले कि होइ । श्लोक । दारापत्य प्रणाशो भवति च खनने मस्तके नागराज्ञि श्रीसम्पत्ति प्रभुतो यदि हृदय जठरेस्य व भोगौरूपेत । नाभि गात्रे रतिशयभयदो गुहसं देहभोगं । जानु दीर्घप्रवासो खलुमपि शेषये पुच्छदेशे विरोध: । अर्थ । सर्पर मस्तक ये फेणा ए फेणारे शुभ देले गृहस्थ पुत्रनास याइ । खनन वोळन्ते कण्ठ । एथि शुभ देले भाय्या नाश याइ । हृदयरे शुभ देले श्रीसम्पत्ति नाश याइ । जठर ये पेट एथि शुभ देले सकळ भोगादिमान होइ । नाडीरे शुभ देले शत्रुभय होइ । गुहरे शुभ देले भोग करइ । जानुरे शुभ देले

गृहस्थ दीर्घ प्रवासी होइ । गृह भोग करि न पाइ । पुच्छरे शुभ देले विरोधमान होइ । एमन्त होइ नाग अष्टशरीर अष्टताल विवेचन । संक्षेप करि बुध ये षण्डित-माने वास्तु अर्ध देले से गृहरे गृहस्थ अत्यन्त सुखार्ति पाइ । श्रीसम्पत्ति पाइ । इति नागपरिमाणसमाप्ति ।

(घ) दारापत्य प्रणाशो भवति च स्नने मस्तके नागराज्ञः ।
श्रीसम्पत्तिः प्रभुत्वं यदि हृदि जठरे सर्वभोगैरूपेतः ॥
नाभौक्षीणं त्वराते रतिशयशुभदो गुह्यदेशे च रोगे ।
जान्वेदीर्घप्रवासी क्षयमपि जघने पुच्छदेशे च मृत्यु ॥ (१४ पृः)

11. If the hole for posting the auspicious pillar be dug at the head of the nāga, the wife and children of the householder will die ; at the heart and belly, wealth, prosperity and the enjoyment of power will follow ; at the navel, the enemies of the householder will be overtaken by misfortune and good luck follow him instead ; at the anus, sickness will follow ; at the knee, the householder will have to live away from home for a long time, and death shall come if the pillar be posted at either the ankle or the tail.

If the pillar be set up towards the back of the nāga, bereavement will follow, while prosperity will come if it is placed towards its lap.

XII. Where the door should be fixed with reference to the body of the naga

(ग) नागविधि द्वारलक्षण ॥ नागस्थान स्थान द्वारे विश्वकर्मा च भौषित दोषगुण समासाद्य कथितं वास्तुविस्तर ॥ अर्थ । नागर स्थान मनि द्वार करिब । एमन्त बोलि विश्वकर्माणि बोइले दोषगुण मनि बुझि नाग स्वस्थाने द्वार कले धन-जन बहुत होइ । घर शुभकाले येमन्त नागर आठताल बुझि हृदय जठरे

शुभ देह एवे सेहि प्रकारे करि परिणाम करि बुद्धि नाग हृदये जठरे द्वार करिब ।
 ए भल होइ । आउ स्थानमानङ्करे घर कले विरोध होइ ।

12. The position of the door should be fixed from the position of the nāga's limbs. Viswakarmā says that if the effects of placing the door-way in relation to the limbs of the nāga are taken into consideration before fixing its position, then great prosperity will be enjoyed by the householder.

Locate the eight limbs of the nāga ; then place the door at either its heart or its stomach. That will bring good luck. In any other case, dangers and strife will follow.

V. Astrological Considerations

XIII. The effects of building in different months of the year

(क) चैत्रे न्याधि माघेति । वैशाखे धन सम्पूर्ण । जेष्ठेन पशुचेव । आषाढे पशुनाशनः । श्रावणे ब्रह्महानि । भाद्रवे हानि रोगिणः । असिने जन दारिद्रे च ।

(२०-२१ पृः)

कार्तिके धन नाभय । माघेण बहु शोक वृता । फाल्गुने बहु पुत्रीय । (१६ पृः)

(ख) एवे चारमास भल मन्द कहीबा । श्लोकः । चैत्रे व्याधि तीष्ठन्ति । वैशाखे धनसम्पद । जेष्ठेन पशु चौर्या च । आषाढे पशु नाशन । श्रावणे बहुहानी च । भाद्रवे बहु रोगीणो । आसिन्ये जन नश्यन्ति । कार्तिके धन लाभक । मार्गशिरे बहुधन चैव । पुसेणं टस्करं भवेत् । माघे बहु सोर्क च । फाल्गुने बहु पुत्रकं (४८ पृः)

(ग) एवे गृह मासफल कहिबा ।

श्लोक । चैत्रे च शोकमवाप्नोति ।	गृहकारयेन्नरः ।
वैशाखे धनरत्नानि ।	जेष्ठ्ये मृत्यु विनिर्दिशेत् ।
आषाढे धननाशश्च ।	पशु वृद्धिमवाप्नुयात् ।
श्रावणे भूमिलाभाय ।	हानि भाद्रपदे तथा ।
पत्नी नाशश्च बाधने ।	बहु धान्यानि कार्तिके ।
मार्गशिरे धनः प्राप्ति ।	पौषे चौरभय तथा ।
माघे अग्निभयं कुर्यात् ।	फाल्गुने काश्चन भवेत् ॥

अर्थ । चैत्रमासरे शोक जात होइ । वैशाखे धन रत्नानि होइ । जेष्ठे गृहस्त मरइ । आषाढे धन हानि होइ । श्रावणे भूमि लाभ होइ । भाद्र मासे सर्वहानि होइ । आश्विने भार्या मरइ । कार्तिके बहुधन होइ । मार्गशिरे बहुधन होइ । पौषे चौरभय होइ । माघरे अग्निभय होइ । फाल्गुने धनपुत्र होइ ।

- (घ) वैशाखे धनरत्नानि ज्येष्ठे मृत्युविनिर्दिशेत् ।
 आषाढे धनलाभं च पशुबृद्धिं मवाप्नुयात् ॥
 श्रावणे भूमिलाभः स्याद्धानि भद्रपदे तथा ।
 पत्तिनाशश्चाश्विने च बहुभार्या च कार्तिके ॥
 मार्गशोर्ध्वे धनावाप्तिः पौषे चौरभयं तथा ।
 अशुभं च भयं विद्यादग्निं मार्गे विनिर्दिशेत् ॥
 फाल्गुने काञ्चनं पुत्रं चैत्रे च शोकवान् भवेत् । (५ पृः)

13. *Vaisākha* brings wealth; *Jaisthya*, theft of cattle or death; *Āsārha*, the death of cattle; *Strāvaṇa*, great loss (the acquisition of landed property, according to another version); *Bhādra*, loss and illness; *Āswina*, famine in the land (?) or loss of one's wife; *Kārtika*, gain of wealth or the acquisition of many wives; *Āgrahāyana*, wealth; *Pousa*, theft; *Māgha*, bereavement or danger from fire; *Phālguna*, abundance of progeny or gold and progeny; *Chaitra*, sickness or bereavement.

XIV. Effects of building in the light or dark half of the month

- (क) कृष्ण शुक्ल वेणी पक्षर कथा ॥ श्लोक ॥
 शुक्लपक्षे भवे सुख्यं कृष्णेण तस्कर भवेत्
 तैम्बथा विचार कृतव्ययं यदि चेत महाहानि ॥ (२१ पृः)
- (ख) कृष्णपक्षे तस्कर चौरभय होई । शुक्लपक्षे शुख सम्पद देई । (४६ पृः)

14. If the building-operation is begun during the dark-half of the month, then there will be danger from thieves; if, on the other hand, it is begun in the light-half, there will be prosperity and happiness.

XV. Effects of building on different days of the week

(क) भास्करे शुभदायक । नृपभय रविसुते भूमिपुत्रेन नाशकः । गुरुशुक्र बुधवारेन गृहकर्म्मनि कारये । इति वदति वराहे ॥ ५ ॥ (२१ पृ:)

(ख) पते सात वा लक्षण कहिष । शशि क्लेश दारिद्र्य च । भास्करे शुभ-
दायकः । अग्निभये रविपुत्रे । बुध गुरु शुक्रवारेण । गृह कार्यानि कारये (४६ पृ:)

(ग) वारशुद्धि ॥ शशि कलह दारिद्र्ये । भास्करे अग्निदाहे शाकविल च
रविपुत्रे भूमिपुत्रे मृतेषु । बुधगुरु कविवारे सस्तलत्रने प्रशस्ते इति वदति वराहो ।
.....अर्थ । गृहाघट देवाकू । सोमवारे कलह होइ । दारिद्र्य होइ । रविवारे
अग्निदाह होइ । शनिवारे शोक होइ । धनक्षय होइ । मङ्गल वारे मृत्यु होइ ।
बुधवार गुरुवार शुक्रवार ए तिनि वारे गृह ईशान कले धन सम्पत्ति होइ ।
वारफल ।

वदेयं भवति भानु दिने अर्थनाशः

शौरेरपि क्षितिसुतस च वज्रपातः ।

प्रासादसङ्घपुरपुष्करिणोक्रियासु

धर्म्मार्थ वाञ्छित फलानि शुभाग्रहानि ।

(घ) वन्देभयं भवति भानुदिनेऽर्थनाशः ।

शौरेर्दिने क्षितिसुतस्य च वज्रपातः ।

प्रासादसङ्घपुरपुष्करिणी क्रियासु ।

धर्म्मार्थवाञ्छितफलानि शुभाग्रहाणां ॥

सोमवारे कलह होइ । दरिद्र होइ दिन याइ ॥ रविवारे अग्निभय ।
शनिवारे धनक्षय ॥ आबर शोकहिँ दिवइ । मङ्गले वज्रपात होइ । गुरु भार्गवा
बुध तिनि । शुभे प्रशस्त एहा घेनि । (६-७ पृ:)

15. Monday brings strife and poverty ; Tuesday, death
from stroke of lightning ; Wednesday, Thursday and

Friday bring good luck to the householder ; Saturday, danger from fire or bereavement or the king's displeasure ; Sunday brings good luck or danger from fire (according to another version).

XVI. Effects of building during different phases of the moon

(क) पञ्चमे उच्चाटने तथा दशमी चौरभय । एकादशो नृपतिभय । अमिवै पति न सहन्ति । भार्या ना सहन्ति पूर्णिमा । पञ्चदश तिथिचैव । नवमी परिवर्ज्ये नन्दा अर्धक्षय जातु ॥ भद्रार्द्ध परिवर्ज्ये । यया निधने पुत्रेश्चैव । रुज आप सु परजाक्षत्र । पूर्णत पतिक्षमात । ईश्वाने तेषु भाशुषु । (१६ पृ:)

(ग) तिथिशुद्धिः । प्रतिपद गृहकार्यञ्च दुःख प्राप्नोति नित्यसः । अर्थक्षय तथा षष्ठि पञ्च मोक्षाटनं तथा । चौरभय दशम्यञ्च एकादशी द्वादशी नृपाभयात् । पत्नीनाशञ्च पौर्णमास्या पतिनाशो कुहुस्तथा । अस्यार्थ । गृहीमान्हु प्रतिपदारे दुखी होइ । षष्ठरे धनक्षय होइ । पञ्चमिरे उच्चाटन होइ । दशमीरे चौरभय होइ । एकादशो द्वादशीरे राजभय होइ । पौर्णमीरे भार्या नाश याइ । अमावस्यारे गृहस्थ मरइ । चतुर्थी नवमी चतुर्दशी ए तिनि तिथि रिक्त । एयि गृह शुभ देले शस्त्रभय होइ । द्वितीया सप्तमी चैव तृतीया अष्टमि त्रयोदशी पञ्चते धनरत्नानि स्थम्भलमो शुभेक्षणे । द्वितीया सप्तमी तृतीया अष्टमी त्रयोदशी ए पाञ्च तिथिरे गृहार्थ देवाकू शुभ । स्थिर लग्न हेव । शुभ वेळ हेव । एमन्त हेले शुभ हेले श्रीसम्पत्ति होइ । तिथि फलमाह । नन्दानाः करि ज्ञेया भद्रा मङ्गल नामदा । न रिक्त च शुखं वित्तं पाश्र्वोच्छन्ति थायइ । मृत्विजच्छन्ति रिक्तन्ति गृहारम्भे शुतां त्यजेत् । कुहुन्दुरि तदा ज्ञेयाभ पूर्णा लक्ष्मी प्रजच्छति । पौर्णम्या लक्ष्मीकर ।

(घ) गृहं कृत्वा प्रतिपदि दुःखं प्राप्नोति नित्यशः ।

अर्थक्षयं तथा षष्ठ्या पञ्चम्यां चित्तचञ्चलः ॥

चौरभीतिर्दशम्यां तु चैकादश्यां नृपाभयं ।

पत्नीनाशञ्च पौर्णम्यां स्थाननाशः कुहौ तथा ॥

रिक्तायां सर्वकार्य्याणि नाशमायान्ति सर्व्वदा ।

द्वितीया सप्तमी चैव तृतीयाष्ट त्रयोदशी ॥

पञ्चसु स्तम्भकर्म्मणि स्थिररत्ने शुभेक्षणे ॥ (६ पृ:)

16. If the building-operation is begun on the first day (after either the new or the full moon), one is sure to be overtaken by sorrow ; the sixth brings about loss of wealth, while the fifth brings unrest of mind. The tenth causes loss from theft, while the eleventh brings about the king's displeasure. The full moon causes the death of one's wife, while the new moon brings about loss of landed property (?). The fourth, ninth and the fourteenth (commonly known as *rikta*) are responsible for the frustration of all efforts. The second, seventh, third, eighth and thirteenth are favourable for performing the ceremony of the auspicious pillar.

XVII. Rabisuddhi

(ग) रविशुद्धिः श्लोक । यत्रराशिस्थितं सूर्यः त्रिषष्टदशलाभक एकादश द्विपञ्च नवमोप्यष्टा त्रयोदश विनात्परं । प्रथमे रविगोचर शुद्धि होइव । तृतीय षष्ठ दशम एकादश इये चारि राशिरु एक राशि होइव । २य ५म ६म ए तेर दिन उतारु शुभ होइ । आऊ पाञ्चरासि जन्म १ चतुर्थ ४ सप्तम ७ द्वादश १२ अष्टम ८ । एतेथारे सूर्य थिले विप्र होइ । रविशुद्धि । जन्मन्यकं त्यजे विद्वान यदीच्छेदात्मनः शुभं । जन्मन्यकं समायायो भार्यापुत्रादि संक्षय । द्वितीये धननासस्यात् । तृतीये धनसम्पदः । चतुर्थे बन्धु वैष्म्यं । पञ्चमे पुत्रसंक्षय । षष्ठे धनादि सम्प्राप्ति । गृहछिद्रं तु सप्तमे । अष्टमे म्रियते भर्ता । नवमे कीर्त्तिनाशनं । दशमे धनधान्यादि । धर्मश्चैकादश रवौ । शोककषाधि विपद्भिर विरधा द्वादशे स्थिते ॥ इति रविशुद्धिः ।

(ब) जन्मराशेः शुभः सूर्य-स्त्रि-षष्ठ दश लाभगः ।
द्विषष्ठ नवमोऽपिष्ट त्रयोदश दिनात्परं ॥

ए अन्ते रविशुद्धि शुण । गृहकर्मरे ये कारण ॥ तृतीय षष्ठ ये दशम ।
एकादश घेनि उत्तम ॥ द्वितीय नवस पञ्चम । तेरदिन अन्ते उत्तम ॥ जन्म चतुर्थ
सप्तम । द्वादश आवर अष्टम ॥ पाञ्च राशिरे सूर्य थिव । सर्वदा शुभकु न
देव ॥ (६ पृः)

17. The zodiacal sign in which the sun was present during the birth of a person is his birth-sign. That person should not set the auspicious pillar (*i. e.* begin building-operations) when the sun is in the same position. Counting that as one, the third, sixth, tenth and eleventh bring good luck to the builder ; the second, fifth and ninth are also auspicious (after the expiry of the first thirteen days ?). Never begin operations on the first, fourth, seventh, eighth and twelfth signs.

(According to another version) the second brings about loss of wealth ; the third, wealth and prosperity ; the fourth, loss of friends ; the fifth, death of children ; the sixth, acquisition of wealth ; the seventh, division in a household ; the eighth, loss of one's wife ; the ninth, loss of fame ; the tenth, wealth and prosperity ; the eleventh, religious merit ; the twelfth, strife, bereavement and sickness,

XVIII. The influence of the zodiacal signs

(ग) वृष । सिंह । विछा कुम्भ वेश्मकार्य शुभक्षण ।

18. Taurus, Leo, Scorpio and Aquarius are auspicious in connection with building-operations.

XIX. The influence of the constellations

(ग) नक्षत्रफलं । आदित्यादय रोहिणी मृगशिरा ज्येष्ठा धनिष्ठा उत्तरा । पौष्य विष्णुमृगानुराधा गुरुहि शुद्धे सुपुत्रान्विते । सौम्याना दिवसेथ पापरहिते योगेभिरिक्ते तिथौ । विष्टित्यक्तदिने वदन्ति मुनयो वेश्मादि कार्य्य शुभा । अर्थ । गृह स्थम्भारोपणकु नक्षत्र शुभफलं । आदित्य छय बोलन्ते । १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३० एते नक्षत्र शुभफल अटइ ।

(घ) अदित्यछय रोहिणी मृगशिरा ज्येष्ठा धनिष्ठोत्तरा ।
ऐषणा विष्णु मघानुराधगुरुभिः शुद्धैः सुतारान्वितैः ॥
सौम्यान्त्यां दिवसेऽथ पापरहिते योगेऽतिरिक्ते तिथौ ।
विष्टित्यक्तदिने वदन्ति मुनयो वेश्मादिकार्य्य शुभं ।

(अन्यत्र) अश्विनी रोहिणी मूला ह्युत्तराश्रयमेव च ।
स्वाती हस्तानुराधासु तन्मभारम्भः प्रशस्यते । (७ पृ.)

(ग) विष्णे देवाम्निभये श्रवणाभयमेवच धनिष्ठाबहुभोगश्च वरुणं मरणभवेत् ।
अजपादे भय कुर्वादीषे शरण पञ्चक । अश्वार्थ उत्तराषाढारे गृहकर्म कले अप्रिभय होइ । श्रवणा नक्षत्रे गृहकर्म कले भय होइ । धनिष्ठा नक्षत्रे गृहकर्म कले रोगी होइ । शतभिषा नक्षत्रे गृहकर्म कले मृत्यु होइ । पूर्वमेदे नक्षत्रे गृहकर्म कले नृपभय होइ । एमन्त होइ पाञ्च नक्षत्र दोष ।

(ग) धनु मीनयोर्मध्ये यदि गच्छति चन्द्रमा ।
न हरे तृणकाष्ठादि न गच्छे दक्षिणामुखे ।

अर्थ । चन्द्रमा धनु छाडि मकर चन्द्र येवे प्रवेश होइ मकर कुम्भमीन सरि याए शरण पञ्चक ।

(घ) धनुर्मीन द्वयोर्मध्ये यावत्तिष्ठति चन्द्रमाः ।
न छिन्द्यात्तृणकाष्ठादीन्गच्छे दक्षिणां दिशं ॥ (८ पृ.)

VI. Astrological Considerations (contd.)

XX. Bandha

(क) द्रुघवा जत्रहस्तश्च । प्रत हस्तेन गुणएते । अष्टाभि हरते पिण्ड । सेम (स ?) बन्ध आयते । (२६ पृ:) धज १ । धूमि २ । सिंह ३ । स्यान ४ । वृष ५ । खर ६ । गज ७ । धनस ८ । (५० पृ:)

(ख) दीर्घवाजतहस्तश्च । प्रती हस्तं च गुणएत । अष्टमभिहरते पिण्ड । शेष बन्धस्य उच्यते । श्री । ध्वज । धूम । सिंह । श्वन । वृष । खर । गज । ध्वज । ८ । ए अष्ट बन्ध । (५० पृ:)

(ग) घर बन्ध घराणकु धराण धार । वास्तुभूमि येते वखराकु येते हात होइ एहाकु दीर्घ बोलि । घरर गभीरकु प्रती बोलि । दीर्घ हाथ थोइ प्रति हाथ गुणिमा । गुणन्ते गुणना घन येते होइ एहाकु वास्तुर घनहाथ बोलि । ए घनहाथ उपर करि थोइ धाई । ए धराण मानङ्क मुल राशिटी । तल करि एहा घनहाथ थोइवा । अष्टबन्ध धराण निमिते आठभागे हरिब । उपरे शेष येते अंश रहिला । ए घरर बन्ध होइ । ध्वज धूम सिंहायुश्वानवृषखरस्तथा । गजध्वसायाते चैव गृह-बन्ध स उच्यते । अस्यार्थ । एक बन्ध्व हेले ध्वजबन्ध होइ । दुइ बन्ध हेले धूमबन्ध होइ । तिनि बन्ध हेले सिंह बन्ध होइ । चारि रहिले स्वानबन्ध होइ । पाञ्च रहिले वृषबन्ध होइ । छय रहिले खरबन्ध होइ । सात रहिले गजबन्ध होइ । आठ रहिले ध्वसबन्ध होइ । एमन्ते अष्टबन्ध जानिमा ।

(घ) व्यासेन गुणितं दैर्घ्यमष्टाभिर्भाजितं पुनः ।

शेषं ध्वाजादिकं ज्ञेयं पूर्वादिभवनाष्टके ॥ (६ पृ:)

20. Multiply the length by the breadth of the house and divide the product by 8. If the remainder be 1, then the *bandha* of the house will be *dhwaja* or the flag. Similarly if it is 2,3,4,5,6,7,8 (i. e. 0), the *bandha* will be as follows, *dhumra*,

smoke ; *singha*, lion ; *swāna*, dog ; *brisha*, bull ; *khara*, ass ; *gaja*, elephant, and *dhwānkha*, crow.

XXI. Their effects

(घ) ध्वजे विभूतिर्मरणं च धूम्रे ।
 सिंहे जयः श्वा च करोत्यनर्थं
 भोगो वृषे हानिकरः खरे च ।
 पुष्टिर्गजे काकपदे च दुःखं ॥ (१० पृ:)

21. *Dhwaja* brings riches ; *dhumra*, death ; *singha*, victory ; *swāna*, troubles ; *brisha*, enjoyment ; *khara*, loss ; *gaja*, growth (?), and *dhwānkha*, sorrow.

XXII. The use of a house determined by its bandha

(क) धजे देवगृह कृजात । धूमेण हुमशालेक । सिंहेन स्वघरचैव सुनेण कुट-
 शालेक । वृ वृषवे घर वात वृतात । खरेन अशशालेक । गजेन रत्नघर कृजात ।
 धसेन सहस्र शालेक । (५० पृ:)

(ख) जेउ बन्धरे जेउ घर करिब ताहा जाणिमा । श्लोक ।

ध्वजे देवगृहं कुर्यात् । धूम्रेण होमशालिका । सिंघेण शिरीषं कुर्यात् ।
 (५१ पृ:)

(ग) एवे केँउ घर केउ बन्धरे तोलिवा ताहा जानिमा । ध्वजेन देवगृहं कुर्यात्
 धूमेन होमशालकं । सिंहे श्रीघरं कुर्यात् स्वाने कुटीनशालक वृषे अन्तःपुर
 कुर्यात् खरे पशु नियोजयेत् । गजे भण्डारकश्चैव । धुम्रेन शस्त्रशालकं । अर्थ ।
 ध्वजबन्धे देवगृह करिब । धुम्रबन्धे होमशाला करिब । रसुअ घर करिब । खन्धा-
 घर करिब । सिंहबन्धे श्रीघर । श्रीघर बोलन्ते यौ घर बड़ से घर वेहेरन भोगादि
 करिब । स्वान बन्धे नानाप्रकार बुटुनि घरमान वलन्ते ये पवनयन्त्रघर एमन्त
 नाना कुटुनि घरमान होइब । वृषबन्धे अस्तेःसरपुरकु जात बोलन्ते । आपनार
 अङ्गभोग करिबा । कुटुम्ब्यादि घर करिब । खरबन्धे हातीशाला घोड़ाशाल

पशुजन्तुमानकु शाल करिब । गजे भण्डार बोलन्ते भण्डार करिब । गन्ताघर करिब । द्रव्य थोडवा घर ये ताहा करिब । ध्वंस बन्ध शस्त्रशाल बोलन्ते मिमि-
साल घर साब्जेघर किअवा सैन्याघर करिब । एमन्ते अष्टबन्ध अष्टप्रकारे घर करिब ।

- (घ) ध्वजे देवगृहं कुर्याद्भस्त्रे च होमशालकः ।
सिंहे च श्रीगृहं कुर्यात् श्वाने कुट्टणीशालकः ॥
वृषे अन्तःपुरं कुर्यात् खरे पशून्निजो जयेत् ।
गजे भण्डारकं चैव ध्वाक्षे च शस्त्रशालकः ॥

22. Now is being indicated the *bandha* with which each apartment should be made. The sanctuary should have *dhwaja* as its *bandha*; the cooking apartments should be of *dhumra bandha*; the state-apartment, of *singha bandha*; the place for husking corn, of *swāna bandha*; the inner apartments, of *brisha bandha*; the stable for horses, elephants and other animals, of *khara bandha*; the store-room should have *gaja* as its *bandha*, while the armoury and soldiers' barracks should be of *dhwānkha bandha*.

It would appear from a consideration of the above passage that the length and breadth of these different apartments of a royal household were chosen in such a manner that the apartments belonged to the eight *bandhas* named above. This was probably considered auspicious and the proper thing to do.

XXIII. Disposition of the doors according to bandhas

(क) द्वार विचारकु । धजेण पस्विमे द्वार श्रीकरे सिंहमेव च । पुबेद्वार वृषे सव । दक्षिणे गणमेवचम । धस्यणे नेरेते द्वार । धूमेण वावइ तथा । ईशाने स्वान पूजो ॥ खरचे द्वार अष्टिका । (३१ पृः)

(ख) येउ बन्धरे येउ आङ्कु द्वार ताहा याणिमा । ध्वयेन पश्चिम द्वार । उत्तरे सिंघ मेवन्धः । पूर्वद्वार वृषश्चैव । दक्षिणे गजमेवन्ध । ध्वाक्षेण नैऋत द्वार । ध्वजेण वयवस्तथा । ईशाने श्वान पुत्रे । खर च द्वार अग्रयः । (५०-५१ पृ:)

(ग) ध्वज धूम्रश्च पूर्वैर्शशिह स्वानश्च दक्षिणे वृषश्च पश्चिमादि गजध्वसे च उत्तरे । अर्थ । ध्वजबन्ध धूम्रबन्ध पूर्वदिगे अछि । सिंहबन्ध स्वानबन्ध दक्षिणदिके अछि । वृषबन्ध खरबन्ध पश्चिमदिके अछि । गजबन्ध ध्वसबन्ध उत्तरदिके अछि । एहाङ्क ए दिगमाने घर । सदा सर्वदा दिने ए बन्धमाने ए दिगरे थान्ति । एहाङ्क आउ चलिबार नाहि । ए घर येंउ बन्धे होइथिब से बन्धकु से दिग द्वार ॥

वृषबन्ध पूर्वद्वारे गजश्च दक्षिणामुखः ।

ध्वजश्च पश्चिमद्वारे सिंहे गृहर उत्तर ॥

अर्थ । सिंहबन्धे घर हेले उत्तरद्वार करिब । वृषबन्धे घर हेले पूर्वद्वार होइब । गजबन्ध हेले दक्षिणद्वारे होइब । ध्वजबन्ध हेले पश्चिमद्वार हेव ।

(घ) वृषबन्ध घरर द्वार । पूर्वरे कहे मुनिवर । १ । गजबन्ध द्वार दक्षिणे ध्वजबन्ध द्वार पश्चिमे । २ सिंहबन्धे उत्तरद्वार । दिग अनुरूपे बिचार । ३ (२१ पृ:)

23. The door of an apartment should face one of the following directions according to the *bandha* of the latter ; west for *dhwaja*, N. W. for *dhumra*, north for *singha*, N. E. for *swāna*, east for *brisha*, S. E. for *khara*, south for *gaja* and S. W. for *dhwānkha*.

XXIV. The star under which a house is built

(क) नृपति पगेण हारएते । सेस अंशं विजानिय । ततो ऋक्ष विनिदश्यते । (४६ पृ:)

(ख) श्लोकः । अष्टमी इरते पिण्ड । ऋक्षभागेन हारएत । सेस अंस वीयानीत । तत्र ऋक्ष वेनीदश्यते । (५१-५२ पृ:)

(ग) अष्टाभि गुणितं पिण्डं रिरुयभागेन हारयेत् ।
शेष मृक्ष विजानिया स्विनदि गणिते बुधः ।

अर्थ । घरर पिण्ड ये घनहस्त येते हाथ थोइ एथकु अष्टबन्धे गुणिम । ए येते होइ एथकु सत्ताइस नक्षत्रे हरन्ते उपरे शेष ये रहइ से घरर नक्षत्र होइ । ए नक्षत्र तिनि पाद । एकपाद नोहिब । आपना नक्षत्रकु नाड़ि नोहिब । तिनि नक्षत्र तिनि पाद । एकपाद नक्षत्र येवे होइ से घरे विघ्न बहुत होइ । दुइ पाद नक्षत्र कि चारिपाद नक्षत्र येवे होइ नाड़ि नोहिले शुभ तार होइ ।

(घ) अष्टाभि गुणितं पिण्डमृक्षभागेन हारयेत् ।
शेषमृक्षं विजानीया दशिवन्यादिक्रमेण च ॥

मूलपिण्डकु आठे गुणि । सत्ताइशरे हर पुणि ॥
लब्धरे प्रयोजन नाहि । शेषरे नक्षत्र हुअइ ॥
घर नक्षत्र हेला सेहि । विचार शुभाशुभ तहि ॥
आपणा नक्षत्रकु पुण । नाडी नोहिब गणि आण ॥
नाडी होइले न करिब । ए पुणि त्रिपाद नोहिब ॥
त्रिपाद होइले न कर । विघ्न कराए एहि घर ॥
दुइ पाद चारि पादरे । सुख हुअइ सेहि घरे ॥
एरूपे होइला नक्षत्र । एवे शुण हे आन तत्त्व ॥

24. Multiply the area of the house (in sq cubits) by 8 and then divide by 27. The remainder denotes the constellation under which the house (is 'born'). If it is the same as the birth-star of the owner, or if it belong to the *ekapāda* or *tripāda* subdivisions, then the house will bring troubles. There will be happiness, if the star belongs either to the *dwipāda* or *chāripāda* subdivisions.

(क) रेवती २७ दिति ७ पित ७ मरुतप १५ मूला १६ वति १२-२१-२६ ।
हरि २२ । सोम ५ । वाजि १ । धनि २३ । कमला ४ । (२२ पृ:)

(घ) १ अग्निनी, २ द्विजा, ३ कृत्तिका, ४ रोहिणी, ५ मृगशिरा, ६ आर्द्रा,
७ पुनर्वसु, ८ पुष्या, ९ अश्लेषा, १० मघा, ११ पूर्वाफाल्गुनी, १२ उत्तरा फाल्गुनी,
१३ हस्ता, १४ चित्रा, १५ स्वाती, १६ विशाखा, १७ अनुराधा, १८ ज्येष्ठा,
१९ मूला, २० पूर्वाषाढा, २१ उत्तराषाढा, २२ श्रवणा, २३ धनिष्ठा, २४ शतभिषा,
२५ पूर्वाभाद्र, २६ उत्तरभाद्र, २७ रेवती । (२६ पृ:)

XXV. Finding the probable age and means of destruction of the house

(क) अष्टाभि गुणन्ते पिण्ड ॥ बाढिभागेण हारयेते ॥ शेष भंशं बिजा-
न्विया । ततो जीवन सेतुते ॥ जीवनस्य देवहारिता सेस जातिन उचेत ॥.....॥
जीवनस्य ततहारि तसंसं मृतु उचुते । पृथि आपात आकास वाकि वएथ
आवचेत ॥ (४६-५०),

(ख) जीवनसतचद्वारितमस्य मृतुक भवेत् । प्रिभातमायसप्रिभा । साद्रीष
गुण छम्बते: । पृथिवी । आप तेच । बाइब । आकास । ए पाञ्चभूत (५२ पृ:)

(ग) घरर पिण्डकु आठे गुणन्ते येते होइ । एथकु घरर आयुस ये ६० वर्ष ।
एमन्त ६०के हरिबा । उपरे शेष ये रहइ से मरण सुतेक होइ । पृथि १ आप २
तेज ३ वायु ४ आकास ५ तत्र ए केमन्त पृथि पड़िले घर अछुया रहि भाजि याइ ।
आप पड़िले जलरे भाजइ तेज पड़िले अग्निरे दहि होइ वायु पड़िले बाआरे
भाजइ आकाश पड़िले चल्के भाजइ ए निमन्ते भाजइ ।

(घ) बसुभिर्गुणितं पिण्डं षष्टिभागेन हारयेत् ।

शेषभंशं बिजानीयाद्वायुर्गोहस्य कोविदः ॥

पृथिवी-जल-तेजांसि वायुराकाश एव च ।

पञ्चायुर्जातये तत्र भग्नदाहादिकं क्रमात् ॥ (११ पृ:)

25. Multiply the length of the house by its breadth, multiply the product by 8 and divide by 60. The remainder gives the age of the house. Divide the probable age by 5 (the number of the elements). From the remainder you will be able to find out how the house will be destroyed. If it is 1, the house will never be completely thatched ; if it is 2, water will destroy the house ; if 3, then fire will burn the house ; if 4, the house will be destroyed by a storm ; if 5, the house will be struck by lightning.

XXVI. The nabāṅsa of the house

(क) ऋक्षचतुर्गुण कुजात । नवभिभाग कारयेत् । मेसं असं विजानीयात् ।
 टसकरादि गणिते बुध । टसर १ । भोग २ ॥ वितक्षण ३ ॥ दातरा ४ ॥ ति ५ ॥
 अभय ६ ॥ पुषेक ७ ॥ दारिद्र्य ८ ॥ देव आल ९ ॥ (४८-४९ पृ:)

(ख) ऋक्षं चतुर्गुणं कृत्वा । नवभिभाग हरयेत् । सेस अंस बीयाणीत ।
 टसकर दुगुणं हर्ये । टसकर । भोग २ । वितक्षण ३ । द्वात्रिंश ४ नृपती ५
 उभयः ६ । अघुसेक ७ । दारिद्र्य ८ । देवालय ९ ए नव अंस (५३ पृ:)

(ग) घर नक्षत्र येते अङ्क तैहिकि ४रे गुणिमा । येते होइ एथुक ९रे
 हरिबा । उपरे शेष ये रहइ से घरर नवांश होइ । टसकर १ भोग २ वितक्षणला-
 दाता ४ नृपति ५ अभय ६ नपुंसक ७ दारिद्र्य ८ देवालय ९ । तले लब्ध ये
 होइला से घरर राशि होइला ।

(क) ऋक्षं चतुर्गुणं कुर्यात् ऋवभागेन हारयेत् ।
 शेषमंशं विजानीयात् राशिमादिशेत् ॥
 आदौ चौरभयं भोगी द्वितीये वित्तनाशनं ।
 तृतीये वेदे भवेदाता नृपति पञ्चमे तथा ॥
 षष्ठे भयमवाप्नोति सप्तमे च नपुंसकः ।
 अष्टौ दारिद्र्यतामेति नवमे विष्णुमन्दिरं ॥ (१२ पृ:)

26. Multiply the index number of the constellation of the house by 4 and divide by 9. If the quotient is 1, then there will be theft in the house. If it is 2, there will be enjoyment (of wealth) in the house ; if 3, there will be loss of wealth ; if it is 4, the householder will be a munificent person ; if it is 5, the householder will become a king ; if it is 6, there will be an absence of fear ; if it is 7, (the householder will become ?) a hermaphrodite ; if it is 8, there will be poverty ; if it is 9, the house will be a temple. The remainder gives the index number of the zodiacal sign of the house.

XXVII. The presiding nāga of the house

(क) दीर्घ दुइ मिश्रिता ॥ दीर्घ दुइ गुण कर होइ ॥ ३४ ॥ तपचुभूत ॥
रिक्षवसु हरते सेव ॥ सेस नाग उन्ते । अनन्त वासुकि सेव । तक्षक क्रोकोटस्तथा ।
शङ्ख कुलिक पद्मम् । महापद्म अष्टपत्त । (४८-६ पृः)

(ख) ऋसभवशु हरते चैव । सेस नागत्र उच्यते । आठनागनामः । श्लोकः ।
अनन्त वासुकी शै(व्य ?) तक्षकक्रोटकस्तथा । संखं कुलीक पद्मम् । अष्ट-
नागबीधिपतेः । (५२ पृः)

(ग) घरर पिण्डकु घरनक्षत्रे गुणिमा ८ रे हरिवा । शेष ये रहइ से घरर
नाग होइ । अनन्त १ वासुकि २ तक्षक ३ कर्कोट ४ संख ५ कुलिक ६ पद्म ७
महापद्म ८ एमन्ते अष्टकुला नाग होइ ।

(घ) ऋक्षेणगुणितं पिण्डं अष्टभागेन हारयेत् ।

अष्टौ नागाननन्तादीन् भागशेषं प्रकल्पयेत् ॥ (१२ पृः)

27. Multiply the area of the house (in sq. cubits) by the index number of its star and divide by 8. The remainder indicates which nāga lives in the building-site ; 1 Ananta,

2 Bāsuki, 3 Takshaka, 4 Karkoṣa, 5 Ṣankha, 6 Kulika, 7 Padma and 8 Mahapadma.

XXVIII. Calculating the expenses of building the house

(ब) अष्टाभिर्भाजितात्यन्त्रेषं स व्ययो भवेत् ।

व्ययाधिक्यं न कर्तव्यं गृहमायाधिकं शुभं ॥ (१२ पृ:)

28. Divide the area of the house by 8. The remainder denotes the expenses (in hundreds of rupees ?) of the house. It is not proper to spend more than that on the house. (It is good if it can be managed with less ?)

XXIX. Determining the orientation of the door of the house

(ग) बन्ध प्रमाणे भाग प्रमाणे घर घटना होइबार घर द्वार केडा लक्षण ॥ श्लोक ॥
मेष सिंह इयानान्तु पूर्वसाल प्रसस्यते प्राद्वुमुख पश्चिमद्वारा प्रविश्यन्ते धनापते ।
अस्यार्थ । मेषसिंह धनु ए तिनि राशि थाहार होइ थाइ पूर्वदिगङ्ग शुभ । ए तिनि राशिदि पूर्वदिग घर योगाइ । ए मन्दिरे पश्चिम दुब्बार हेब । गृहस्थ पूर्वमुख होइ ए मन्दिरे प्रवेश होइले ए तिनि राशिरे धनसम्पद होइ ।

वृष कन्यासृगानां सप्तद्वारानि मन्दिरे प्राट्मुख उत्तरद्वारादक्षिणाभिमुखन्ति ।
अर्थ । वृष कन्या मकर ए तिनि राशिरे दक्षिणदिगर ए तिनि राशिदि दक्षिण मन्दिर होइब । ए मन्दिर उत्तरद्वार करिब । गृहस्थ दक्षिणमुख हेब । ए गृहे प्रवेश हेले ए तिनि राशिदि धनसम्पद देइ ।

तुलामिथुनकुम्भानां शुभ पश्चिम मन्दिरे पूर्वाभिमुख पूर्वद्वारे सन्ति धनानिच ।
अर्थ तुल्य मिथुन कुम्भ ए तिनि राशि पश्चिम मन्दिर । ए तिनि राशिदि पश्चिम मन्दिर हेब । ए मन्दिरे पूर्वद्वार हेव । गृहस्थ पश्चिममुख होइ ए मन्दिरे प्रवेश होबिब । एमन्ते धनसम्पद तिनि राशिदि होइ ।

अलिकर्षटमीनानां मुत्तरं मन्दिरं मतं । श्रीकामदक्षिणद्वारा प्रविश्यन्तु भवान्न ।
 अर्थ । विष्ठा ककड़ा मीन ए तिनि राशि उत्तरदिगर । ए तिनि राशिकि उत्तर
 मन्दिर हेव । ए मन्दिर दक्षिणदुआर होइव । गृहस्थ ए मन्दिरकु उत्तरमुख होइ
 प्रवेश हेव । ए तिनि राशिरे धनसम्पद होइ । इति वारराशि चतुःसाला विधि-
 लक्षण । ए प्रमाणे वारराशिकि चारिदिगकु चतुःसाला दुआर फेड़ा होइव ।

29. Under Aries, Leo, Capricornus the temple should face the west ; the householder should enter it while facing east.

Under Taurus, Virgo, Sagittarius the temple should face the north ; the householder should enter it while facing south.

Under Libra, Gemini, Aquarius the temple should face the east ; the householder should enter it while facing west.

Under Scorpio, Cancer, Pisces the temple should face the south ; the householder should enter it while facing north.

All these will bring prosperity and wealth.

XXX. Determining the 'Luck' of the place from the orientation of the door

(ग) दिगद्वार भागलक्षण । द्वारवास्तु प्रवक्ष्यामि भागा अष्टा शुभाशुभ पूर्व-
 स्वामि चतुर्दिशं क्रमे द्वार शुभाशुभ । पूर्वदिग आदिं करि चारिदिग भाग
 प्रमाणे आठभाग द्वार सचपि कहिव । इन्दिरि जे शुभाशुभ ताहा कहिव । ए
 दिगके आठभाग लेखाए । श्लोक । ईशानादौ लिखिते पूर्वं । आह्लादौ दक्षिण
 भवेत् । नैऋते वारुणे चैव वायवे भवति उत्तरे । अर्थ पूर्वद्वार कले ईशानकोण-
 ठारू गणि आनिम । दक्षिणद्वार कले अग्निकोणरू गणि आदिम । पश्चिमद्वार
 नैऋत कोणरू गणि आनिम । उत्तरद्वार कले वायव्य कोणरू गणि आनिम ।
 श्लोक । अग्निभय बहुकन्या धनदोभाज्जतजनं क्रोधस्तानस्य कश्चैव रोदने चौरभय

तथा । प्रथम भागे अग्नि भय । बहुतकन्या २ । बहुत धन ३ । राजपूजा ४ । क्रोध ५ । अनर्थ ६ । रोदन ७ । चौरभय ८ ॥ अल्पसूखा अल्पधनश्च चौराभ बहु भोग भोजन सूतबूधा सूतबिघ्नमध्य रोगं भवति यावति याम्येन । अर्थ । दक्षिण आङ्ग प्रथम भाग अल्प सूत १ । अल्पधन २ । निश्चय पराभव ३ । भोग ४ । भोजन ५ । सुतबुद्धि ६ । निधन ७ । सुतक्षय जराज ८ । श्लोक । भववन्धो रिपुपीडा धनसुत सुख समये पुत्र धन नास्ति बेरीव्य पुत्रो न दोषात्रयेनास्या । उत्तर आङ्ग प्रथम भागे बन्धन होइ याइ । शत्रु पीडा २ । धन सुत ३ । सुखसम्पदा ४ । सुतधन नास्ति ५ । बेरी ६ । गोपसुना शतपत्नी ७ । मृत्यु ८ । इति द्वार लक्षण । येषु येषु स्थितिर्येषु तेषु तेषु फलप्रद शुभवाप्य शुभोवापि यत्र द्वारस्तु कथ्यते । अर्थ येंउ भागरे द्वारस्थान स्थित करि करिब से भागरे येंउ फल सेहि फल पाइब । से केमन्त फल होइ । शुभ फल होइ अशुभ फल होइ । येमन्त करि भागमानकूर शुभाशुभ कहिला अछि सेहिमत फल पाइब । श्लोक । तृतीयन्तु र्जयो प्राच्या याम्यस्त यस्तु पञ्चमे तृयोपञ्च मयोपञ्च पञ्च ए चतुर्थेपि उत्तरे । अर्थ । पूर्वभाग आठभाग करि ईशान कोणठारू तिनि भागे ४ भागे द्वार करिब । दक्षिण दिग आठ भाग करिब । अग्नि कोणठारू ४ भाग ५ भागे ५ दुयार करिब । पश्चिम दिग ८ भाग करिब । नेरूत कोण ठारू गणि आनिब तिनि भाग ४ भागे द्वार करिब । ए प्रमाणे द्वारघटना एमन्त ।

(घ) एवे हो शुण मन देइ—

दिगक आठभाग होइ ॥ पूर्वरे द्वार विचारिब । ऐशान्य कोणरू गणिब । प्रथमभागे अग्नि भये । द्वितीये कन्या लब्ध होए । तृतीयभागे धन प्राप्ति । चतुर्थरे राजसम्पत्ति । पञ्चमभागे क्रोधी होइ । षष्ठभागे नाश याइ । सप्तम भागरे रोदन । अष्टमे चौरभय जाण । दक्षिण दिगरे याणिम । अग्नि कोणरू ये पश्चिम । प्रथमभागे अल्प सुत । द्वितीये अल्पधन प्राप्त । तृतीये नीच पराभव । चतुर्थ भोगाभोग योग । पञ्चमे बहु सुत जात । षष्ठरे विघ्न होए सुत । सप्तमे धनकु नाश । अष्टमे रोगी होइ याइ । शुणइ कहिबा पश्चिम । नैऋतकोणइ गणिम । प्रथमे सुत पीडा होई । द्वितीये रिपु पीडा पाइ । तृतीयभागे

धन देव । सम्पद सुत आउ हेव । चतुर्थे शुभ भाग्य होइ । पञ्चमे सम्पद दिअइ । षष्ठभागरे नृप भये । सप्तम भागे रोगी हुए । अष्टमे बंरी भाव जाण । उत्तर भाग द्वार शुण । वायव्य कोणरु गणिव । शुभ अशुभकु जाणिव । प्रथमे वन्धन हुअई । द्वितीय भागे पीड़ा पाई । तृतीय भागे धन सुन । चतुर्थ सुख होए जात । दिअइ बहुत सम्पति । पञ्चमे धन सुत नास्ति । षष्ठरे वहरि विणाश । सप्तमे गोरु पशु नाश । अष्टमे अपमृत्या जाण । एवे दोषका वाक्य शुण । पूर्बर द्वार विचारिवा । तृतीय चतुर्थ करिवा । दक्षिण द्वार शुभ शुण । चतुर्थ पञ्चभागे गुण । पश्चिम तृतीय पञ्चम । उत्तर दिग एवे शुण । तृतीय चतुर्थ ये शुभ । कहिलि द्वार शुभाशुभ ।

30. All doors lying between the N. E. and S. E. points of the compass are said to face the east. Similarly, the south includes all points from S. E. to S. W.; the west includes all points from S. W. to N. W. and the north includes all points from N. W. to N. E. Each of these quarters is again divided into 8 points, and the following 'effects' are said to accompany the disposition of the doors in one or other of these points.

In the eastern quarter, 1 brings danger from fire; 2, the birth of many daughters; 3, great wealth; 4, kingly prosperity; 5, anger; 6, troubles or destruction; 7, weeping; 8, danger from thieves.

In the southern quarter, 1 brings a meagre progeny; 2, meagre wealth; 3, defeat by lowly persons; 4, enjoyment; 5, enjoyment of (good or plenty of?) food; 6, troubles; 7, loss of wealth; 8, disease or loss of progeny.

In the western quarter, 1 brings sickness of children; 2, trouble from enemies; 3, wealth and progeny; 4, good luck; 5, prosperity; 6, the king's displeasure; 7, sickness and 8, enmity.

In the northern quarter, 1 brings about imprisonment ; 2, sickness or trouble from enemies ; 3, wealth and progeny ; 4, happiness and wealth ; 5, loss of happiness and wealth ; 6, enmity ; 7, loss of domestic animals ; 8, death or accidental death.

Place the door in the 3rd or 4th points of the eastern quarter, the 4th or 5th of the southern quarter, the 3rd or 4th of the western quarter or the 3rd or 4th of the northern quarter.

VII. The Auspicious Ceremony

XXXI. Astrological matters

(क) इत्थं धनपातगणासमरपीतं सजुगा प्रसादं भवने दृश्यान्वते श्री-
माचरेत् । (१० पृ:)

(ख) धनुःपत्रपार्तगं वा दृशने प्रीयते जदा । द्वादसव्यस्ते इति । (४३ पृ:)

(ग) ध्वजवस्त्रपताकादि दर्शने धनसम्भवः । पूर्णकुम्भं शुभाप्नोति देवध्वजं
कनकलामये ।

(घ) ध्वजपताकादि दर्शने धनसम्भवः ।

पूर्णकुम्भे भवेत् बिम्बं प्राप्नोति कनकादिकं ॥ (१५ पृ:)

31. If a bow, umbrella, flag or banner be seen when the auspicious ceremony is being performed, good luck is indicated thereby.

(ग) भिक्षुकं सन्न्यासं चैव वर्यं । भोगान्मगतपि नरोद्भवे सुतकालेन यत्र
तत्रस्तुमिच्छतां । वर्यं । वास्तुभूमिरे सुता सुत धरिवा वेले भिक्षागो सन्न्यासी
बेरागी रोगी तपी कुशलोक्त एतेकं देखिले नीच होइ । ए येते शुभ कर्म करि
याइ से मिथ्याहु याइ ।

(घ) हीनज्ञे भिक्षुकश्चैव बन्ध्या रोगात्तं सखको ।

दृश्यते वेदगृहारम्भे कृतञ्च मरणं भ्रूयं ॥

If during that occasion the following things be seen, it denotes ill luck for the householder ; he may even die : a lean or decrepit person, a beggar, a barren woman, a *sannyāsī*, a diseased person or a *vaśrāgin* (a Vaishnava friar who has forsaken the world).

(क) कीदृन्ति बाह्व्यः यत्र सोमि तोषं सर्वस्ताता ।

तत्र विजाविजानित्य नमथा कदारं वम । (१ पृ:)

(ख) श्लोकः । किङ्कन्ति बालका तत्र । स्वामि तत्र मनेस्थिता । तत कृत वीयानीत । नमस्कारं कदाश्चनः । अर्थः । शुभ देवा वेले जदी बालेक किङ्का करई तेवे स्वामि तपसिद्ध होई । तपर ये बीजनीती । मन थाई कीछि नोई । (४२-४३ पृ:)

If children be seen at play during the ceremony, the the austerities of the householder (*tapas*) will be crowned with success.

XXXII. General matters

(क) धर्माधर्म जानीयाते तत्रकाले सनसाधिति । सभासुभ सरावाणी सिस्त दृष्ट नक्रमाणी । सर्व्वलक्षणसम्पूर्णं सर्व्वभरणभूषित । द्रवभन दृष्ट गृस्तकमदचम् । कृममम् खोणमेवचम् द्रशनतत बोर्जानित्य पुत्र वा धन दश्यते ॥३४॥ (१० पृ:)

(ख) श्लोकः । धर्माधर्म वीयानीत तत्र कालेन सिध्ति । शुभाशुभ तारावाणि । तत्र दुष्टिकर्माणि । अर्थ । धर्मकथाकु येवे विचारिव । से तत काल प्रापत होई । शुभाशुभ कथाहो प्रापत होई । दृष्टे प्रहमानकर पीडा न नागई । थ श्लोकः । सर्व्वलक्षण सम्पूर्ण । सर्व्व आरोहणं भूमि । दिव्यवसन परिधाव्य । सुभ तत्र न संसयः । अर्थः । लक्षण बहोई देहरे सर्व्व आभरण थिव । दीव्य वसन परिधापन करिथिव । एमन्त हेले सर्व्व शुभ होई । (४२ पृ:)

32. You must consider what is lucky and what unlucky, what should be done and what avoided. If you follow the right course, you will be able to avoid the baneful influence of the stars. Clothe yourself with all sorts of good things, put on all the lucky marks. Thus all will be well.

XXXIII. Things required for the ceremony

(क) एवे मङ्गल आपोरण । दधि दुग्ध यवधानञ्च शाकरे तण्डुले च श्रीफल
पुसेक हेम चन्दन वासयग्लकम् । तालति भि धुपदीप अक्षत पूर्ण कुम्भेक रस यवतिल
पुञ्जम् ऐस्य न । शङ्ख छष्ट । अर्थ एक दधि दुइ दुग्ध तिन यवधान चार शाकर
पाँच तण्डुल छ गुया सात सुना आठ पञ्चरत्न नरे चन्दन दशरे लुगा एगाररे
अलता बाररे अक्षत तेररे पूर्णकुम्भ चौदरे माछ पन्दररे माघी तिल षोडरे गुल्चि
सतररे असनछेलि अठररे शङ्खलेचि येतेक मङ्गलटी । (१७-१८ पृः)

दधि दुग्ध शाकर हेमासिन्तिक । श्रीफलयुग्मवस्त्रञ्च । गुड़कताम्युलेञ्च
सुवर्णधान पुलचिगोलि चन्द । घृतमधु गुड़ कदलीञ्च । शंखमोटि दीपकम्
(३० पृः)

(ख) एवे मङ्गलारोपण विधान कहीवा । श्लोकः । दधि दुग्ध यवधानं च ।
साकरं तण्डुलं तथा । श्रीफल वदरिश्चैव । चन्दनं वासयुग्मकं अलंकृतं धुपं
दीपं । अक्षतं पुर्णकुम्भकं । अर्थः । दधि १ दुग्ध २ यवधान ३ साकर ४ तण्डुल
५ श्रीफल ६ पुस्प ७ चन्दन ८ वास ९ पल १० दुर्वाक्षत ११ धुप १२ दिप १३ वदरि
पत्र १४ पुर्णकुम्भ १५ रस १६ जवधान १७ तील १८ संखलेडी १९ एतेक
मङ्गल ए ।

33. The list of things required in the auspicious ceremony is given below : curds, milk, grains of barley, sugar, rice, the bael fruit, plums, sandal-wood, a pair of new cloths, ornaments, incense, lamp, the durbā grass, sun-dried rice, a water-jar filled to the brim with water, betel-nuts, a piece of gold, the five gems, lac-dye for the feet, fish, sesamum seeds, gulancha flowers, bark of the asan tree (and another object called *sankhaleḍī* or *sankhajhoṭī*).

XXXIV. 'Effects' of finding different things in the ground when it is being dug for posting the auspicious pillar

(क) श्लोक । कीट चाटो तनुसानु चास्तिलन्दोचइ टिका । पाषाणो यत्र बल्लुकादृशो तत्र फलानि जायेत् ॥ पथर फलश्रुति अर्थ । काठे अग्निभये बुरुतात । अङ्गारे व्याधिपीडन । ५४ । नृपण प्रवहानि । स्या । अस्तिके न शक्ष नस्यन्ति । ईटका धन आगम । पाषाण बलिका सम्बक्ष । (१८ and १९ पृ:)

(ख) श्लोक । काष्ठ ईष्टे तनुसाने । वचा ईन्दन ईटका । पासाण पत्र वल्मिको । हसे तत्र नोयोयएत । अर्थ । काठे अग्निभय व्या(धि ?) नृणेन द्रव्यहानी । अस्थिरे कुलक्षए । नवा अर्घ प्रसनबदन । ईटका धन अपमान । पासाण बलीका सम्पद । (४७ पृ:)

(ग) भस्मास्थि काष्ठ दुस्थतु केश कपोल दन्त रक्त सर्व्व यदि वाथ शितला च लोष्टे धर्म्म कुलामलिनी कलाज नाना तस्मिन वदन्ति मुनयो धर्म्म कीर्त्तिनाशं । अर्घ्य देवा वेडे एते पदार्थ थिले एमन्त होइ । एतेक कि पाँउश अङ्गार हाड चरकाष्ठ तुष बाल मुण्ड दान्त रक्त वाहार होइवार रक्तिया माटी कि इटामाटी भूमि गभीर ठारे शुभ देवा वेले एते पदार्थ पाइले एते पदार्थ थिले मुनिमाने वोइले गृहस्थर धर्म्मकीर्त्ति नाश याइ ।

(घ) भस्मास्थि काष्ठमङ्गारं तुषं बालं कपालकं ।
रत्नपुत्तिकदन्तं च मृद्धान्दास्थिनि यत्र वै ।
तत्रावासं न कर्त्तव्यं कृते कीर्त्तिधनक्षयं ॥
इष्टकायामर्थलार्भं पाषाणे सर्व्वसम्पदः ।
सपादौ निधनं कर्त्तुरङ्गारे च कुलक्षयं ॥ (१८ पृ:)

34. Do not build the house if the following things are found in the hole dug for posting the auspicious

pillar : ashes, charcoal, bones, woodwork of old houses, chaff, hair, skull, or red earth. Under these circumstances, one's religious merit and fame are likely to be destroyed. Bones will bring about the death of one's progeny. Brick brings good luck, stone brings prosperity in all matters.

XXXV. The ceremony of posting the auspicious pillar

(क) श्लोक । भोतानि राक्षसस्यासेव । ये तिष्ठि खेचर । ते स्रवे प्रगह्णामि
वास्तु गृहामहापुस्या । बाहुमूले खनन्ते भूमि । वास्तुरेस्त चतुर्दश । तत्र मध्ये
स्तीते लक्ष्मी । जन्त्रे प्रान्तिक नाग नाम । पदुक्षता वलाक्षता । सुमधा सुवद
प्रिया । अमुत मुखी सुमती । सुगन्धिन नेम । । यम्भ यम्भ महायम्भ
चारि चामर चारित्रित । ईशाने अधकृपिते । धिरे भवन्ति सर्वदा । धनपुत्र कलह
जावचन्द्रकमेदिनी ॥ स्वभावे चञ्चला देवी मम गृह धिरे भव । वसुमतो देहिथान
सर्वदव सुशोभन । प्रिरुहाते शङ्ख निस्वामो आयेके सुभदाएक ॥ (२६-३० पृ:)

(ख) भुहानि सक्षसा सैव्य ५ एति पुते खेचरा । सवे प्रतिगच्छन्तु । वास्तु
गृहाङ्कं शुभं । शुभक्यात जेते होईव खोलिवा । ताहा जाणिमा । बाहुमूले खनने
भूमि । वास्तुबार चतुसत । तत्र मध्ये स्थिति लक्ष्मी । पुज्यतेपि च नागका ।
५ । एवे नाग जाति मान नाम । पाहछ त्रावलि छत्रा । सुमेधा सुमति प्रिया ।
अम्बतिमुख सुमेति । सुगन्धि काल्नेमिका । । स्तम्भ स्तम्भ महास्तम्भ ।
चारि चामर दइवत । ईशान्ये थर्थ पल्ला धिर भवतु सुर्वदा । धनपुत्र कलत्रं च ।
याव चन्द्रकमेदिनी । सभावे चञ्चला देवी । महाम गृहस्थिरं भवे । वसुमति
देहि स्थान । सर्वद्वय्य शुशोभनं । संह्याथे शंखनिस्वामी । आयते शुभदायक ।
भद्रगति द्विजवरणं । दधि छत्रादिमर्दलं । विहार दिव्यवसनं पुष्प फलसुशोभनं
तवादिज भयं च । मङ्गल सानन्द ये जेक्षू पुनर्वसुनयं । गृहारम्भ विधियते ।
सर्वजनवरण । सवेस वेद उक्ति । पुछन्त श्रीकरे श्रिया । राजश्रो करभोगि ।
धनसुत । नववस्त्र सुशोभनं । (५६—५९ पृ:)

35. During the ceremony, say unto ghosts, *rākshasas* and other denizens of the heavens, "You depart". Worship the *nāgas*. Pray to the Earth-goddess, "Oh Earth, give shelter unto me. Thou art adorned with all sorts of good things". Say unto Lakshmi, the goddess of wealth, "Oh Goddess, thou who art naturally restless (one who doth not favour the same household for a long time), stay in my house, undisturbed, as long as the sun and moon endure".

The Brahmin priest should be worshipped (and other ceremonies also performed. The use of curdled milk, an umbrella, the drum, fruits and flower-offerings are also indicated).

XXXVI. Laying the foundation-stone

(ग) पथर गोटिए दीर्घप्रति अष्ट आंगुल उच्चप्रमाणे हेव । एथि चारिदिग चारिकोणकु आदेरि पद्मपाखुड़ा आठगोटो हेव । मध्यरे केशर हेव । नागर हृदये हेव ओ उदरे हेव खातखोलि भूमिकि शुद्ध करि मङ्गलारोपण करि घूपदीप नैवेद्य गन्ध पुष्प ताम्बुल प्रामदेवतीमानकु पूजा करिब । शिल्पि जोतिष ब्राह्मणकु पूजा करिब । विप्रहस्ते स्थिरभव इति मन्त्रेण गर्तं शुभ देव । चारिदिगकु चारि कोणकु पाखुड़ामाने सरि होइ ये याहा दिगकु थिवे दिगभेद नहिब ।

36. Take a block of stone 8 digits in length, breadth and height. Carve upon it a lotus with eight petals and show its pistil clearly. Dig a hole at the heart or stomach of the *Vāstu-nāga* and purify it with proper ceremonies. Worship the guardian deities of the village with incense, lamp, rice-offerings, sweet-smelling articles, flowers and betel-leaves. Worship the artist, astrologer and the priest. "Being placed by the hand of the Brahmin, thou remain (there) permanently" : place the

foundation-stone with this utterance. The eight petals should point towards the eight points of the compass.

(ग) येउ भूमिरे ईशान ये स्तम्भारोपण करिबा ए दिन कर्त्तालोककु शुभ होइब । शुद्धि होइब । ताहा दण्ड नाभिरे करि खात खोलिब । खात भितरे गोमयरे लेपिव । गात पूर्व पूर्णकुम्भ वसाइब । पूर्णकुम्भे सुवर्णरुपा नाना रत्न मध्य करि मिश्रित करि करिब । नुआ वख गोटिए वान्धिब । आम्बपत्र डाले देव । नङ्गिआ गोटिए देव । ए पूर्णकुम्भ सरि होइ पुरित होइ थिब । पुष्प गन्ध नैवद्य ताभ्युल साहत करि दब । देवता पूजा करिब । धूपदीप देव । देवताङ्क स्तुति करिब । विश्वकर्माकु पूजा करिब । भो विश्वकर्म्मणि मोहर गृहारम्भ कर्म्म बोलि वितेसित होइ समर्पिव । दारापुत्र बन्धुमाने सखोमाने वेष्टित होइथिब । पञ्चरत्न गुलुचि देइ एवम्बिधि व्यभार स्थम्भारोण करिब । स्तम्भरे पुष्प चन्दन नवीन वख वेष्टित करिब । कर्म्मन्ते ब्राह्मणभोजन दक्षिणा देब । ज्योतिषपूजा भोजन दक्षिणा देब । शिल्पि पूजा वोल्न्ते माहाराणाकु भोजन दक्षिणा वख देब । एवम्बिध प्रमाणे स्थम्भरोपण कले शत्रुक्षय होइ । विप्रमाने वेद उच्चारण करुथिवे । एमन्त वेले गृहारोपण कले वास्तुरे धनसम्पत्ति होइ । × × × × येँउ मासरे शुभ देवाकु योगाइ से मासे गृहस्थकु शुद्ध हेब । शुभयोग हेब । वार तिथि नक्षत्र राशि योगकरण शुभ हेब । स्थिर लग्न हेब । विष्टिवैधृति व्येतिपात न हेब । × × × । ब्राह्मणकु नवीन वख देब । भोजन देब । दक्षिणा देब । एवम्बिधमत श्रीशुभ श्रीसम्पत्ति भवति एवन् । गृहधिवाय इति गर्त्त शुभविधि । एइ गर्त्त शुभ पद्म उपरे शुभखम्भ गोटि मण्डि करि आरोपण करिब । एथि माल चन्दन नवीनवख वेष्टित करिब । उपरे नुया हाण्डि गोटिए देब । पक्षी जन्तुमाने वसिबा निमन्ते ।

After taking into consideration the day of the week, the phase of the moon, the position of the stars, constellations, sign of the zodiac etc., one should perform the ceremony of posting the auspicious pillar. The owner of the house

should be ceremonially pure; the ceremony should not be performed if he is ceremonially unclean. Dig a hole at the navel (of the nāga) and post the pillar within it. Cleanse the inside of the hole by besmearing it with cow-dung, and place pieces of gold, silver and various gems therein. Also put in a new piece of cloth, a twig of the mango tree and a cocoanut. Fill the water-pot to the brim with water. Worship the gods with incense, lamp, sweet-smelling articles, rice-offerings, betel-leaves and other articles. Worship Viswakarma (the presiding deity of all craftsmen), and read the following *mantra*, "Oh Viswakarma, this is the beginning of my building-operations". The householder should be accompanied by his wife, sons, male and female friends. Then the auspicious pillar should be set upon the auspicious stone. Adorn it with garlands, sandal-wood paste and a piece of new cloth. During the ceremony of posting the pillar, Brahmins should chant the Vedas. Tie an earthen vessel at the top of the post for birds to build their nests therein. At the end of the ceremony, the priest should be offered food and presents. The architect should be offered food, presents and a new piece of cloth. If the ceremony is performed according to these instructions, (the householder) will be prosperous, and his enemies will diminish in number.

VII. Miscellaneous Matters

XXXVII. Regarding trees

(क) यत पिप्पलाणि वृक्षाणि । डालि डालिमु केसर । पुनाग । सरल सैव । नारिकेल पिप्पलम् । मसिदान वृक्षा अप्र । क्षत्रिकार क्षता यन्त्रिका । जुगदि जमुका सैव नवधकु सञ्चम्बेका । नारगिल फलचैव प्रमुखीप्रातभूमिसु । आमेव मलिकादिन । कम्बाण्ड दिन श्रृषय । कदलि क्रदलि वलि तेन्तुलि पाटेलि पलास तथा । कण्ठकिमि मूलिसैव अवमलान परिवर्जयेत् । वर्जयेत् पूर्वानि ओषत् । पल्लवं च दक्षिणे । सदानपोध पश्चिमभागे उडम्बर अथवा उत्तरे । ईशाने रजपुष्पम् । आगुवा खीरणीस्तथा । नैऋते कण्टकी सैव । बडवे श्रिमूलस्तथा । असस्थस्त्रेव दारिद्रे च । पल्लवभियोगमादृश्यते । सेसद्वस वटवानि धनवानि भण्डवरे असिभय रजपुष्पम् । खिरलिसु सुतभय कटुकि रिष्टभयम् । गृहमेदक श्रिमूलि । चाप्रभिभिसुणिले वै । (२२-२४ पृः)

(ख) डाली डालीम्ब केसरा पुनागं सरलस्यैव्य लवङ्गपुष्पम्बेका । नारङ्ग श्रीफल चैव । प्रमुखि मातृभूमिषु । अमेव वलीकानन । ५ । पाटलि पसव-स्तथा । कण्टकि श्रिमूलोचैव । अमलान परिवर्जयेत् । वक्र पूर्वं औसस्थ । पलाशं स दक्षिणे । सदानं पश्चिमे रोगे । अथवा भद्र उत्तरे । ईशान्ये रक्त-पुष्पं च । अग्निगिरिणास्तथा । नऋते कण्टकोचैव । बाडवे शिमुलि तथा । (४६-५० पृः)

(ग) वर्जयेत्पूर्वं पूर्व अश्वत्थं दक्षिणे पलाशस्तथा न्यग्रोध पश्चिमे भागे उत्तरस्तु भद्रम्बर । ईशाने रक्तपुष्पं च आग्नेया क्षीरीगःस्तथा । नैऋते कण्टकी चैव । वायवे । नन्दु शाल्मली । अश्वत्थी चैव दारिद्र्यं पलासे विजगस्तथा न्याग्रोधनि अयोध्यस्य उत्तरे मृत्युडुम्बर । रक्तपुष्पं अग्निभयं राजभयं क्षीरीनस्तथा । कण्टकी रिपुभयम् च सुहृद्मेदं च शाल्मली । अस्त्यर्थं । पूर्वं अश्वत्थिले दारिद्र्यं होइ । दक्षिणे पलस थिले विपत्ति पडइ । बडगल थिले कलह होइ । उत्तरे उडुम्बर थिले

मृत्यु होइ । ईशान्यकोणे रक्तपुष्प थिले अग्निभय होइ । अग्निकोणे क्षीरवृक्ष थिले विपत्ति होइ । नैऋतकोणे कण्टावृक्ष थिले शत्रुभय हेउ थाइ । वायव्य-कोणे शिमूलीवृक्ष थिले सुहृन्भेद होइ । श्लोक । पूर्वैक वज्जये दक्षा सुवन्ति फलसो यदि । स्थावरो पालिन यस्य विपत्ति ध्रुवये तथा । विधि पूर्वैक प्रमाणे एते वृक्ष वज्जनीय । यँहि सुवर्ण फलुयिव स्थावर ये गछ गोटिए थाइ कि ना बोलि रहिले विपत्ति ध्रुव पराये तथा । वृक्ष शुभ । मालती मालिकामेदं मन्दारकुन्द-मेवच गृहार्थे च समारोप्य लभते पुत्रसम्पदः । अस्थार्थं मालती मलि कुन्द कामोद मन्दार, एते पुष्प गृहर आयतन भितरे थिले कि होइ आरोग्य होइ धनपुत्र सम्पद बहुत होइ । श्लोक । पुष्करिणी देवसदनं नदीकल्पद्रुमस्तथा मशु-मादिश्च कथ्यन्ते पूर्व्वतर शुभायच । पोखरी नदी देवतास्थान कल्पद्रुम ये वृक्ष-माने दक्षिणे पश्चिमे थिले अशुभ दिअन्ति पूर्व्व उत्तरे थिले बड़ शुभ दिअन्ति ।

- (घ) पूर्व्वऽश्वत्थं वज्जयित्वा तित्तिडी दक्षिणे तथा ।
 पश्चिमांसे बटं तददुत्तर न ह्युदुम्बर ।
 ऐशान्ये रक्तपुष्पं च आग्नेये क्षीरपादपं ।
 नैऋते कण्टकं चैव वायव्ये शारमली तथा ॥
 यत्र तत्र स्थिता वृक्षा विट्त्व-दाडिम केशराः ।
 पनसो नारिकेलं च शुभं कुर्व्वन्ति नित्यशं ॥ (१६-२० पृः)

37. Avoid the aswattha, khirabriksha, tintiri, kanfaka, baṭa, śālmali, udumbara and raktapuspa in the following directions respectively : east, s.e., south, s.w., west, n.w., north, n.e. If these are not avoided, the following 'effects' will follow as a result : poverty, dangers, danger from enemies, strife, loss of friends, death and danger from fire.

It is good to plant the following trees within the compound of a house : bael, dārimba, kesara, panasa,

nārikela, punnāga, sarala, labanga, champā, nāranga, mālatī, mallikā, mandāra, kunda, and kāmōda. Then health, wealth and progeny will follow.

According to (ग), trees which cause injury when planted towards the south or west, become a source of good luck if they are planted to the east or north of tanks, rivers or temples.

XXXVIII. Regarding the disposition of water in the neighbourhood of the dwelling-house

(घ) प्रागादिस्थे सल्लिसे सुतहानिः शिखिभयं रिपुभयं च ।

श्लोकलङ्घः स्त्रीदौष्ट्यं नैवं वित्तात्मजवृद्धिः ॥

जलम् शुभाशुभं शुण । पूर्वरे पुत्रं मरण । अग्निदिगरे अग्निभय । दक्षिणे शत्रुर उदय । जलं नैर्ऋतदिगे धिले । स्त्री दुष्ट हवन्ति ना भले । पश्चिमे स्तिरी कलि करे । वायव्ये ऐश्वर्यं न मिले । वास्तु उत्तर ऐशान्यरे । जलं प्रशस्तं दुष्टारे । (२० पृ :)

38. If there be water towards the east of the dwelling-house, the son (of the householder) will die. If it is to the S.E., there will be danger from fire ; if it is to the south, enemies will arise ; if it is to the S.W., the wife will become corrupt ; if it is to the west, the wife will become quarrelsome ; if it is to the N.W., there will be prosperity. It is good to have water towards the north and N.E. of the dwelling-house.

XXXIX. Regarding the Owner, Priest, Professor and others.

(क) महाराणाविधान । ये ने सुत महारणवा । विभागतु कारियेत । विकोणकोण विसुद्धत । के पोर्थ कि विधानर । यो महाराणा विभाग न करिब । विकोण कोण भाङ्गिब । ताहा हाते प्रसाद गढाइब । विसिक्कम्मोवाच । शिल्पि-

लक्षण बहे। शुन मे ऋषि उत्तम आचार कर्म सुचिर । पुंसवस्थ्यामेह प्रथकि ।
 अर्थ । शिल्पिलक्षणकु येवे विचारिष । विसिक्रमा मेरुकु कँहुअछन्ति । हे मेरु
 शुन । आचारवन्त होइष । शुचिवन्त होइष । तिरि पुंस घेनि थेब । पुरुष
 बछा धरि थेब । एमन्त होइ शुभपूजा कराइष । ब्रह्मावरण विसिक्रमावरण ।
 दिगपालवरण । नवग्रहवरण । एतेक वरण करिब । एतेक वरण कले अश्वमेध
 धर्म होइ । नाना शिल्पि प्रमाणे प्रसाद नृपभावना । तत कर्म प्रमाणे सुत्र-
 धार करिएत । तत्र कर्मकु येवे विचारिष । नानाशास्त्रकु येवे नृपति प्रसाद
 भावना करिब । सुत्रकार विन्धानिकि डाकिब तेवे धर्म पाइष । हीन आचार्य
 न कुर्वत् । हीनशिल्पि न कारयेत् । तत्र कर्म विफलनि । यथा पुंस नपुंसका ।
 अर्थ । हीन आचार्यकु न डाकिब । हीन शिल्पि विन्धानिकि न डाकिब विफल
 निन्दा होइ । से कीर्ति नपुंसक कीर्ति होइ । अर्थहीन यथा शिल्पि प्रह्वीने
 तथैवच । एकर्म क्षोमे देशिदिनपल्यवबुधे । (४४-४६ पृः) यत्र सूत्र
 महारणा । विकोण कोण सोधिता । विभागेन कारिए माधार स्रवक्रमण । ४४।
 (५८ पृः)

(ख) इदये चिह्निलक्षण विच्छेद । गुण मेरु स्तुउत्तम । आचार स्ततिर
 कर्म । पूज्यवक्ष गिहियुधिकि । नाना शीघ्र प्रमाणतः । प्रसादन्तपभावना । तत्र
 कर्म प्रमाणं च । सूत्रधारं च कारयेभ । ६। हिन आचारिज न कृतं । हिन शिल्पि
 न कारएत । तत्र कर्म विफलं नन्दं । यथा पुंस्व नपुंसका । १०। अर्थहिने यथा
 शिल्पि । पथहिने तथैवच । एवं कर्म क्षोभन्देसं । न पदिष्णु कदाचन । विकोण
 कोण होइले कि दोष होइ ताहा जाणीमा । यत्र कोण विकोणं च विदितो सूत्र-
 धारणा । अर्थहिने प्रजारीडा । निति दुःख समाचरेत । १२। अर्थहीने नृपनासर ।
 अर्थ हिनस्तु क्रिआ । बभले मक्रपिडा । शूलव्याधि मरणे धृव । १३। बलहीने महा-
 दोसा । राय्यराष्ट्रकुलक्षय । सासहीने न कुर्व्यात । क्रतव्या सास्त्रदृष्टिः ।
 (४—६ पृः)

येन सूत्र माहारेणा । वीकोण कोण सोधितं । अर्थ वीभागन कारतु । मधार
 सर्व कर्मणा । ३१। (१० पृः)

39. The architect who can correct the angle (*i.e.* the corners) of a building (when there is something wrong with it), should be employed in building a palace. Consult many *śilpīns* before building a royal palace. Employ as many *śilpīns* as the work requires. Religious merit will follow.

Viswakarmā says unto Meru, "Listen, oh Meru, the owner of the house should be pure (in a ceremonial sense) and proficient in the customary practices of the land (*āchāra*). The person should be accompanied by his wife and male children. Brahmā, Viswakarmā, the guardian deities of the different quarters and the nine planets should be worshipped. Thus one will acquire the merit obtained by performing a horse-sacrifice. Do not employ unworthy architects or unworthy priests. Just as a man is of no worth if he is a hermaphrodite, so also shall the work so done be fruitless ; moreover one will merely succeed in earning a bad reputation by performing such works."

(क) द्रवहीने यजमानस्य मतहीने रितुया शिल्पिल्लखहीनस्ता ' न प्रतिष्ठा समो-
रिपु । यें'व यजमान द्रवहीन होइ । यें'व ब्राह्मण मन्त्रहीन होइ । यें'व विन्धानि
शिल्पि न जानइ । ताकु न डाकिब । डाकिले कि होइ से प्रतिष्ठा न होइ । रिपु
होइ एमन्त से कृति । २८ । (५३ पृ:)

If the owner of the house has a deficiency of materials, he cannot earn fame by building a temple. The work will be as an enemy to him. Do not employ the architect who does not know the Canons of Architecture (*śilpasāstras*). If you employ him, the same thing will follow.

XL. The ceremonial entry

- (ब) ब्राह्मणे सन्तुष्ट कराइ । बन्धु कुटुम्बे स्नेह बहि ॥
 मङ्गल उत्सव कराइ । गृहे प्रवेश हेब याई ॥
 श्रीमत् भागवत थिब । सेठारे पठन होइब ॥
 जगन्नाथकु सुमरिब । मणोहिँ किछि कराइब ॥
 एरूने ये नर करई । केवेहेँ लक्ष्मी न छाड़इ ॥
 विपत्तिमान पलाइबे । सुदर्शन रक्षा करिबे ॥ (२२-३ पृ:)

40. After entering the house with proper ceremonies, satisfy the priest with presents. Perform the auspicious ceremony with the good wishes of friends and relations. Read the *Srimad Bhāgavat*. Remember the Lord Jagannath and vow to make certain offerings to him. Keep a copy of the *Bhāgavat* in the house. Under these circumstances, the goddess Lakshmi will never abandon the householder. The *Sudarsana Chakra* will preserve the householder from all dangers.

XLI. Salabridhhi

(क) स्रवतपि वज्रजये कथिते काल गृहे स । ध्रुवमृत्यु विनिद्रुस्यते । दीप-
 घूप शत जम्भने । स्नेहपूषि सिद्धिपिब । स्नेहविपापूषय दृश्यते पूर्व्वदृष्टवे । अर्थ
 लाभ मनुष्य दक्षिणे प्रजाहानि । दारिद्र्य दुःखपीडन न कृत गृहकर्माणि ।
 कजानि खमोपूषते । (२४ पृ:)

(ग) घर सरि करि तोलिला उत्तारे पछे केँव आड़कु बढ़िले कि होइ । एहाकु
 सालावृद्धि बोलि । श्लोक । पूर्व्वपूषो करोवृद्धि उत्तरे धनदोपूष पश्चिमे धननाशाय
 दक्षिणे मृत्युरेवच । अर्थ । पूर्व्वदिगाकु बढ़ाइले कुटुम्बवृद्धि होइ । उत्तरकु बढ़ाइले
 धनसम्पत्ति होइ । पश्चिमकु बढ़ाइले धनक्षय होइ । दक्षिणकु बढ़ाइले मृत्यु होइ ।

(घ) पूर्वप्लवो वृद्धिकरो घनश्चोत्तरप्लवः ।
दक्षिणोऽभ्युदयश्च घनहा पश्चिमप्लवः ॥ (१६ पृः)

41. After the building has been erected, it might be necessary to make additions to it in the future. If additions are made towards the east, there will be an increase of relations ; to the north, wealth will come ; to the south, death will come ; to the west, there will be loss of wealth.

IX. Certain General Questions

XLII. The units of measurement

(क) विसिक्रमा आङ्गुलक सोल सुता ॥ सोलसुतारे आङ्गुले ॥ एहा वुम्भि करि गढ़ाइब ॥ ए विसिक्रमोवाच (१२५ पृः)

विसिक्रमा यव आङ्गुले १६ आङ्गुलके हाते ॥ (३५ पृः)

16 sutās = 1 āṅgula (Viswakarmā's)

16 āṅgulas = 1 hāta

(क) बालाग्र ४०६६ । आक १ । कणिका १०२४ । आ १ कुसाग्र २५६ । आक १ युका ६४ । आ १ पा ४ । आ १ कु बाला अग्र ४ । कणिका १ । कणिका ४ । कुसा आ ५ ४ । जुजुका १ जुका ४ सुता १ सुता ४ । पा १ पा ४ । इबिस चविस । हा १ । ए प्रमाण लेखा । (६८ पृः)

(ग) बालाग्र कणिकाद्यभिसूत्रपादानि चक्रमार्च्च चतुर्गुनाणोस्मिन्यङ्गुल जन-बलिहि । अर्थ । प्रथम गणा बालाग्र बोलि । ए चारि कणिकाकु इभिः बोलन्ते कुशाग्र बोलि । एमन्त कुशाग्रकु जुयाए बोलि । चारि जुयाकु सुताए बोलि । ए चारि सुताकु पाए बोलि । ए चारि आङ्गुल बोलि । ए प्रमाणे विश्वकर्म्मो आङ्गुले । ए आङ्गुलप्रमाणे विश्वकर्म्मणि आङ्गुल । ए आङ्गुलप्रमाणे भाग देब ।

4 bālāgras = 1 kanikā

4 kanikās = 1 darbha, kusāgra

4 kusāgras = 1 yuka

4 yukas = 1 pā (quarter)

4 pās = 1 (Viswakarmā's) āṅgula

XLIII. Geometrical constructions

Certain geometrical figures are drawn upon a block of stone before working on it. The following passages are supposed to refer to some of these constructions. A few *silpins* of Lalitgiri say that they know how to draw these figures, but it has not been possible to learn it from them. The passages have therefore remained untranslated. As far as we know, the *silpins* of Bhubaneswar or Puri do not know how to draw these figures.

(क) सुता आरम्भ ए १ । मैध्यथाने सुता देव । ताहा मध्यह सुता देवा । ए मध्ये फुलि देवा । फुलिकि दुइ आङ्गुल लेखाए फुलि २ गोटी देव । पारुश फुलि आर फुलिकि २ खण्ड बुलाइव । से मझ होइ । भछ २ कोणह मेध्य फुलिकि सुता देव । एहाकु मछ आकार आउना बोलि (६८-६ पृ:)

मेघ थानह पारुसकु भाग चारि । आर पारुशकु भाग ४ । गाए आठभाग ८ । आ २४ मैघ सुता ७ । आ २ एइरूपे सूत्रकु ८ । आक चबिंश । अर-जाप सुत ८ । आ २४ एथकु समतिकोण बोलि (६९ पृ:)

मेध्यथाने सुता देव । तँहि मध्ये फुलि देव । फुलिकि चारि आङ्गुल अन्तरे फुलि देव । आर आडे चारि आङ्गुल अन्तरे फुलि देव । पारुसे थाँइ मध्य फुलि सलखह पार्श्व दुइ फुलिकि समकरि त्रिकोण करिव । येंउथाने कोण रहइ सेठारे फुल देव । गोटीए आर पाशे एहिमति करि फुलि देव । ए दुइ फुलि मध्य फुलि । ए तिनि फुलिकि सुता देव । एहाकु तिलेक आउना बोलि । (६९-७० पृ:)

ए छपरे कोणविकोण सुता देव । मूल फुलिह दिगकु भाग १२ आक चार । मूलफुलिकि कोणकु भाग १६ आक १६ पण्डर अना । आ १७ ए प्रमाणे १४ दिगह ४ कोण करि देव । ४ दिगरे ४रि सुता देव । एहाकु समचतुरस्र बोलि । (७० पृ:)

द्वीच भाग ४ । आ ३२ आए २४ । प्रति मफारु द्वीच कोणह भागे छाडि ४ दिगह पचारि सुता देव । एहाकु छसुत बोलि । (७० पृ:)

ଦୀର୍ଘभाग प्रतिभाग छ आ एभाग २४ प्रति मकार प्रातरु दीर्घकोणरु दुइभाग २१ । चुड़िचारि दिगुक्क मासु चारि सुता देब । एहाकु सवाकोण बडि (७१ पृः) छत्तसत्त दीघ ५८ । आ २६ भाग १७ आभा ८६ एहि प्रमाणे दीर्घ २४ आ भाग २४ प्रति दिगरे देब । एयकु मानकु ४ सुता देब । ए अष्ट कोण सस्तिक होइ । दीर्घ २४ प्रति ३६ प्रतिभाग २४८ । आभा ६ । ए प्रमाणे चारिदिगरे देब । ए मध्यभागरु कोण जिनि लेउठि प्रथम त्रिजगसुत देब । ए मध्यभागरु कोण जिनि भाग कोणकु त्रिजगसुत्र देब । ए प्रमाणे चारिदिगरे त्रिजगसुत्र देब । ए द्वादशसुत्र होइ । ए द्वादशमास्तरु कोणथाषि पाटमानकु पइठिपसि द्वादशकोण सोधिब । भा १गे दिगे १ पासकु गतप्रकार करि अष्ट सत्त साधिब । ए भाग येते तार चारिभाग लेखाए करिब । ए कोणमानङ्करु भागे देइ सुता देब । ए प्रकारे षोळसुता देब । ए पोड़सास्त्र होइ । ३४ । (७१-२ पृः)

XLIV. The Foundation

(क) एवे खात खोलाइवार जानिबा । नेच उच्च न क्रतैव क्रतैव उच्चथानय । अर्थवा विसमसकेतु क्रतइव निशिकल्प यथा । (४१ पृः)

एवे खात खोलाइवार जानिमा । पादेन त्रिसोनव्यापी द्वीर्वगुलकृपित । खातमाजते उदेश येन भागे विवर्जते । अर्थ । खात खोलाइब देउल तिनि भागर भागे पोति ॥ ३३ ॥ (५४-५ पृः)

(The translation is of doubtful accuracy)

44. Now is being indicated the (method of) digging the foundation. It must not be made low at one point and high at another (i. e. it should be level).....

.....The foundation should be dug up to a depth equal to one-third of the (height of the) temple (above ground ?).

(क) अथवा जलप्रमाणने प्रसाद दोष भवेत् । धेनुक प्रमाणे प्रसाद गढ़ाइले दोष बहुत होइ । येवे गढ़ाइब जलरु पोति खोड़ाइब । न खोलाइले दोष बहुत होइ । ३७ । (५६ पृः)

स्वातमा जलप्रमाणो । सकल दोष विवर्जिते । स्वातमान जलाम्भीरे पथर
बसाइले सकल दोष याइ । ३६ । (पृ: ५७)

XLV. Regarding building-stones (?)

(क) ग्रहभिन ग्रहगुणितानि । एवं कोष्ठो चतुर्दिगानि । दिगसुत्र परिचयतः
शिलायानकृपित । अर्थ । समचतुर्थ कले । दिगसुताठारु यत्न कले । शिलामहा-
छेदन होइ । (४२ पृ:)

(ख) ग्रहेण ग्रहगुणितानी एह चतुर्दगानि दिगशुत्र धनस्तया । शिलास्थान
परिकल्पित । सुवनेन कृतव्यं । कृतव्य भयोतय । (१-२ पृ:)

(क) नवसप्ततम पञ्चमेक । शिलालक्षण विधीयेते । शिलाति दुजोसानामा
सप्ततः शिला पुषोत्तम । अर्थ । सप्तशिला पुरुषोत्तम प्रसाद । नवशिला कर्त्त-
वास्ते । सप्तसिन्धु मधे मतन १क सिलाभागे मेरु । एकसिला पकानने । अर्थ ।
न सिलाभाग कणिरैखप्रसाद । श्लोक । उत्तम कणेचाष्टे । सप्तसिन्धु मधेमत्तन । १।
सोकसिला मेकसिला सिला भुवन प्रवति । अर्थ । भुवनस्वरा येकाम्बर बनसिला
ये । ए सिलापुणविधान । (४२-३ पृ:)

(ख) नवसप्ततपञ्चत्रयमेकसं । शिलालक्षण विधीयेते । शिलप्रिभिजोसानामि ।
सप्तसिला पुरुषोत्तम वसिला केनचाक्षे समस्त सिन्धु मन्वरानां शोदासिलामेकसिला ।
सिला सउन्नप्रत । नवसिला कोनचाष्टे । सप्त सिन्धु मेदचमे । कसिलार
पखेमेरु । सर्वसिला पकानने । उत्तमकेन चाष्टे । सप्त सिन्धुमेधमरानां । शोक-
सिलामेकसिला । सिलासुभवनद्रत्य । (२-३ पृ:)

XLVI. Regarding the dimensions of stone-blocks

(क) ए सिला पुणविधान । मुनिरोवाचम । शुण मुनि विधानेक रुद्रेण
यत कृपित । आयेन चतुर्नालेक । ताळ दुइ आन विस्तार । बाहुलो मेकतालेक
पूर्वकार्यानीकृति । स्रग्धटित विधानेन शिलादोष विवर्जिता । अर्थ । शुभ
परिणाम । द्नीघ चारिताळ प्रति दुइताळ । उच्छर्ग एकताळ । ए प्रमाणे शुभ
करिष । (४३ पृ:)

(ख) एषे सिलापूजाविधान । मुनिरोवाच । सुसमयविधानेकं । ऋद्रेणजन-
कल्पितः आयेन चतृतालेकं । तालदुयन बिस्ताग ।०। बाहोल्मेकतालेक । पूर्व-
काजानिक्रीति । सर्वघटविधानेषु । सिलान्दोषविवर्जित ।१। (३ पृ:)

46. The (block of) stone should be 4 measures in length, 2 in width and 1 in height. It is auspicious to make it so.

XLVII. Faults in building-operation and their effects

(क) अर्थहीने नृपनाशाय । अर्थहीनसु क्रिया । विभु ये सक्रणीडा । शुल्-
व्याधिसने धव । द्रव न थिले यजमान नाश याइ । विभु ये ऋले विन्यानिकि
सक्रपोडा नागइ । शुल्व्याधि मरणे ध्रुव होइ । (५२ पृ:)

(ख) अर्थहीने नृपनासर । अर्थहीनस्तु क्रिया । वभले सक्रपिडा । शुल्-
व्याधि मरणे ध्रुवः ।१३। (६ पृ:)

47. If there be a deficit of funds, destruction will over-
take the king. If there is a shortage of materials, the
owner of the house (lit. the person performing the
ceremony) will be overtaken by disaster. Moreover, the
silpin who builds (such a temple) will also die of colic pain.

(क) विकोणकोण होइले कि होइ एहा जानिमा । यत्र कोणविकोण च विविधे
सूत्रधारणा । अर्थहीने प्रजापीडा न्यायनीतिदुखसमाचरे । यौ देवलर कण बडि
याइ ताकु बिदिगसूत्र वोळि । यजमान द्रवहीन होइ । प्रजापीडा होइ । (५०-१ पृ:)

(ख) विकोणकोण होइले कि दोष होइ ताहा जाणीमा । यत्र कोणविकोणं च
बिदितो सूत्रधारणा । अर्थहीने प्रजापीडा निति दुख समाचरेत । (५-६ पृ:)

If one side of the temple (lit. an angle) is made wrong
(i. e. if it does not fit with the other sides ?), it is called
bidigasutra (lit. wrongly aligned ?). In that event, there is
a shortage of materials and the subjects of the kingdom
are put to suffering.

(क) पिष्टमेव भवे मृत्यु । ७८ । गमामेवे दग्धता । भद्रमेवे रोगी । एव
ब्रह्म सत वदति । सिंहासन पुष्पकु मुखशालि पिष्ट उच्च होइले मृत्यु होइ । गमा
सान होइले विन्धानि दग्ध होइ । रेखवरण्डकु मुखशालि पोडा उच्च होइले विन्धानि
रोगी होइ । (५२ पृ:)

If the *pisṭa*¹ or pedestal be wrongly made, there will be death. (Thus Brahma says what is true). If the *pisṭa* of the *jagamohan* (*mukhasāli*) is higher than the *pisṭa* of the *staghāsana* or the throne of the deity, there will be death. If the *gamā* or the corbelled arch above the door, is shorter than it should be, the architect will become poor. If the *piṣṭhā* of the *jagamohan* starts at a level higher than that of the *baranda* of the *rekha* temple, then the architect will fall ill.

XLVIII. Merit acquired by building a temple

(क) अश्वमेध शतसहस्रानि बाजपेयशतानि च ततुल्य प्रसादकीर्तिं यो
निर्माणं सुखप्रद । अश्वमेध याग सहे सहस्र वेद कले येते फल बाजपेय याग सवे
वेद कले तेते फल । ततुल्य होइ प्रसादकृतिकि सरि नो होइ । २७ । (५२-३ पृ:)

48. The merit acquired by performing the Horse-sacrifice a hundred thousand times is equal to the merit acquired by performing the *Bājapeya* sacrifice a hundred times. The same is the merit acquired by building a temple ; the former may even be less.

¹ For an explanation of technical terms please see terminology at the end of the book.

X. The Different Types of Orissan Temples

In Orissa, we find altogether four different types of temples, namely Rekha, Bhadra, Khākharā and Gouṛiya. Of these, the first two are very common and are to be found in all parts of the province. The Khākharā type is limited to six examples in Bhubaneswar, but miniatures of this type were very extensively employed as a decorative motif on the body of Rekha or Bhadra temples, and, as such, the type has a wider distribution. Of Gouṛiya temples, we know of only two late examples in the town of Puri; one beside the Mārkaṇḍeya tank and the other at the gateway of the Uttarapārṣa monastery. This style did not influence the Orissan temples in any way, although, in the land of its origin it was itself deeply modified by the influence of the Rekha type. We can therefore treat it as an exotic in Orissa and cease from giving it any further consideration. We have included it among the temples of Orissa, because it has found a place in one of the readings of the *Bhubanaprādīpa*, where it has been illustrated and referred to us *gauri*, which is a corruption of Gouṛiya.

Let us now proceed to analyse the three prevalent types of Orissan temples and compare them in order to find out their points of similarity and of difference.

The first thing that strikes us regarding these temples is that

(1) the ground-plan of the Rekha and Bhadra is square, while

(2) that of the Khākharā is rectangular,

The body of all these temples can be divided along the vertical axis into four principal parts namely, the *pisṭa* or the pedestal, the *bāṛa*, or the wall, the *gaṇḍī* or the body and the *mastaka* or the crown.

The *pisṭa* does not form an essential part of the temple proper, for there are examples in which the *pisṭa* is absent ; the most conspicuous one being the temple of Lingaraja itself in Bhubaneswar. The *bāṛa* rises vertically up to a certain height, and no distinction can be drawn between the *bāṛas* of the three types of temples. It is only with the *gaṇḍī* that points of difference begin to appear between them.

The *gaṇḍī* of the Rekha rises straight up to a short height and then begins to curve inwards at an increasing rate. The line so formed presents the appearance of a tall bamboo-post which has been slightly bent towards the top by a rope tied tightly at its upper extremity. The cross-section at any point of the *gaṇḍī* is square. The *mastaka* of the Rekha starts from above the *gaṇḍī*. It is composed of several elements, which are all circular in cross-section. Just above the *gaṇḍī* is the *bekī* or the throat ; then comes the *amlā* or *āmalaka*, a flattened spheroid, ribbed at the sides and resembling an enormous fruit of the *āmalaki* in appearance. Above the *amlā* comes the *khapuri* or skull, and on it is placed the *kalasa* or water-pot and *āyudha* or the weapon of the deity to whom the temple is consecrated.

In Bhadra temples, the *gaṇḍī* is composed of a number of *pīṭhās* or horizontal platforms, piled up in the form of a pyramid. The *pīṭhās* rapidly decrease in size from bottom upwards, in such a manner that the sides

of the pyramid strike the horizontal at an angle of 45° or less. The diminution proceeds until the topmost *piṭhā* is half in size to the lowermost one. The *piṭhās* may be arranged in one or two tiers, with moderate heights of vertical wall intervening between them. Each of these tiers is called a *poṭala*. The cross-section at any point of the *ganḍi* is also square as in the case of the Rekha temple. Above the *ganḍi* comes the *mastaka*, composed of several elements which are circular in cross-section. First comes the *beki*, then the *ghanṭā*, an enormous ribbed structure shaped like a bell. On the top of the *ghanṭā* is a succession of *beki*, *amlā*, *khapuri*, *kalasa* and *āyudha* as in the Rekha.

The *ganḍi* of the Khākharā is composed either like that of a Rekha as in the Vaitāl temple in Bhubaneswar or like that of a Bhadra, with certain minor differences, as in the temple of Gauri in the same village. The cross-section all through is however rectangular. The *mastaka* is composed of one or two *khākharās*, this being a structure resembling a rectangular parallelopiped with the vertical sides substituted by *cyma reversa*. The vertical sides may curve inwards either along one horizontal axis only, or along both. In the former case, the cross-section of the *mastaka*, at different heights above the base, is reduced from those lying below it only in the matter of its width, the length remaining the same at all heights. In the other case, it is reduced both in length and in width. An example of the former is afforded by the temple of Vaitāl, and the other by the Gauri temple in Bhubaneswar. One or more miniature *amlās* may be placed along the crest of the *khākharā*, or there might be a

kalasa in the middle with figures of crouchant lions at both sides placed instead.

Each type of temple is subdivided into four classes according to the *śilpāsāstras*. The walls of the temple inside are kept rigorously plain, but the outer walls are modified by the addition of certain projections upon them. These projections run along the entire height of the temple up to the end of the *ganḍi* and partake of all movements, either of projection or of depression, suffered by the wall itself. In certain instances, they might also have certain characteristics not appearing on the wall of the temple.

If there be one projection, the wall becomes divided into three *rathakas* or *pagas*, two of which lie in the same plane, the other being disposed a little forward. A temple in which the central *paga* has been once more treated in this manner, will have five *pagas* on its face ; such an example being called *pancha-ratha* (the one having five *rathakas* or *pagas*). So also a temple might have seven or even nine *pagas*, according as the treatment is repeated three or four times on the central *paga*.

It may be useful to point out, at this stage, that in the *śilpāsāstras*, there are specifications of 55 *Rekha*, 6 *Bhadra* and 3 *Khākharā* temples. The 55 *Rekhas* are divided into two classes according to the construction of their *bāṇa* or wall. They are otherwise identical in regard to the structure of their vertical components. The only points of difference between them lie in the relative proportion of their *pagas* and the number of ornamental spires which adorn them.

In the *śilpāsāstras*, we find the following passages

49. Salutations to Sri Ganesha. Let there be no hindrance (to this undertaking). Thus (begins) in the *Bhubanapradipa*, which was recited by the sage Viswakarmā in the forest of Naimisha, (a description of) the characteristics of palaces (meaning temples in the present case) . . . Now (we are) to know how many *rathakas* characterise the (different) classes of temples. The Brahmin (is characterised) by nine, the Kshatriya by seven, the Vaisya by five and the Sudra by three *rathakas*. If one builds a *nabaratha* temple, which is Brahmin (by caste), then the manes of the person will dwell in the region of Brahman, the Supreme Being. If one builds a *saptaratha* temple, one's manes will verily live in the Surya and Chandra-lokas. If a Vaishya builds a *pancharatha* temple, (or perhaps, more correctly, if one builds a *pancharatha* temple), then one's manes will dwell in the region of the Rudras. (If one builds) a Sudra or *triratha* temple, then one's manes will dwell in the region of the Moon.

XI. On Pedestals

L. The eight pedestals

(क) एषे पिष्ट जानिमा । पद्मनाम यथा पिष्ट । सिंहश्लिषि विधियते । भद्रवेदो कुम्भभक्षत । ४५ । सुयिरक खुर कुम्भ भवेत् । ४६ । परिजङ्घ चाष्टोपिष्टे नवमे क्रम (कुम्भ १) पिष्ट मालक । (५८ पृः)

(ख) पद्मनाम जथा पुष्ट । सिंहस्थिपी बोधियतेः । भद्रवेदी कुम्भभक्ष्यात् । शुन्दर खुर कुम्भ भवेत् । (२२-३ पृः)

50. Now (we are) to know the *pisṭas*, viz. Padma, Singha, Bhadra, Bedi, Suthira, Khura, Kumbha, Parijāṅgha and Kurma.

It will be seen later on that the Kumbha and Kurma *pisṭas* are in fact identical; so the number of *pisṭas* actually amounts to eight only.

LL. Padma piṣṭa

It is said in (क) that the Padma *piṣṭa* should be used in the following temples : Mahā-kailāsa (P. 110), Garuṇa (p. 118), Dui-padma (P. 138), Sreetaru (P. 142), Mahā-meru (Pp. 149 and 157) and Meru (P. 179). Its specifications are given below.

(क) पद्मपिष्ट खुराभाग ३ फुलदलकराभाग ४ केसर भाग २ फेणाभाग १ गाए पद्मपिष्ट भा १० (११० पृः)

पद्मपिष्ट खुराभाग ३ फुलदलघरभाग ४ केसरभाग २ फेणाभाग १ गाए पद्मपिष्ट भाग ६ (१४२ पृः)

पद्मपिष्ट खुराभाग ३ दलकुलकरा भाग ४ केसर भा १ फेणा भा १ गाए पद्मपिष्ट भाग १० (१४६ पृः)

(ख) पद्मपुष्ट खुराभाग १३। दलम्करा भा ४ ।... (२३ पृ:)

पद्मपिष्ट खुरामुहण्टा भा ३ दलम्करा भा ५ केसर भा १ अर्धफेड़ा भा २ । ए पद्मपुष्ट भा ११॥ (३० पृ:)

(घ) ता १० खुराभाग ३ दलम्करा भा ४ केलरि भा २ फेड़ा भाग १ गाए पद्मभाग १० ।

It has not been possible for us to arrive at any definite conclusion regarding the form of the *Padma pisṭa*, for no satisfactory explanation of the terms *dalajharā* and *ardhapheṭā* are available.

According to the *śilpīns*, a *Padma pisṭa* should be composed of three elements, the higher ones being set back inwards as shown in the accompanying photograph. A line drawn touching the outer edges of the mouldings, in such a case, strikes the horizontal at an acute angle. We do not know, however, if it is really the *Padma pisṭa* of the *śilpāsāstras* or not.

LII. Singha pisṭa

According to (क) the *Singha pisṭa* should be used in connection with the throne of the deity, as also under the following temples : Ratnasāra (Pp. 115,117,144), Mula-sribachha (Pp. 145, 163) and Mandara (Pp. 149,158). Its specifications are given below.

(क) सिंहासने सिंहापिष्ट सुरलोकनिवारण ॥ (६३ पृ:)

कोणसन्धिसमाकिन्तु पद्मभागे ऊर्ध्वपटिता । विहिक्रम वनासङ्ग । सिंहापिष्ट विधियेते ॥७६॥ (६५ पृ:)

सिंहापिष्ट खुराभाग ५ जांचभाग ६ वरण्डी वसन्त भाग ४ गाए सिंघपिष्ट भाग १५ (१४४ पृ:)

सिंहपिष्ट खुराभाग ५ जांचभाग ६...वसन्तभाग ४ गाए सिंहपिष्ट भाग १५
(१४७, १४९ पृ:)

(ख) सिंघासन सिंहपोष्टे । १। (पृ: १४)

कोणसिंचं समाकेतुं । पञ्चभागे उर्ध्वकटीका । बीहीतकर्म बीनासर्द । सिंघ-
पुष्ट बीघियते । १। (१६ पृ:)

सिंहपुष्ट खुरा भा ५ यंच भा ६ वरण्ड वसन्त भा ६ (३०-१ पृ:)

सिंहपुष्ट खुरा ४ भाग लोली भा १ यांच ७ वरण्ड वसन्त ४।०। (८७ पृ:)

(क) सिंहपिष्ट सिंहासने सुरलोक निवारण (१७४ पृ:)

(च) शिंघपिष्ट भा ५६ खुरा भा ५ यांच भा ६ वरण्ड भा २ वसन्ता भा २
गाए भा १५

Several illustrations accompany the text in ms. (च), and the plate showing the different *pisṣas* has been drawn after this ms.

52. Singha *pisṣa* (is to be used) in the throne (of the deity). In the corner of the *jāṅgha*, (there should be) figures of corner-lions (*koṇa-singha*). (Its parts should be in the following proportion) *khurā* 5, *jāṅgha* 6, *barandī* 2, *basanta* 1, ; or, *khurā* 4, *noli* 1, *jāṅgha* 7, *barandī* with *basanta* 4.

LIII. Khura *pisṣa*

According to (क), the Khura *pisṣa* should be used in the Nalini-bhadra (P. 126), Sribachha khandasāla (P. 141), Kritidushana (P. 142), Nisara (X. 146) and Aṣṭa-sree temples (P. 180).

(क) खुरपिष्टे तु सकर प्रसाद सुसुवे द्विज । ३४। (६२ पृ:)

(पद्मा खुरपिष्ट करिब) पिष्ट खुरा करिब तिति आंगुल दुइ पा ३॥० ॥

वसन्त दुइ आंगुल दुइ पा २॥० ॥ गाए पिष्ट छ आंगुल ॥ (१२६ पृ:)

खुरापिष्ट खुरा मुहुन्टा भाग २ खुरकुम्भ भाग पा ५ जांचभाग १ वसन्त भाग २ गाए खुरापिष्ट भाग ६ । (१४६ पृ:)

(ख) खुरपुष्ट मुहान्टि भाग २ शुभकुम्भ भाग ५ पेड़ा भा १ वसन्त भाग २ गाए खुरापुष्ट भा ६ (२४ पृ:)

(क) In a drawing given in this ms., the *Khura pisṭa* is shown as being composed of two mouldings which are in the proportion of 6 : 8. (P. 180)

(च) खुरापिष्ट भाग ६ मरुणी भाग २ खुरकुम्भ भाग ४ पेड़ा भाग १ वसन्त भाग १ गाए भाग ६

53. The *Khura pisṭa* (is used to) adorn all temples of the twice-born caste (or "O twice-born one, the *Khura pisṭa* adorns all temples").

The *muhānṭi* or base of the *khurā* should be 2, the *khurā* (or *kumbha*) 5, the *peṭā* 1 and the *basanṭa* 1 or 2.

LIV. *Parijāṅgha pisṭa*

According to (क), the *Parijāṅgha pisṭa* should be used in connection with the following temples : *Barabhi* (Pp. 135,176), *Mahā Barabhi* (P. 136) and *Mahā Draviṭa* (Pp. 137,168). Its specifications are given below.

(क) परिजंचपिष्ट खुरा पटा भाग ५ जंचा भाग ६ वसन्त भाग ३ गाए परिजंचपिष्ट भाग १४ । (१४३ पृ:)

(ख) परिजंचपिष्ट खुरा भा ५ यांच भा ६ वसन्त भा ३ गाए परियंचपिष्ट भा १४ । (३१-२ पृ:)

(च) परियांचपिष्ट भाग १४ खुरा मुहुट भाग ५ शंच (यांच ?) भाग ६ वसन्त भाग ३ गाए १४

54. The specifications of the *Parijāṅgha pisṭa* are as follows : *khurā* 5, *jāṅgha* 6 and *basanṭa* 3 ; total 14.

LV. Kaṇi piṣṭa

According to (क), the *Kaṇi piṣṭa* should be used in the Drabihāna temple (P. 156). There is a drawing in (क), which gives the proportion of the mouldings as 4 : 5 : 6. But in (ख), we find the following specification.

(ख) कणिपिष्ट भाग १८ खुरा भाग ७ कणि भाग ६ वसन्त भाग ५
गाय भाग १८

55. (If the total be 15, then the) *khurā* is 4, *kaṇi* 5 and *basanta* 6; or *khurā* 6, *kaṇi* 5, *basanta* 4. (If, however, the sum be 18, then) the *khurā* is 7, *kaṇi* 6 (but in the accompanying diagram we find a *noli* used instead of a *kaṇi*), and the *basanta* 5.

LVI. Bedi piṣṭa

According to (क), the *Bedi piṣṭa* should be used in connection with the Purṇasālā temple (P. 146).

(क) वेदिपिष्ट खुरानोलि भाग ४ पटा भाग १ कणिभाग २ उपर दलमरा भाग २ गाय वेदिपिष्ट भाग ६ (१४७ पृ:)

(ख) वेदीपुष्ट भा ३। लोळी भा १ कोणि भा २ उपर दलमरा २ भाग।
गाय वेदीपुष्ट भा ६ (२३ पृ:)

वेदीपिष्ट खुरा भा ३ लोळी भा १ पटा भा १ कोसि भा २। उपर दल भा
२ गाय वेदीपिष्ट भा ६ (३१ पृ:)

(ब) वेदिपिष्ट भाग ६ (१) खुराभाग ३ लोळीभाग १ पटीयभाग १ कणि
भाग २ उपर दलमरा भाग २ गाय...६ स।

In the accompanying diagram however the proportions are given as 4 : 1 : 1 : 2 : 2.

56. The sum-total of the different elements of the *Bedi piṣṭa* is 9, of which the following are the details : *khurā* 3

(or 4 as in the diagram), *noli* 1, *paṭā* 1, *kani* 2, *upara dalajharā* or *basanta*, 2.

LVII. Bhadra piṣṭa

The Bhadra *piṣṭa* should be used in the Kailāsa temple according to (क).

(क) भद्रपिष्ट खुराभाग ६ जाँच भाग ६ वसन्त भाग ६ गाए भद्रपिष्ट भाग १८ (१४८ पृः)

(ख) भद्रपुष्ट भाग ६ । वरण्ड वसन्त भा ७ ग । गाए भद्रपुष्ट भा ८ । (२३ पृः)

(क) भद्रपिष्ट भाग १८ खुरा भाग ६ जाँच भाग ६ वरण्ड भाग ३ वसन्त भाग ३ गाए भाग १८ सरि

57. The sum of the different elements of the Bhadra *piṣṭa* is 18, of which the *khurā* covers 6, the *jāṅgha* 6 and the *basanta* 6 parts. According to the diagram accompanying the specification given in (क) the *basanta* can also be replaced by two mouldings of equal height.

LVIII. Suthira piṣṭa or Sundara piṣṭa

The Suthira *piṣṭa* should be used with the Sarbāṅga-sundara (P. 161) and Medīni-bijaya temples (P. 163) according to (क).

(क) सुन्दरपिष्ट खुरभाग २ कण्ठिपटा भाग २ कलस भा २ पटा भाग २ वसन्त भाग २ गाए सुन्दरपिष्ट भाग ६ । (१४५ पृः)

सुन्दरपिष्ट खुरभाग २ कलस भाग २ पटाभाग १ वसन्त भाग २ गाए सुधिरपिष्ट भाग ६ (१४७ पृः)

(ख) सुधिरपुष्ट खुरा भा ४ । कण्ठिपटा भा २ । कणि भा १ वसन्त भा २ गाए सुधिर भा ६ (२४ पृः)

सुधिरपिष्ट भा ४ वन्ति भा २ पटा भा १ वसन्त भा २ गाए सुधिरपिष्ट भा ६ ।

शुस्थिरपिष्ट खुरा भा ४ पटा भा १ वसन्त भा २ गाए शुथिर भा ६
(३१ पृ:)

(ब) सुथिरपिष्ट ६ खुर भाग ४ कणिपिटा भाग २ कणि भाग १ वसन्त
भाग २ गाए भाग ६

(In an accompanying diagram, however, we find the following mouldings instead, *khurā*, *paṭā*, *noli* and *basanta*.)

58. The Suthira *pisṭa* should be composed of 9 parts, of which the *khurā* should be 4 (or *khurā* 2, *kalasa* 2), *paṭā* (or *noli*) 1 and *basanta* 2.

LIX. Kumbha *pisṭa* or Kurma *pisṭa*

According to (क), the Kumbha *pisṭa* should be used in connection with the following temples : Kailāsa (P. 119), Bimāna (Pp. 140, 155), Biharāsara (Pp. 147, 160) and Sarbāṅgasundara (P. 161).

(क) कुम्भपिष्ट खुराभाग २ कलस भाग २ कान्तिभाग १ अधारिपटा भाग २ कान्ति भाग आगु १ गाए कुम्भपिष्ट भाग ६ (१४७ पृ:)

(ख) कुम्भ खुरा भा २ कलस भा २ अन्धारि पाट भा २ वरणिङ्ग १ वसन्त भा २ । गाए कुम्भपुष्ट भाग ६ । (२३ पृ:)

कुम्भपिष्ट भा ६ २ कलस भा २ सन्धाकृ पटा २ कोणि भा १ वसन्त भा २ गाए कुम्भपिष्ट भा ६ (३१ पृ:)

(च) कुम्भपुष्ट भाग.....खुरा भाग २ (म १) लण भाग २ अधारि पेटा भाग २ वरणि भाग १ वसन्त भाग २ गाए ६

There is an accompanying diagram which, however, gives the proportion of the mouldings as *khurā* 2, *noli* 2, *paṭā* 2 (?), *barandī* 1, *basanta* 2.

59. Of the total 9 parts forming the Kumbha *pisṭa*, the *khurā* is formed by 2, the *kalasa* by 2, the *andhāri paṭā* by 2, the *barandī* by 1 and the *basanta* by 2 parts.

XII. The Rekha Temple :

General Apportionment of Parts.

It has been pointed out in a previous chapter that the horizontal components of a Rekha temple have little relation to the vertical components. We shall therefore deal with the vertical and the horizontal components in separate chapters.

LX. Names of vertical segments and the meaning of the terms

From an examination of the accompanying plate, it will be evident that the *bāṛa* of the Rekha temple is composed of a number of broad subdivisions, each of which is capable of being resolved into a number of finer elements. The principal components of the *bāṛa* are the *pābhāga* or the division corresponding to the foot (*i. e.* the base), the *jāṅgha* or the shin and the *baraṇḍa*, which is a set of mouldings crowning the *bāṛa*.

The *ganḍī* (lit. the trunk of the body) or the curvilinear tower is composed of different elements along the various *pagas*. The construction also varies in different varieties of the Rekha temple ; but in all of them, one feature is common, *viz.* that the outermost *paga* is subdivided into a number of *bhumis* or planes, each of which is composed of a number of mouldings surmounted by a miniature *amlā*, called the *bhumi-amlā* or *amlā* of the plane. The other *pagas* may have *sikharas* or miniatures of Rekha temples carved upon them for the sake of decoration.

After the *ganḍi* comes the *bisama* (lit. the irregular one), which is also called the *bedi* or altar. The curvilinear tower ends with the *bedi*, and is followed by the *mastaka*.

The *mastaka* (a name which has been coined for the sake of convenience) is made up of the *beki* or throat, followed by the *amlā* and the *khapuri* or skull ; this being surmounted by a *kalasa* or water-pot and the *āyudha* or weapon of the deity to whom the temple is consecrated.

It is clear from a study of the above terms that the Rekha temple has been likened to the human body. This conception of the temple is even more clear in the traditional saying of the *śilpīns* that the Rekha is male and the Bhadra female, attached to one another in a state of sexual union. But there is nothing in the *śilpasāstras* to support the traditional view except a meagre reference in (५) to a certain Rekha temple as the *pungsa bimāna* or the male temple.

The other concept which has also entered in the construction of the Rekha temple is that of a mountain. *Sikhara* literally means the peak of a mountain ; so that, when a temple is described as having *sikharas* upon it, the artist was evidently thinking of it as something akin to a mountain.

LXI. A proposed classification according to the nature of the *baṛa*

In the *śilpasāstras*, Rekha temples have not been classified according to their vertical components, still we shall try to do so on the basis of certain observed facts.

From an examination of the temples of Bhubaneswar, it appears that all the temples which can definitely be assigned to a comparatively earlier epoch on the evidence of epigraphy or sculptural style, have a *bāṛa* composed of three elements, viz. *pābhāga*, *jāṅgha* and *baranda*. There are as many as sixteen or seventeen temples of this order in the village of Bhubaneswar itself.¹ It is only in the later temples that we find the *bāṛa* being divided into five portions, namely the *pābhāga*, the *tala jāṅgha* or lower *jāṅgha*, the *bāndhanā* or the bond, the *upar jāṅgha* or the upper *jāṅgha* and the *baranda*.

In subsequent quotations from the *śilpasāstras*, it will be found that Rekha temples having three elements in their *bāṛa* have a ratio of 1 : 3 between the length of the *garbha* or sanctum and the total height of the temple. But this ratio increases from 1 : 4 to 1 : 5 or more in the case of Rekhas having five elements in their *bāṛa*. It might even increase to about 1 : 7 as in the temples of Konarak or Puri.

The *tri-anga* (a name coined to denote a three-segmented) *bāṛa* has a wider distribution than the *pancha-anga* *bāṛa* in Orissa. The temples of Khiching and Baud belong to the former variety ; so do the temples of Telkupi in the neighbouring district of Manbhum.

¹ These temples are also characterised by the following traits :

- (1) an absence of accompanying Bhadra temples,
- (2) an absence of *śikhara*s in the *gandī*,
- (3) a depression demarcating the *bāṛa* from the *gandī*,
- (4) an ornamental pilaster before the frontal *rāha paga*,
- (5) the presence, in many cases, of an octagonal structure in place of the *kalasa* at the top. This object has been described as a *lingam* by Banerji.

The *pañchāṅga* variety, though more numerous, is limited in distribution. It is also exemplified by one temple in Telkupi, which is traditionally said to have been built by the Gajapati King of Puri and where, even to this day, the ceremony of Chhātā-parab is performed in his name. As the inclusive area of the *tri-āṅga* type in Orissa is wider than that of the *pañchāṅga* variety, which is central in distribution with reference to it, we can definitely conclude that the *tri-āṅga* is the earlier Orissan type of *bāṇa*, the *pañchāṅga* being a development of later origin.

It may be noted in this connection that outside Orissa, the *tri-āṅga* type of *bāṇa* has a much wider distribution than the *pañchāṅga* type. The former appears in Bajaura in the Punjab Himalayas ; at Osian in Rajputana ; in miniature shrines at Sarnath and Vindhyachal in the United Provinces ; in similar miniatures at Jubbulpore in the Central Provinces ; in certain temples at Omkareswar, Orchha and Ujjain in Central India and at Sārīpalli in the Vizagapatam district. The *pañchāṅga* type of *bāṇa* appears locally, outside Orissa, at Baijnath and Chamba in the Punjab Himalayas and at Khajuraho in Central India. Hence we can reasonably conclude that the *tri-āṅga* type of *bāṇa* is something earlier and different from the *pañchāṅga* type, which arose locally in certain restricted areas and never came to be as widely distributed as the earlier *tri-āṅga* type.

In their present form, the *śilpasastras* seem to have been codified after the development of the *pañchāṅga* type in Orissa, when the *tri-āṅga* type had already fallen into oblivion. For there are only two references to the

latter in one rescension of the *Bhubanapradipa* and even there, it has suffered considerably from insufficiency and subsequent mutilation.

LXII. Specifications of a tri-anga Rekha temple

(क) दोपद्म भाग प्रभ काठि आकुले १६ पिष्ठ ४ पाभाग ६ जांच १३ बरण्डी २ सन्दिनि चउरस २ एरूपेरे पञ्चुरथ साधित्र आगु २ भागक नागपत्ति करिब ३ भाग दलकग (१?) खाखमुण्डिक आर आड़े नागपत्ति गेलबाइ करिब । अनुरथे एहिमत करिब । राहारे एहिमत बाभागे गोटाए सिखर करिब दुइ पाखे जलन्तर करिब दुइ पाखे गेलबाइ सिष करिब । ताहा पाखे जलन्तर करिब । ताहा पाखे नागपत्ति करिब । बरण ३ तले फेराबाखुडा । छपर मुइ होइब । ०।०।०। ओ (१०८-६ पृ:)

62. In the Dui-padma temple, the *garbha* is 1 *kāṭhi* or 16 *ān.* in length ; the *pisṭa* is 4, *pābhāga* 6, *jāngha* 13, *barandī* 2, the *sandati* 2 *ān.* wide. In this manner, build the temple as a *pancharatha* one. In front, place figures of *Nāga*-females ; (carve) petals ; at the side of the *khākharā-mundi*, place figures of female *Nāgas* and the *gelabāi* scroll-work. In the *anuratha paga*, make it so. In the *rāhā paga*, at the level of the *pābhāga*, build a *sikhara* ; on both sides of which, place niches. On both sides, carve the *gelabāi* and figures of lions. Beside that, place figures of female *Nāgas*. Beneath the *baranda*, (carve) reversed petals pointing towards the roof.

LXIII. The tri-anga Ratnasāra

(क) रत्नसार प्रसद हातक प्रभ काठि आकुले १६ पाभाग ४ जांच ८ फुल-मुण्डो वरण २ रेखगण्डो २५ वेदि २ बेक अला कपुरि होइ पा ५ कलस ४

चक्र ३। माहारणवारणे सामामे करतुम् । मोण्डोले श्रीखण्डी माहासाहसिजित
रत्नसार भाग समाप्त । गर्भकु बाड़ न उठा । ५। (१४२ पृ:)

63. In the Ratnasāra temple, the *garbha* being one cubit or 16 in., the *pābhaga* should be 4, the *jāṅgha* 8, the *baranda* (of *phula-mundī* type ?) 2, the *rekha-gandī* 25, the *bedi* 2, *beki*, *amlā* and *khapuri* together equal to 5, the *kalasa* 4 and the discus 3. ... in relation to the *garbha* (which is 16). the wall should be ... in thickness.

It is clear from the above passage that the height of the *fri-anga* Ratnasāra temple is 3 times the length of the *garbha*. In *pañchāṅga* temples, this ratio rises from 1 : 4 to 1 : 5 and above.

(See No. 17 in Chapter XV. for the horizontal specifications of this temple.)

LXIV. The general apportionment of parts in *pañchāṅga* Rekha temples

By the height of a temple is meant the distance between the base of the *pisṭa* and the top of the *khapuri*. The following is a list of all the different types of Rekha temples which we find in the *Bhubanapradipa*.

(१) (क) सुवर्णकुटप्रसाद काठी आ १६ गर्भ पिष्ट ४ पाभाग ५ दुइ याँघ ८ ए मध्ये बांधना १॥० ॥ वरण ५ रेख ३० वेदि २ वेक अपला कपुरि होइ ६ कलस ६ चक्र ४ माहारणारणे सामामे करतुम् । मोण्डोश्रीखण्डी माहासाहसिजित ॥ श्री ॥ (पृ: १४३) and (छ) (१० पृ:) ।

(२) (छ) देउलगर्भ काठी आकुल षोल पिष्ट ६ पाभाग ६ दुइ याँघ १० ए मध्ये बान्धना वरण ६ रेखगण्डी ३० वेद २ वेक ४ अँला ४ कपुरि २॥० खुरा आ २ दमा ७ डोरि अघे चक्रडा २ काण्टि २ पा फेणि २ मुहाण्ट २॥० (२०४ पृ:)

(३) (ख) देउलगर्भ काठी आकुल १६ल पाआभाग छ । दुइ याँघ आ १०

ଏ ମध्ये ବାନ୍ଧେଣି ଆ ୨ । ବରଣ ୬ ରେଖଗଣ୍ଡି ଆ ୩୬ ବେଦୀ ଆ ୨ ବେକ ଆ ୩
 ତ୍ରିପାଟୀ ଏକ ଆକ୍ର ୧ । ଅଳା ଆ ୪ । କପୁରି ମୁହାଣ୍ଟି ଆ ୧ କପୁରି ଆ ୩...
 କଲସ ଧୁରା ୩ କଲସ ୮...ଚକ୍ର ଆ ୫ ଗେନ । (୨୪-୫, ୨୮ ପୃ:)

(୪) (କ) ଦେଉଳ ଗର୍ଭ କାଠି ଆ ୧୬ କୁଳକୁ ପିଟ ୬ ପାଆଭାଗ ୬ ଦୁଇ ଯାଏ
 ୧୦ ଏ ମଧ୍ୟେ ବାନ୍ଧିନା ୨ । ରେଖ ୩୨ ବୀସମ ୨ ବେକ ୩ ତ୍ରିପାଟୀ ୧ ଅଳ ୪ କପୁରି
 ମୁହାଣ୍ଟି ୧ କପୁରି ମାରିବ ୨।।୦ ଓଁ ୨।।୦ (୮୨ ପୃ:)

(୫) (କ) ଦିବାନମାଗ ମହକାଠି ଆଂଗୁଳ ୧୬ ପିଟ ୫ ପାଆଭାଗ ୬ ବାନ୍ଧିନା ୧।।୦
 ଦୁଇ ଯାଏ ଦସ ଆଂଗୁଳ ୧୦ ବରଣ ୬ ରେଖଗଣ୍ଡି ଓଁ ୩୪ ଚେଦି ୨ ।। ବେକ ତିନି ଆଗୁ
 ଦୁଇ ପା ୨।।୦ ଅଳା ଚାରି ଆଂଗୁଳ ପା ୪।୦ କପୁରି ଚାରି ଆକ୍ର ୮ ପା ୪।୦ ।। କଲସ
 ସାତ ଆଂଗୁଳ ଦୁଇ ପା ୭।।୦ ଚକ୍ର ଚାରି ୪।।୦ ।। (୧୩୬ ପୃ:)

(୬) (କ) ମୂଳଶ୍ରୀବତ୍ସ ଗର୍ଭ ଶୋଳ ପିଟ ୬ ପାଆଭାଗ ୬ ଦୁଇ ଯାଏ ୧୦ ଏ ମଧ୍ୟେ
 ବାନ୍ଧିନା ୨ ବରଣ ୬ ରେଖ ୩୬ ଚେକ ଅପ୍ପାଳା କପୁରି ହୋଇଁ ବା ୧୨ କଲସ ଆ ୮ ଚକ୍ର
 ପା ୫ (୧୪୪ ପୃ:)

(୭) (କ) ଶ୍ରୀବତ୍ସନଦିଗ୍ରହନ ଭାଗ ମଧ୍ୟ ୧୬ ପିଟ ପାଆଭାଗ ୬ ଦୁଇ ଯାଏ ୯
 ବାନ୍ଧିନା ୨ ବରଣ ୬ ରେଖଗଣ୍ଡି ୧୩୩୩୩୩ ଆଂଗୁଳ ୩୫ ବିସମ ଦୁଇ ଆଂଗୁଳ ୨ ବେକ
 ତିନି ଆଂଗୁଳ ଦୁଇ ପା କପୁରି ଚାରି ଆଂଗୁଳ ୪ । କଲସ ସାତ ଆଂଗୁଳ ଦୁଇ ପା ୭।।୦
 ଚକ୍ର ୪।।୦ (୧୪୧ ପୃ:)

(୮) (କ) ଦୁଇପଦ୍ମ ଭାଗ ଗର୍ଭକାଠି ଆଂଗୁଳେ ୧୬ ପିଟ ୫ ପାଆଭାଗ ଦୁଇ ଯାଏ ୧୦
 ଏ ମଧ୍ୟେ ବାନ୍ଧିନା ୨ ବରଣ ୬ ରେଖ ୩୬ ବେଦି ୨ ବେକ ଅପ୍ପାଳା କପୁରି ହୋଇଁ ୧୨ କଲସ
 ଆ ୮ ଚକ୍ର ୫ (୧୩୬-୭ ପୃ:)

(୯) (କ) ଏ ମହାପ୍ରସାଦ ଦେଉଳ ଗର୍ଭ କାଠି ଆ ୧୬ କୁ... (ପିଟ ୬ ପାଆଭାଗ)
 ଆ ୬...ଯାଏ...୫...ବାନ୍ଧିନିକୁ... (।।୩।।୩।।୩) ଉପର ଯାଏ ଆ ୫...
 ବରଣ ୬...ରେଖଗଣ୍ଡି ୩୬...ବେଦୀ ଆ ୨ ବେକ ଓଁ (୩) ତ୍ରିପାଟୀ ୧ ଅଳା ବହଳ ୪...
 କପୁରି ମୁହାଣ୍ଟି ୧ କପୁରି ବହଳ ୨।।୦ କଲସ ଧୁରା ୨ ହାସିପାଟ ଆ ୨ । ଡୋରି ପାଏ ୧୦
 ଚାକ୍ର ୧।।୦ କାଠି ପାଏ ୧୦ ଚାଂଗୁଡ଼ି ୩।।୦ ଗଡ଼ି ବହଳ ୨... (୮୮-୯୦ ପୃ:)

(१०) ଦେବ ଗର୍ଭକାଠି ଆଗୁଳ ୧୬ ପିଷ୍ଟ ୬ ପାଖା ୬ ଦୁଇ ଯାଏ ୧୦ ଏ ମଧ୍ୟେ ବାନ୍ଧଣି ୨ ବରଣ୍ଡ ୬ ରେଖ ୩୬ ବୋମ ୨ ବେକ ୩ ଶ୍ରୀପାଟୀ ୧ ଉଲା ୪ କପୁରି ମୁହଟା ୧ କପୁରି ୨୩୦ ମାରିବ ୩ ଧୁରା ୩ କଲସ ୬ (୭୬, ୮୦, ୮୫ ପ୍ର:) Besides this, (କ) ପ୍ର: ୧୩୮, ୧୧୭, ୧୧୪ and ୧୦୫ and (ଉ) ପ୍ର: ୧୬୦-୧, ୧୬୮, ୨୦୨, ୨୦୪ give the same general specification.

(୧୧) (କ) ମହା ବଢ଼ିଭାଗ ମଧ୍ୟ କାଠି ଆଗୁଳେ ୧୬ ପିଷ୍ଟ ୬ ଆଗୁଳ ପାଦଭାଗ ଉପର ଉ ଆଗୁଳ ୬ ଦୁଇ ଯାଏ ୧୦ ଏ ମଧ୍ୟେ ବାନ୍ଧଣା ୨ ବରଣ୍ଡ ୬ ରେଖ ୩୬ ବେଦି ୨୩୦ ବେକ ୪ ଉଲା ୪ କପୁରି ୪ କଲସ ୮ ଚକ୍ର ୫ (୧୦୭, ୧୧୦, ୧୧୧, ୧୨୦-୫, ୧୪୦ ପ୍ର:)

(୧୨) (କ) କୈଳାସ ଗର୍ଭ କାଠି ଆଗୁଳେ ୧୬ ପିଷ୍ଟ ୬ ପାଖା ୬ ଯାଏ ୫ ବାନ୍ଧଣା ୨ ଉପର ଯାଏ ୫ ବରଣ୍ଡ ୬ ରେଖ ୩୬ ବେଦି ୨୩୦ ବେକ ୪ ଉଲା ୪୩୦ କପୁରି ୪୩୦ କଲସ ଚକ୍ର ପା ୫ (୧୧୬ ପ୍ର:)

Name of the temple	Garbha	Pista	Pabhaga	Tala Jangha	Bandhana	Upara Jangha	Baranda
Mulasreebachha	16	6	6	5	2	5	6
Brishava	16	6	6	5	2	5	6
Garuga							
Ratnasāra							
Āstasree							
Dulpadma	16	5	6	5	2	5	6
(Name ?)	16	X	6	5	2	5	6
Mahā Baravi	16	6	6	5	2	5	6
Mahā Kailāsa							
Garuga							
Ratnasāra							
Sreetaru	16	6	6	5	2	5	6
Mahā Meru	16	6	6	5	2	5	6
(Name ?)	16	6	6	5	2	5	6
(Name ?)	16	6	6	5	2	5	6
(Name ?)	16	6	6	5	2	5	6

Name of the temple	Garbha	Pista	Pabhaga	Tala Jangha	Bandhana	Upara Jangha	Baranda
(Name ?)	16	6	6	5	2	5	6
Brishava	16	6	6	5	2	5	6
Mahā Meru	16	6	6	5	2	5	6
(Name ?)	16	6	6	5	2	5	6
(Name ?)	16	4	6	5	2	5	6
Kailāsa	16	6	6	5	2	5	6
Sribachhanadi							
bardhana	16	6	6	4 ¹ / ₂	2	4 ¹ / ₂	6
Bibāna	16	5	6	5	1 ¹ / ₂	5	6
Bibāna	16	6	6	5	2	5	6
Mula Sreebachha	16	6	6	5	2	5	X
Subarna kuṣa	16	4	5	4	1 ¹ / ₂	4	5
Ratnasāra	16	6	6	5	2	5	6

Name of the temple	Gandī & Bisama	Beki	Amla	Khapuri	Khura of kalasa	Kalasa	Chakra	Total height in angulas
Mulasreebachha	36 & ?	4	4	4		8	5	78
Brishava	}	36 & 2	4	4		8	5	80
Garuṣa								
Ratnasāra								
Astasree								
Duipadma	36 & 2	4	4	4		8	5	79
(Name ?)	36 & 2	4	4	4		8	5	74
Mahā Baṛavi	}	36 & 2 ¹ / ₂	4	4		8	5	80 ¹ / ₂
Mahā Kailāsa								
Garuṣa								
Ratnasāra								
Sreetaru								

Name of the temple	Gaṇḍi & Bisama	Beki	Amla	Khapuri	Khura of kalasa	Kalasa	Chakra	Total height in angulas
Mahā Meru	X & 2	4	4	4		3	9	80
(Name ?)	36 & X	4	4	4		3	9	80 ?
(Name ?)	X & 2	4	4	4		X	9	80 ?
(Name ?)	36 & 2	4	4	4	.	8 ³ / ₄		80
(Name ?)	36 & 2	4	4	4	3	9		80
Brishava	36 & 2	4	4	4	4	9		80
Mahā Meru	36 & 2	4	4	4	2	9		80
(Name ?)	36 & 2	4	4	3 ¹ / ₂	2	X	.	79 ¹ / ₂
(Name ?)	36 & 2 ¹ / ₂	4	5	4	.	8	5	79 ¹ / ₂
Kailāsa	36 & 2 ¹ / ₂	4	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	Kalasa &			
Sribachhanadi						Chakra	5	81 ¹ / ₂
bardhana	35 & 2	3 ¹ / ₂	4 ?	4		7 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	82 ¹ / ₂
Bibāna	34 & 2	3 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄	4 ¹ / ₄	.	7 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	76 ¹ / ₂
Bibāna	32 & 2	4	3	3		9	5	74
Mula Sreebachha	32 & 2	4	4	3 ³ / ₄	.	.	.	75 ³ / ₄
Subarna kuṭa	30 & 2	3	3	3	.	6	4	64 ¹ / ₂
Ratnasāra	30 & 2	4	4	2 ³ / ₄	2	?		72 ³ / ₄

The ratio of the length of the *garbha* and the height of the temple can be thus arranged in the following table :

1. 16 : 64 ¹ / ₂ or 1 : 4	2. 16 : 72 ³ / ₄
3. 16 : 74	4. 16 : 75 ³ / ₄
5. 16 : 76 ¹ / ₂	6. 16 : 78
7. 16 : 79	8. 16 : 79 ¹ / ₂
9. 16 : 80 or 1 : 5	10. 16 : 80 ¹ / ₂
11. 16 : 81 ¹ / ₂	

LXV. Different specifications for *bāras* of the panchāṅga type.

The *bāra* of the Rekha can be divided according to one of the four following specifications ; the proportion of the *pābhāga* : *tala jāṅgha* : *bāndhanā* : *upar jāṅgha* : *barandā* being

- (1) 6 : 5 : 2 : 5 ; 6 or (2) 6 : $4\frac{1}{2}$: 2 : $4\frac{1}{2}$: 6 or
 (3) 6 : 5 : $1\frac{1}{2}$: 5 : 6 or (4) 5 : 4 : $1\frac{1}{2}$: 4 : 5.

XIII. The Rekha Temple :

Detailed vertical specifications

It must be borne in mind that all the following measurements refer to a temple of which the *garbha* is 16 ān. × 16 ān., except where otherwise stated. The unit of measurement is an ān.

LXVI. The Pābhāga

(क) (रत्नसार मन्दिरे) पाभाग छ आ ६ एधि पाञ्चकाम करिब । खुरा करिब आंगुले ॥३७० सुता ॥ कलस करिब आंगुले ॥३७० सुता । पटा करिब तेर सुता ॥३७० सुतारे पाए ॥ कर्ण करिब तेर सुता ॥३७० सुतारे पाए ॥ वसन्त करिब तेर सुता ॥३७० सुतारे पाए ॥ (१२० पृ:)

“ पाभाग ६ आङ्गुलकु ॥ पाञ्चकाम खुरा करिब आङ्गुले १॥३७० चौद सुता । खुरा मरिब मुचिलि मरिबि आङ्गुले १४ सुता ॥ कलस आङ्गुले १॥३७० दस सुता कलस वलिव मारेणि आङ्गुले २ सुता ॥३७० पटा बहल तेर सुता ॥३७० सुतारे देड़ पा ॥ कर्ण बहल तेर सुता ॥३७० सुतारे देड़ पा ॥ वसन्त बहल तेर सुता देड़ पा पाए (=गाए ?) पाञ्चकामकु छ आङ्गुल ६ ॥ (१०२-३ पृ:)

(ख) खुरा मुहण्ट खुरा भाग १॥३७० कलस आ १॥३७० घण्टि कण्ठक वसन्त होइव आ २॥० गाए आ ६ (८८ पृ:)

(If the *garbha* is 32 ān. square, then the *pābhāga* should be 12 ān. high. The 12 ān. should be divided in the following manner) खुरा मुहण्टि आ १॥३७० खुरा मरिब आ १॥३७० पिडा क्ष शु ३७० मुचिली ४ गाए खुरा बहल ३॥३७० कलस बहल आ ३॥३७० कु दमा बहल १३७० डोरि बहल ६ सुता कान्ध १३७० पाती ॥३७० सुता पटा

आ १॥३ कणि आ १॥३ वसन्त आ १॥३ गाए पञ्चकमकु पात्राभाग उच्च
आ १२। (६१ पृ:)

(छ) खुरा ६ कलस ६ पटा ३३ कणी ३३ वसन्त ३३ (१२ पृ:)

खोरा ६ कुम्भ ६ ३३ ३३ ३३ (१३३ पृ:)

पाद पञ्चकम सतर भागे १७ न सुता ॥३ खुरा ४ कुम्भ ४ पटा ३३
कणि ३३ वसन्त ३३ (१) गाए सतर भाग न सुता १७॥३ (२६ पृ:)

खोरा ४ कुम्भ ४ पटा ३३ कणि ३३ वसन्त ३३ (१३३ पृ:)

66. The ratio of the different mouldings of the *pābhāga*, viz. the *khurā*, *kumbha*, *paṭā*, *kant* and *basanta* will be according to one of the following tables :

$$(1) \quad 1\frac{7}{8} \quad 1\frac{5}{8} : \frac{13\frac{1}{4}}{16} : \frac{13\frac{1}{4}}{16} : \frac{13\frac{1}{4}}{16}$$

$$(2) \quad 1\frac{7}{8} : 1\frac{5}{8} : \frac{13\frac{3}{8}}{16} : \frac{13\frac{3}{8}}{16} : \frac{13\frac{3}{8}}{16}$$

$$(3) \quad 1\frac{7}{8} : 1\frac{15}{16} : \frac{13\frac{1}{3}}{16} : \frac{13\frac{1}{3}}{16} : \frac{13\frac{1}{3}}{16}$$

$$(4) \quad 9 \quad 9 \quad 3\frac{3}{16} : 3\frac{3}{16} : 3\frac{3}{16}$$

$$(5) \quad 4 \quad 4 \quad 3\frac{3}{16} : 3\frac{3}{16} : 3\frac{3}{16}$$

The batter of the *khurā* will be equal to its height. If the *kalasa* be $1\frac{5}{8}$, its batter will be $1\frac{1}{8}$.

The *pābhāga* illustrated in the accompanying plate has the following dimensions ; the *muhānti* of the *khurā* is $1\frac{1}{2}$, the *khurā* is ?, the *piṭhā* $\frac{3}{8}$, the *muchuli* $\frac{1}{4}$ (?), the total height of the *khurā* being $3\frac{13}{16}$. Its batter is $1\frac{11}{16}$ ān. In the *kalasa*, the *damā* is $1\frac{1}{8}$, *ḍori* $\frac{3}{8}$, *kāndha* $1\frac{1}{2}$, *paṭi* $\frac{3}{4}$, their sum being $3\frac{1}{2}$ ān. The *paṭā* and *kant* are each $1\frac{5}{8}$ ān. high. The *basanta* is $1\frac{3}{4}$ ān. ; the sum of the five mouldings being $12\frac{1}{8}$ ān.

LXVII. Another specification for the pābhāga

(क) पादभिरा (भा १) ग अनुमतर । रसरामिवे वस्तना । खुरक वेदभागेण ॥
वेदभागेन कुम्भका ॥ वसन्तमेकभागेन ॥ सेसभागेण मुचुलि ॥ (२८ पृ:)

एवे पादभाग जानिमा । खुरा तिनभाग करिब । भाग १ क । मुहुटा करिब
१॥ देइ भाग । खुरा मारिब अथ भागे । कणिक तिन भाग करिब । दुइ भाग
दुइ पान्ता मारिब । भागे मुचुलि करिब । कलस तिति भाग करिब । दुइ भाग
तलकु बुलाइब । भाग १ दुइ भाग करिब । भागक कान्ध मारिब । भागे
पाहन्ता मारिब । पटा तिन भाग करिब । भागक मुहुटा करिब । तल भाग ३ ।
दुइ भाग पाहन्ति मारिब । भागेक कान्ध पाटि करिब । उपर भाग तिति भाग
करिब ॥ एक पाहन्ति मारिब भाग एक दुइ भाग करिब उड़ापाटि भा १ कण्ठ
करिब भाग १ कणि एदिरूपे करिब ॥ वसन्त एहिरूपे करिब । (६८-६ पृ:)

एवे पाभाग जानिमा । खुर तिन भाग करिब कलस तिति भागरु दुइ भाग
तलकु बुलाइब । चाङ्गड़ा उब चारि भाग करिब । गाए १० भाग करिब । खुर
तिति भाग करि भागक खुरा पसिब । खुरा तिति भागर भागे मुहुटा । खुरा
मारिब १॥ भाग पाहन्ता खुरा ६ भाग मुहुटा ३ । खुरा माविर ६ पाण्डा २
मुचुलि भाग १ । २ मुचुलि भागे १ ॥ दुइ भाग गाए वार १२ ॥ (१०२ पृ:)

67.....*khurā* should be 4 measures, the *kumbha*
4 measures, *basanta* 1 measure ; at the end there should be
a *muchuli*

LXVIII. The set-back of the pābhāga from the piṣṭa

(ग) बड़देउल पाभाग पछ होइब आङ्गुरे दुइ (पा १) (१५८ पृ:)

68. In the principle temple (i. e. in the Rekha), the
pābhāga should be set back $1\frac{1}{2}$ ān. from the *piṣṭa*.

LXIX. The tala jāngha

(क) तलजाङ्ग पा ५ आंगुल । एथि बहिव खास्तरमुण्डो । (१०४, १२० पृ:)
नरबिराल गजबिम्बल ॥ एते उपर जङ्गे (२६ पृ:)

(ब) एवे यांच जाणिमा । यांच भाग प्रतीगुण अवर्तकळ । । यांच जळ्या होइव ६ भाग करिब । दुइ यंच मुण्डिपाद करिब । बहल २ मुण्डि करिब भा ४ पित बहल करिब भा १ पाखर (=खाखर ?) बहल करिब भा ४ । कलस करिब भा १ (२६ पृ:)

जंघ भाग जाणिमा । जंघभाग प्रतिदिगुण । उर्दूभागदतकाळ । । जंघ भाग १२ भागकु करिब मुण्डिपाद २ भाग करिब । मुण्डि भाग जघ चारि भाग करिब । पिडाभागे १ करिब । खाखरा तिनि भाग करिब । गळका बला भा १ करिब । कपुरि मध्य करिस करिब । (७० पृ:)

(In a temple of which the *garbha* is 32 an. × 32 an., the *jāṅgha* should be 10 an. high) यांच आ १० रु वार भागकु मुण्डिपाद १॥० मुण्डि यांच, आ ३॥० पिडा बहल आ १= खाखरा बहल आ १= खाखरा २॥= खाखरा खात ३ शुता कलस ॥= सुता (६१ पृ:)

Regarding the niches at the level of the *tala jāṅgha*, placed where the different *pagas* meet, it is said that they should "take off $\frac{1}{4}$ from the sides" (of the width of the *khākkharāmundis* ?).

(छ) जळन्तर पाप काखजम्बू (३२ पृ:)

जळन्तर पाये काखजरी (२३४ पृ:)

69. Figures of *nara-vitrālas* and *gaja-vitrālas* should be placed in the *tala jāṅgha*. *Khākkharā-mundis* should be set in the *tala jāṅgha*. The height of the *jāṅgha* should be divided into 12 portions, which should be distributed in the following manner.

(1) The *pāda* of the *mundi* 2, the *jāṅgha* of the *mundi* 4, the *piṭhā* 1, the *khākkharā* 4 and *kalasa* 1 ; or

(2) the *pāda* 2, the *jāṅgha* 4, the *piṭhā* 1, the *khākkharā* 4, the *kāñfi* and *amlā* 1.

The illustration given is that of a *khākharā mūṇḍi* in a temple of which the *garbha* is 32 ān. × 32 ān. The 10 angulas of the *jāṅgha* are distributed in the following manner: the *pāda* $\frac{3}{4}$, the *jāṅgha* $3\frac{1}{2}$, the *piṭha* $\frac{1}{8}$, the *khākharā* $1\frac{1}{8}$, the *khākharā* $2\frac{5}{8}$, the recess between the *khākharās* $\frac{3}{8}$, and the *kalasa* $\frac{7}{8}$ ān.

LXX. The set-back of the tala jāṅgha

(क) पाभागकु जाङ्ग पक्ष होइब द्वि पा (६६-१०० पृ:)

70. The *tala jāṅgha* should be set back $\frac{1}{2}$ ān. from the *pābhāga*.

LXXI. The Bāndhana

(क) बान्धना ३ वरण्डी नुलि वसन्त ३ कम सरि बहल ॥ (६६ पृ:)

बान्धना दुइ आङ्गुलकु । तिनि कम सरि वरण्डी नोलि वसंत (१०४ पृ:)

बान्धना दुइ आङ्गुल २ ए एथि तिनि काम करिब । वरणि करिब दस सुता ॥=॥ सुतारे एगार बिस्वा । नोलि करिब दस सुता ॥=॥ सुतारे एगार बिसा । वसन्त करिब दससुता ॥=॥ सुतारे एगार बिसा । १२१ पृ:)

(ख) बान्धेणी २ आङ्गुल करि तीनी भा ३ बान्धना पुष्ट भागेन १ वरण्डी तोली वसन्तक (२६-७ पृ:)

भाग बान्धनी करिब दुइ आ २ ल । ताहा तिनि भाग करिब । भाग व वरण्डी करिब । १ । भागक लोलि करिब । १ । भागक वसन्त करिब । (७०-१ पृ:)

(If the *garbha* of the temple be 32 ān. sq., than the) बान्धणि ४ आङ्गुल कु वरण्डी बहल १=॥ सुता । लोलो आ १=॥ शुता वसन्त आ १ चारि शुता । गाए बान्धणि बहल आ ४ ङ्गुल । (६१ पृ:)

There are two illustrations of the *bāndhanā* in (छ), in which it is constituted by five mouldings of equal height (Pp. 32 and 234).

71. The *bāndhanā* should be formed by three or five mouldings. The mouldings should either be *barandī*, *noli*, *basanta* or *barandī*, *noli*, *paṭā*, *kaṇi*, *basanta*. In the case of a temple of which the *garbha* is 32 ān. square, the *barandī* should be $1\frac{3}{8}$ ān., the *noli* $1\frac{3}{8}$ and the *basanta* $1\frac{1}{4}$, their sum being 4 ān.

LXXII. The Upar Jangha

(क) परिर्जने केना निवेस्यात् । खेडानिल सोशोभित । (२६ पृ.)

उपर जांच पा ५ आकूल । तँहि पीड़ा मुण्डीटोए होइब ॥ (१०४ पृ:)

उपर जांघ पाश्चात् आंगुल ५ एयि पिढा मुण्ड करिष ॥ (१२१ पृः)

(स्व) उर पछ जेय वार भा १२ करिब । दुइ भाग मुण्डिपाद करिब । चारि ४ भाग मुण्डि जांच करिब । पिडा चारिभाग करिब । वेक बल्ला कपुरि भागेक करिब । १। कलस भागेक करिब । १। (७१ पृ:)

(If the *garbha* be 32 an. square) उपर बांध आ १० कु मुण्डि पा
बहल १॥॥ सुता १५। मुण्डि बांध ३॥॥ मुण्डि पिढा बहल आ १॥॥ दुतीम पिढा
बहल आ १ तृतीम पिढा बहल ॥॥॥। वेक पाए। अठा पाए कपुरि पाए।
कलस गु १४ ता। गाए आ १०। (६१-२ पृः)

72. Female figures (*kanyā*) should be placed in niches at the junction of different *pagas* in the *upar jāṅgha*. There should be a *piṭhā munḍi* in the *upar jāṅgha*. Divide the height of the *piṭhā munḍi* into 12 parts; of which the *pāda* should be constituted by 2, the *jāṅgha* by 4, the *piṭhā* by 4, the *beki-amla-khapuri* by 1 and the *kalasa* by 1 part.

If the *garbha* be 32 ān. square, then, in the *mundī*, the *pāda* should be $1\frac{3}{4}$, the *jāṅgha* $3\frac{1}{2}$, the first *piṣṭhā* $1\frac{3}{8}$, the second *piṣṭhā* 1, the third *piṣṭhā* $\frac{7}{8}$, the *bekī* $\frac{1}{4}$, the *amlā* $\frac{1}{4}$, the *khapuri* $\frac{1}{4}$, and the *kalasa* $\frac{7}{8}$ ān.

LXXIII. The Baraṇḍa

(क) बरण्ड छ आङ्गुल ६ मेध्यरे दसकम बहिब ॥ ए दसकम सरि बहल ।
 बरण्डी दस सुता दुइ पा सुतारे फेणी दस सुता दुइ पा सुतारे । पटा दस सुता
 दुइ पा सुतारे । कणि दस सुता दुइ पा सुतारे । नोलि दस सुता दुइ पा सुतारे ।
 पटा दस सुता दुइ पा सुतारे । कणि दस सुता दुइ पा सुतारे । नोलि दस सुता
 दुइ पा सुतारे । केरा दस सुता दुइ पा सुतारे । बसन्त पगार सुता दुइ पा
 सुतारे । गाए दसकामकु ६ आङ्गुल ६ (१०४-५ पृ:)

बरण छ आङ्गुल ॥६॥ एधि दस कम करिब । दसकाम सरि बहल । प्रथमे
 बरणि करिब दस सुता ॥=॥ फेणि दस सुता ॥=॥ पटा दस सुता ॥=॥ कणि दस
 सुता ॥=॥ लोलि दस सुता ॥=॥ पटा दस सुता ॥=॥ कणि दस सुता ॥=॥ सुता
 नोलि दस सुता ॥=॥ नोलि दस सुता ॥=॥ बसन्त दस ॥=॥ सुता । (१२१ पृ:)

(ख) बरण्डि दस भाग करिब । दस भा २० मृ भागेक बरण्डि करिब । १। जबा
 भागे १ । लोलि भा १ मे । पटा तिनिभा ३ करिब । लोलि भागे १ । पटा भागे १ ।
 लोलि भागे १ । बसन्त भागे १ । गाए बरण्डि दस भा १० कु । (७१ पृ:)

(If the *garbha* be 32 ān. square) बरण याणिमा । बरण १० कु
 बरण्डि बहल आ १ फेणि आ १=॥ शुता लोली आ १=॥ शुता । बसन्त आ १=॥
 शुता । (६२ पृ:)

73. There are two illustrations of the *baraṇḍa* in (छ), pp. 44 and 235. In both, the *baraṇḍa* is composed of ten mouldings of equal height. In one we find the following mouldings *barandī-phenī-paṭā-kaṇi-paṭā-noli-paṭā-noli-kaṇi-basanṭa*; while in the other, we find *barandī-phenī-paṭā-noli-paṭā-noli-parā-noli-kaṇi-basanṭa*.

In practice, it is however found, that the *baraṇḍa* is usually composed of five or seven mouldings except in the case of temples of very large dimensions.

LXXIV. The Ganḍi

(क) रेखर गण्डि छत्तिसी ३६ आंगुल एहा दसभुइ करिब विसमभुईए करिब । गाए एगार भुइ ११।५। प्रथम भुइ उक्च तनि आङ्गुल ३।।।। तनि पा । प्रथम भुइ उक्का काटेणि सरि । से भुइ न कटाई । दुतिअ भुइ उक्च तनि ३।।।। तनि आंगुल तनि पा । उक्का काटेणि अघसुताए । त्रितिय भुई तनि आंगुल ३।।।। पा ॥ काटेणि सुताए । चतुर्थ भुइ उक्च तनि आङ्गुल ३।।।। तनि पा । उक्का काटेणि देइ सुता । पञ्चम भुइ उक्च तनि आंगुल दुइ पा ३।।।। । उक्का काटेणि अढ़ाई सुता । सष्ठम भुइ उक्च तनि आंगुल दुइ पा ३।।।। । उक्का काटेणि देइ पाकु पाञ्च सुता दुइ पा ॥ सप्तम भुइ उक्च तनि आंगुल दुइ पा ३।।।। । उक्का काटेणी सात सुता ।।।।।। श्री । अष्टम भुई उक्च तनि आङ्गुल दुइ पा ३।।।। । उक्का काटेणि वार सुता ।।।।। । नवमभुई उक्च ३।।।। तनि आङ्गुल दुइ पा । उक्का काटेणि सोल सुताकु आंगुले १ । दसम भुइ उक्च तनि आंगुल दुइ पा ३।।।। । उक्का काटेणि चालिसि सुताकु अढ़ाई आंगुल २।।।। । विषम उक्च अढ़ाई आंगुल २।।।। । विसम मरिब दुई आंगुल २ ॥ (१२१-४ पृ:)

(ख) एवे गण्डी जाणिमा । गण्डी करिब साठीए भाग । ६०। छ भागरे भुइ भाग । ५। भुइके वरणिङ करिब । ५। कम भागे करिब । भुई अल्ल भागे । १। आर भुई भा ५ । वरणिङ करिब भागे १ । भागक भुई अल्ल करिब भा २ ग । तृतीय भुई भा ६ ग करिब । पाञ्चभाग वरणिङ करिब । भुइअल्ल भाग करिब भा ३ । चतुर्थ भुइ छ भाग करिब । पाञ्चभाग वरणिङ करिब । भुइअल्ल भाग ४ करिब । पञ्चम भुई छ भाग करिब । पाञ्चभाग वरणिङ करिब । भुईअल्ल पाञ्चभाग करिब । सष्ठभुई छल्ल भाग करिब । पाञ्चभाग ५ वरणिङ करिब । ... भुईअल्ल भागे करिब । सप्तमभुइ छभाग करिब । पाञ्चभाग वरणिङ करिब । भागक भुईअल्ल करिब भाग ७ । अष्टम भुई छभाग करिब । पाञ्चभाग करिब । भागक भुईअल्ल करिब । ८। नवम भुई छभाग करिब । पाञ्चभाग वरणिङ करिब । भुईअल्ल न भाग करिब । दसम भुई छ भाग करिब । पाञ्चभाग वरणिङ करिब । भागक भुईअल्ल करिब । (७१-३ पृ:)

(ଝ)

ମ										ବିଷମ	ରେଖାଘଣ୍ଟି
୫	୪	୪	୩	୩	୩	୩	୩	୩	୩	୨	୩୬
୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯	୧୦	୧୧	ଆଗୁଳ

(୧ ପୃ:)

ପ୍ରଥମ ଭୂମି ପାଞ୍ଚାଶୁତା ୫ ଓଷ ନାସ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଭୂମି ଓଷ ହୋଇବ ଆଞ୍ଚୁଲେ ୪=୨.୪
 ବିଷା ଓଷ କଟାଈବ ଶୁତାଏ ୨. । ତୃତୀୟ ଭୂମି ଚାର ଆଞ୍ଚୁଲ ୪ ଶୁତାଏ ୨. ଓଷା
 କଟାଈବ ଶୁତା ୨. ଚତୁର୍ଥ ଭୂମି ଓଷ ଛାଡ଼ି ଓଷା କଟାଈବ ଦୁଇ ଶୁତା ୨. । ପଞ୍ଚମ
 ଭୂମି ଓଷ ଗୁ ୩.୨. ଲ ଦୁଇ ପାଞ୍ଚା ଓଷା କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩. । ଷଷ୍ଠ ଭୂମି ଓଷ
 ଗୁ ୩.୨. ପାଏ । ଓଷ କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩.୧୦ ଅଘେ ସମ୍ପ୍ରମ ଭୂମି ଓଷ ତିନି ଆଞ୍ଚୁଲ
 ୩ ତିନି ଶୁତା ୩. ଓଷା କଟାଈବ ପାଏ । ଅଷ୍ଟମ ଭୂମି ଓଷ ତି ଆଗୁଳ ୩ ଶୁତାଏ ୨.
 ଓଷା କଟାଈବ ଛାଡ଼ି ଶୁତା ୩. ନବମ ଭୂମି ଓଷ ତିନି ଆଗୁଳ ୩ ଓଷା କଟାଈବ ସାତ
 ଶୁତା ୩. ଦଶମ ଭୂମି ଓଷ ଦୁଇ ଆଞ୍ଚୁଲ ୨. ପାଏ ଓଷା କଟାଈବ ୩. । ବିଷମ ଓଷ
 ଦୁଇ ଆଞ୍ଚୁଲ ୨ ଲ ବିଷମ । ମାରେଣି ଗୁ ୨.୨. ଲ (୫-୭ ପୃ:)

ପ୍ରଥମ ଭୂମି ପାଞ୍ଚାଶୁତା ୫ ଓଷ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଭୂମି ହୋଇବ ଓଷ ଆଞ୍ଚୁଲେ ୬ ବିଷା ୨ ।
 ଓଷା କଟାଈବ ଶୁତାଏ ୨. । ତୃତୀୟ ଭୂମି ଓଷ ୪ ଆ ୪ ଶୁତାଏ ୨. । ୩. ଓଷା
 କଟାଈବ ଶୁତାଏ ୨. ଚତୁର୍ଥ ଭୂମି ଓଷ ଚାରି ଆଞ୍ଚୁଲ ୪ । ଓଷା କଟାଈବ ଦୁଇ ଶୁତା
 ୨. । ପଞ୍ଚମ ଭୂମି ଓଷ ୩ ଆ ୩. ଦୁଇ ପା ୩. ଓଷା କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩. ।
 ଷଷ୍ଠ ଭୂମି ଓଷ ତିନି ଆଞ୍ଚୁଲ ୩ ପାଏ ୩. ଓଷା କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩. ୧୦ ଅଘେ ।
 ସମ୍ପ୍ରମ ଭୂମି ଓଷ ତିନି ଆଞ୍ଚୁଲ ୩. ୩. ଓଷା କଟାଈବ ୩. ଅଷ୍ଟମ ଭୂମି ଓଷ
 ୬ ଆଞ୍ଚୁଲ ୩. ଶୁତାଏ ୨. । ୧୨. ଓଷା କଟାଈବ ଛାଡ଼ି ଶୁତା ୩. । ନବମ ଭୂମି ଓଷ
 ୩ ଆ ୩. ଓଷା କଟାଈବ ସାତ ଶୁତା ୩. । ଦଶମ ଭୂମି ଓଷ ଦୁଇ ଆଞ୍ଚୁଲ
 ପାଏ ୨. ୧୦. ଓଷା କଟାଈବ ସାତ ଶୁତା ୩. । ବିଷମ ଓଷ ୨ ଆଞ୍ଚୁଲ ୨ । ବିଷମ
 ମାରେଣି ୨ ଆଞ୍ଚୁଲ । (୧୧-୨୦ ପୃ:)

74. (As the batter of the different *bhumis* has been set forth in the next article, we shall here speak only of their height.)

If the *garbha* be 16 ān. in length, the *rekha-gaṇḍī* should be 36 ān. high. There should be ten *bhumis*, with an additional one called the *bisama*. Each *bhumi* should be divided into 6 equal portions, of which five should be formed by ordinary mouldings (*bhumi-barandī*) and one by the *bhumi-amlā* moulding.

The height of the different *bhumis* is given below.

1st	2nd	3rd	4th	5th	6th	7th	8th	9th	10th	Bisama
5	$\frac{47}{16}$	4	$\frac{3^{15}}{16}$	$\frac{3^{15}}{16}$	$\frac{3^3}{4}$	$\frac{3^3}{8}$	$\frac{3^9}{16}$	$\frac{3^7}{16}$	$\frac{3^5}{16}$	2
5	$4\frac{6\frac{1}{4}}{16}$	$\frac{4^1}{16}$	4	$\frac{3^1}{2}$	$\frac{3^1}{4}$	$\frac{3^3}{16}$	$\frac{3^1}{16}$	3	$\frac{2^1}{4}$	2
$\frac{3^3}{4}$	$\frac{3^3}{4}$	$\frac{3^3}{4}$	$\frac{3^3}{4}$	$\frac{3^1}{2}$	$\frac{3^1}{2}$	$\frac{3^1}{2}$	$\frac{3^1}{2}$	$\frac{3^1}{2}$	$\frac{3^1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	$\frac{3^{9\frac{3}{5}}}{16}$	x

In *pancharatha* temples, we generally find three *sikharas* in the *anuratha paga*. The first *sikhara* should be equal to 4 *bhumis* in height, the second equal to 3 and the third also equal to 3 (?) *bhumis*.

LXXV. The curvature of the gaṇḍī

There are two general rules for finding the batter of the different *pagas* in the *gaṇḍī*. The batter of the *kanika paga* alone might be given. As the ratio between the different *pagas* is known, the width of each *paga* at the end of each *bhumi* can easily be found out. In the second instance, the ratio between the batter of the different *pagas* might be indicated ; so that, if one of them be known, the rest might also be found out.

(୧ମ ଭୂମିର) ଓଢା ନାସ୍ତି । (୨ୟ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ଶୁତାଫ ୨ ।
 (୩ୟ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ଶୁତା ୨ । (୪ର୍ଥ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ଦୁଇ ଶୁତା
 ୩ ॥ (୫ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩ ॥ (୬ଷ୍ଠ ଭୂମିର) ଓଢା
 କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩ ୧୦ ଅଢେ (୭ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ପାଞ୍ଚ (୮ମ ଭୂମିର)
 ଓଢା କଟାଈବ ଛଅ ଶୁତା ୩ ୨ (୯ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ସାତ ଶୁତା ୩ ୨
 (୧୦ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ୩ ୩ ॥ ୧୧ ॥ ବିସମ ମାରେଣି ଗୁ ୨ ୩ ୩ ଲ (୧-୭ ପୃ :)
 ଯେହାର କାଟେଣି ଚାରି ଆଞ୍ଜୁଳ ୪ ତିନି ଶୁତା ଅଢେ ୩ ୧୦ (୧୦ ପୃ :)
 (୨ୟ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ:ଶୁତାଫେ ୨ । (୩ୟ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ଶୁତାଫ ୨
 (୪ର୍ଥ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ଦୁଇ ଶୁତା ୩ (୫ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ତିନି
 ଶୁତା ୩ ୨ । (୬ଷ୍ଠ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ତିନି ଶୁତା ୩ ୧୦ ଅଢେ । (୭ମ ଭୂମିର)
 ଓଢା କଟାଈବ ୩ ୩ । (୮ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ଛ ଶୁତା ୩ ୩ । (୯ମ ଭୂମିର)
 ଓଢା କଟାଈବ ସାତ ଶୁତା ୩ ୩ । (୧୦ମ ଭୂମିର) ଓଢା କଟାଈବ ବାର ଶୁତା ୩ ୩ ॥ ୧୨ ॥
 ବିସମ ମାରେଣି ୨ ଆଞ୍ଜୁଳ ୨ (୧୧୮-୧୨୦ ପୃ :)

75. The batter of the different *bhumis* in the *kanika paga* should be as follows (the measurements are given in Angulas) :

1st.	2nd	3rd	4th	5th	6th	7th	8th	9th	10th	Bisama
nil	$\frac{1}{32}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{3}{32}$	$\frac{5}{32}$	$\frac{11}{32}$	$\frac{7}{16}$	$\frac{3}{4}$	1	$2\frac{1}{2}$	2
nil	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{16}$	$\frac{7}{32}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{7}{16}$	$\frac{3}{8}$	$2\frac{1}{2}$
nil	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{7}{32}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{7}{16}$	$\frac{3}{4}$	2

a. In the *naba-ratha* Mandara temple, the ratio between the batters of the *rāhā*, *anurāhā*, *anuratha*, *pariratha*, and *kanika pagas* is as 5 : 4 : 3 : 2 : 1.

b. In the *sapta-ratha* Barabhi, the *kanika* should have a batter of 2 an., the *anuratha* half of that, the *anurāhā* half of that, the *rāhā* half of that.

c. In the *pancharatha* Mahā Barabhi, the *anuratha* should have a batter half that of the *kanika*. The batter of the *rāhā* should be equal to that of the *anuratha*.

d. The sum of the batters of the *ganḍi* and the *bisama* should be 4 ān., on each side.

e. According to another version, the batter of the *ganḍi* should be 3 ān. and that of the *bisama* 2½ ān.

LXXVI. Set-back of the *ganḍi* from the edge of the *bāṛa*

(क) गण्डि पछ होइव बाड़कु दुइ पा ॥ (१२१, १५३ पृ:)

बाड़कु गण्डि पक्ष होइव द्विपा ए प्रमाणे गढ़ाइव विसिक्कमा (१०० पृ:)

दुइ पा बाड़कु रेख छाड़ि वसिब (३५-६ पृ:)

76. The *ganḍi* should be set back 1½ ān. from the *bāṛa*.

LXXVII. Deities presiding over the ten *bhumis*

(ख) दसमे देव आत्मन् १० नवमे त्राक तथा । अष्टमे चण्डिका भवेत् ।
सप्तमे ऋद्रायणिस्तथा १ । सद्धमे ऋद्रगणिका । पञ्चमे ऋद्रायणि । चतुर्थे राक्षसि
चैव । त्रयभूमि मूर्तिका भवेत् । १। (२८ पृ:)

77. in the eighth, *Chanḍikā* ; in the seventh, *Rudrāyaṇi* ; in the sixth, *Rudraganikā* ; in the fifth, *Rudrāyaṇi* ; in the fourth, *Rākshasi* ; in the third, *Murtikā*.

LXXVIII. Meaning of the term “*Rekhaguṇāghāṭa*”

In the following chapter, it will be observed that in the specification given for each temple, a certain measurement is referred to as *rekhaguṇāghāṭa*. The *rekhaguṇāghāṭa* is the sum, in āngulas, of the set-back of the *ganḍi* from the *baranda*, the batter of the *ganḍi* and that of the *bisama*. The following passage in (च) explains the matter clearly.

(ख) (मन्दर भाग २६	बरण्डि पसु पक्ष दुइ पा ॥)
इयक ७	उष्मा कटाइव २॥)
सित्तर १६)	बिस(म) कटाइव १
रेखगुणापाठ ४	गाए चारि अङ्गुल ४ (२५ पृ:)

LXXIX. Meaning of the term "bhumi"

With reference to Rekha temples, we shall often come across such statements as "the Mandara consists of 20 *bhumis*". In such cases, the *pisṭa*, *pābhāga*, *tala jāṅgha*, *bāndhanā*, *upar jāṅgha*, *barandā*, *bisama*, *beki*, *amlā* and *khapuri* are also counted as so many *bhumis*. In the present instance these altogether constitute 10 *bhumis*; so that there remain 10 more for the *ganḍī* itself. Similarly, if the total number of *bhumis* be given as 15, it should be taken to mean that the *ganḍī* of that temple consists of 5 *bhumis* only.

LXXX. The Mastaka : height of different elements

(क) वेक उच्च दुइ आंगुल २ त्रिपाटी उच्च आंगुले आंगुले दुइ आंगुल उच्च ॥ गाए चारि आंगुल वेक ॥.....॥ अला उच्च चारि आंगुल पा ४ ॥... कपुरि उच्च चारि आंगुल ॥ (१२४ पृ:)

वेक तिनि ३ आंगुल त्रिपाटी १ आंगुल अला पाच आंगुल ५ कपुरि ४ आंगुल (१५३ पृ:)

(ख) वेक त्रिभागचैव ३ । भागेन त्रिघटीस्तथा ।१। अला वेद भा ४ गेन । कपुरि मुहाण्टि मेक भा १ गङ्ग । कपुरि त्रिभागचैव ३ मारेणी भा ३ । (२८ पृ:)

नेत्र आंगुल गलका ।३। त्रिपाटी आङ्गुले चैव । अमलाण चतु आङ्गुल ।४। ...कपुरि स्थापनास्तथा । मुख वा आङ्गुल पादेन । त्रि आंगुल ३ । पासानि । (६८ पृ:)

(If the *garbha* be 32 ān. square then) वेक ६ आंगुल । त्रीपाटी आ २ अला बहल आ ८॥कपुरि मुहण्टा बहल आ २॥ करि बहल पाञ्च पा १॥कपुरि मुहण्टि बहल आ ५ गुल । (१०० पृ:)

(छ) वेक उच्च तिनि आंगुल । तिपाटि आंगुले पण १॥ य । वेक उच्च चारि आंगुल ४ । अला उच्च चारि आंगुल ४ ल ।अलाकु कपुरि मुहाटी ति ३ उच्च अंगु १ ले । कपुरि उच्च (गाए) ४ आंगुल (८ पृ:)

वेक चारि अला चारि कपुरि चारि (६१ पृ:)

वेक उच्च तिनि आङ्गुल ३ । त्रीपाटि उच्च आङ्गुले १ । वेकि उच्च त्रीपाटि मिशाङ्ग चारि आङ्गुल ४ ।अला उच्च चारि आङ्गुल ४ ।कपुरि उच्च चारि आंगुल चार । (१२०-१ पृ:)

LXXXI. Amount of their set-back or projection

(क) विसमकु वेक पछ होइव चारि आंगुल ४ ॥त्रिपाटी आंगुले लेखाए मेलाण दुइ आंगुल ॥ (अँलार) मेलाण पाञ्च आंगुल ५ ॥अलाकु कपुरि मुहण्टा पछ होइव देइ आंगुल कपुरि मरिष तिनि अंगुल ।कपुरि मारेणिकि कलसपाइ पछ होइ वसिष पाञ्च आंगुल दुइ पा ५ ॥ (१२४-५ पृ:)

(ख) कपुरिमारिष ३ (२५ पृ:)

वेक पछ रहिष ४ चारि आंगु लेखा ८ आठ आंगु (२१५ पृ:)

(छ) विसमकु वेक पछ होइ वसीव गु ४ ॥ लआमला मेलाण गु ३ ल ।कपुरि मारेणी ४कलस पाइ समचउरस गु २ ल । (८-६ पृ:)

विसमकु वेक पछ चारि आङ्गुल ।अँमला मेलाण त्रीपाटि धारकु तिनि आंगुल पाये ३ ॥ वेक मूलम् त्रीपाटि सहिते अँला मेलाण चारि आंगुल पाये ४ ।कपुरि मुहण्टा अलाकु पछ आंगुले १ ।कपुरि मारेणी ४ आङ्गुल ४ । (१२०-१ पृ:)

80 and 81. In a temple having a *garbha* 16 ān. square, each of the *bekī*, *kalasa* and *amlā* should be 4 ān. high

In the *beki*, there may be one or two *fripāṭis*, each of which should be 1 ān. in height. The *amlā* should be 4 ān. (but according to other versions, it may be $4\frac{1}{4}$ or even 5 ān.). The *muhānṭi* of the *khapuri* should be 1 ān. and the *khapuri* itself 3 ān. high.

The *beki* should be set back 4 ān. from the edge of the *bisama*. The projection of each *fripāṭi* should be 1 ān. The projection of the *amlā* from the base of the *beki* should be 4, or according to another version 5 ān. The *muhānṭi* of the *khapuri* should start from a point 1 or $1\frac{1}{2}$ ān. behind the top of the *amlā*. The batter of the *khapuri* should be 4 or 3 ān. From the top-end of the *khapuri*, the *pāda* of the *kalasa* should be set back $5\frac{1}{2}$ ān.

LXXXII. The Kalasa

(क) कलसपाद उच्च दुइ आंगुल २ ।५। पाद समचउरस चारि आंगुल ४
कलसदमा उच्च दुइ आङ्गुल पाए २।।। डोरि दुइ पा ॥।।। चाङ्गडा दुइ
आङ्गुल पाए २।।। घडि आंगुले १ ॥ गाए कलस आंगुल ८ चक्र पाञ्च
आंगुल ५। (१२५ पृ:)

(ख) कलस खुरा याणिमा । खुरा नेत्र आंगुल चैव ३ । कलस वधुभागक ८
चक्र भा ५ गेन । (२८ पृ:)

खुर उर्द्ध आङ्गुल दुय ।२। दमा दय आङ्गुले च ।२। डोरिकमेक पादे च ।१।
चाङ्गडा दुय आङ्गुले च । ए मध्ये कण्टिका पादेन । चाङ्गडा दुय पादेन ।२।
घटीका आङ्गुले दुय ।२।

(देउलर गर्भ ३२ आ होइले) खुरा मोट करिब आ ८ गुल । खुरा बहल हेव
आ ४ गुल । डोरि बहल आ १।।। काठी बहल आंगुलरे पा ॥ चांगुडी बहल

XIV. The Rekha Temple : Certain details of construction

LXXXIII. Thickness of the walls

With reference to Rekha temples of the *pañchāṅga* type, it has been said in the *śilpasāstras* that the length from *kanika* to *kanika* on the outside should be twice the length of the *garbha*.

(କ) ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଆକୃତି ମଧ୍ୟରୁ ବାଡ଼ ୧୬ ଆକୃତି ॥ (୩୬ ଫୁ)

ବାଡ଼ ବାହର ସରି (୧୦୫ ଫୁ)

ମହାବଦ୍ଧି ଭାଗ ମଧ୍ୟ କାଠି ଆକୃତି ୧୬ ॥ ଦୁଇ ବାଡ଼ ବାହର ଗୋଟି ୧୬ (୧୦୭ ଫୁ)

ଗରୁଡ଼ଭାଗ ମଧ୍ୟ କାଠି ଆକୃତି ୧୬...ବାଡ଼ ସରି ବାହର କରିବ ॥ (୧୧୭ ଫୁ)

ରତ୍ନସାର ଭାଗ ମଧ୍ୟ କାଠି ଆକୃତି ୧୬ ॥ ବାଡ଼ ବାହର ଗୋଟି ୧୬
(୧୨୦ ଫୁ)

ଶ୍ରୀବତ୍ସରାଜସାଥ ମଧ୍ୟ ୧୬...ବାଡ଼ ସରି ବାହର କରିବ ॥ (୧୪୦ ଫୁ)

(ଘ) ଦେଉଳ ଗର୍ଭ କାଠି ଆକୃତି ୧ ଲ ॥...ବାଡ଼ କାଠି ଗୋଟି ୧ (୧୦ ଫୁ)

ହାତ ଗର୍ଭକୁ...ହାତ ବାଡ଼ ୧ (୧୨୨ ଫୁ)

ନ ହାତ ଗର୍ଭଭାଗ ବାଡ଼ ନ ହାତ ୧ (୩୬ ଫୁ)

ବାଡ଼ ପ୍ରତି ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରକାର ହାତକୁ କା ୧୧ (୮୮ ଫୁ)

83. From the centre (of the *garbha*) to the outside of the *bāra* is 16 ān. In the Mahā Barabhi, Garuṇa, Ratnasāra and Sribachha-khaṇḍasāla, the length the *garbha* being 16 ān., the two walls should also be 16 ān.

If the *garbha* be 1 cubit, the two walls should together be 1 cubit. (The same is true of temples having 9 cubits or 11 cubits as the length of the *garbha*. As a matter

of fact, it is a general rule applicable to all *pañchāṅga* Rekha temples, except in certain specified cases. Two such exceptions are noted below.)

LXXXIV. Two exceptions to the above rule

(क) वृषभ भाग देउल काठि आङ्गुले १६...कनिक बाड़ बहल होइव ६ आङ्गुल ६ ॥ (१३८ पृ:)

बिबान भाग प्रह काठि आङ्गुल १६...बाड़ बहल छ आ ६ करिव ॥ श्री ॥ (१३९ पृ:)

84. In the Brishava temple, the *garbha* being 1 kāthi or 16 ān. square, the wall should be 6 ān. thick.

In the Bibāna, the *garbha* being 1 kāthi or 16 ān. square the wall should be made 6 ān. thick.

LXXXV. Construction of the interior

It will be seen from the accompanying plate, which is that of a ruined Rekha temple at Telkupi in Manbhum, that after the tower has risen to a certain height, a horizontal course of stones is laid across the walls to form a roof over the sanctuary or *garbha*. The temple is of the *tri-āṅga* type and has only 5 *bhumis* in the *gandī*, with a *bisama* at the top. A similar course of stones has also been laid immediately after the third *bhumi*, thus forming another chamber above the *garbha*. According to the *śilpīns*, the lower course of stones is called *garbha-muda*, while the upper one is called *ratna-muda*.

From the structural point of view, these horizontal courses serve a very useful purpose, functioning as tie-plates between the otherwise insecure sides of the Rekha temple.

LXXXVI. The corbelled arch above the lintel

It is interesting to note that the architects of Orissa resorted to the method of building a corbelled arch above the lintel, on the inside of the door, in order to reduce the weight to be supported by the lintel. According to the *śilpīns* of Lalitgiri in Cuttack, this particular arch is called the *gamā* ; but the term seems to have been used in a different sense in the *śilpasāstras*. An illustration of the arch is given from a ruined temple situated in the neighbourhood of the Satrugneswar temple in Bhubaneswar.

In Orissa, the corbelled arch is screened from outside view by a continuation of the ornamental face-stone ; but in certain temples in Manbhum, built both of stone and of brick, these arches are not so covered up and can be seen from outside. In the latter, the lintel has actually been dispensed with.

LXXXVII. The Paga and Dhāra

The *paga* has already been defined as a segment produced on the outer face of a temple, if part of the face is subjected to projection. All *pagas*, except the *kanika* at the corner, may have edges carved upon them, these being technically known as *dhāra*. Each *paga* has a specified name in the *śilpasāstras*. There are two systems of nomenclature ; one of which has now fallen out of use, while the other is employed by *śilpīns* to the present day.

The central *paga* is known as *rāhā* according to one system and as *go-ratha* or *madhya-ratha* according to the other. Both systems of nomenclature are given below in tabular form.

<i>Triratha</i>	<i>Rāhā, Kanika.</i>
<i>Pancharatha</i>	<i>Rāhā, Ānuratha, Kanika.</i>
<i>Saptaratha</i>	<i>Rāhā, Ānurāhā, Ānuratha, Kanika.</i>
<i>Nabaratha</i>	<i>Rāhā, Ānurāhā, Ānuratha, Pariratha, Kanika.</i>
<i>Triratha</i>	<i>Goratha or Madhyaratha, Kanyāsa.</i>
<i>Pancharatha</i>	<i>Goratha, Ānuratha, Kanyāsa.</i>
<i>Saptaratha</i>	<i>Goratha, Uparatha, Ānuratha, Kanyāsa.</i>
<i>Nabaratha</i>	<i>Goratha, Uparatha, Ānuratha, Pariratha, Kanyāsa.</i>

The second series has been used in connection with mutilated descriptions of the temples in Sanskrit verse ; so that this is evidently the one which was formerly in vogue.

LXXXVIII. A note on the subsequent measurements

In course of the following chapter, we shall come across certain usages peculiar to the *śilpasāstras*. Thus in the *nabaratha* Kshetra-bhusana temple (p. 132), it has been that it should consist of 22 *bhāgas* or divisions. In the accompanying drawing, we find, two sets of figures beside the *pagas*. Of these, the figures inside represent the relative proportion of the *pagas*. Thus the *rāhā* is given as $2\frac{1}{2}$, the *anurāhā* as 2, the *anuratha* as $1\frac{1}{2}$, the *pariratha* as 2 and the *kanika* as 3. These altogether make 11; twice that is 22, the number of *bhāgas* ascribed to the temple. When building the temple, therefore, we should measure the outside length from *kanika* to *kanika*, divide it into 22 parts and assign to each *paga*, the required number of parts.

The figures given above the *pagas* in the same drawing, which is that of half the ground-plan, indicate, in *āṅgulas*,

the amount of projection of each *paga* from the one immediately behind it. Thus, in the present instance, the *rāhā* projects $1\frac{1}{2}$ ān. from the *anurāhā*, which projects 1 ān. from the *anuratha*, which projects $\frac{1}{2}$ ān. from the *pariratha*, which finally projects $\frac{1}{4}$ ān. from the *kanika paga*.

LXXXIX. A note on the distribution of *sikharas*

In many *pancharatha* temples in Orissa, we find three *sikharas* in each *anuratha paga*, and one *sikhara* of considerable size just above the junction of the Rekha and the Bhadra, set upon the face of the *rāhā paga*. This makes a total of 24 and 1 *sikharas*. In such temples, the number of *sikharas* is given in the *śilpasastras* as 24, so that the one at the junction is generally left out of account.

In the succeeding specifications, the number of *sikharas* which should adorn each particular temple is frequently given ; but as their distribution has not always been indicated, it has not been possible to arrive at a satisfactory reconstruction of all the temples described herein. The meaning of the terms *pusaṅkāra* or *pungsaṅkāra* and *kuṣa*, which have been used in this connection, are also obscure.

XV. The Rekha temple :

Specifications of different examples

XC. The thirty-six examples

(ख) छत्तीस प्रसाद नाम । महामेऋमन्दरे चैव । कैलासभद्रकोप्यसौ । दिविदान केसरि चैव । श्रीवछनन्दीवर्धनं । गतकुट्ट शुबर्णकुट्टस्य । दपुसिलं (पद्मसिलं ?) क्कित्तुसणं । रत्नशुन्दर वोहल्लन्द्रे । छत्रीसभूसण सदीकं । २ । सर्वाङ्गेऽमुन्दरे चैव । मेढनीबीजए तथा । शीतमृ नीचसामेवत । वतव भूलश्री श्रीवत्त । हंसद्वीवोदान्यक्षाता । गम्भिरलघुविमानकं । अष्टश्रीपद्मकार । कुपतमृ लणालए । १ । कैलास नामना जन्त्रं । रत्नसार नधुसेक । माधवी नागरी चैव । कोसोली वो विराटो तथा । १ । प्रदक्षत्रि समाख्याता । वसन्त शुरालयः । ५ । छत्तीस श्लोकः । (२०-२ पृः)

90. Names of the thirty-six temples—Mahā Meru, Mandara, Kailāsa, Bhadra, Dibidāna, Kesari, Srivatsa, N. ndivardhana, Chitrakuṣa, Subarnakuṣa, Padmasila (?), Kritidushana, Ratnasundara, Bihaṣṭa-indra, Kshetra-bhusana (?), Sarbāngasundara, Sritaru, Nichasā, Mulasri, Hangsa, Dribidāna, Garuṣa, Laghubimāna, Āstasri, Padmakāra, Kalpataru, Ratnasāra, Laghuseka, Mādhabī, Nāgari, Kosoli, Birāṭī, Basanta and Surālaya.

It is interesting to note that some of the names have a geographical significance. Thus Kosoli and Birāṭī are evidently connected with the countries of Kosala and Virāṭ ; while Nāgari probably refers to Nagara, which is supposed by some scholars to mean Pataliputra, the chief city of the Magadha Empire.

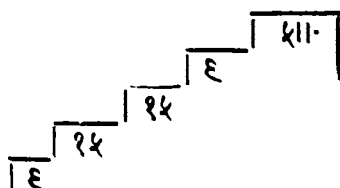
Although the number of temples has been given here as thirty-six, we shall find that the number of temples actually described in the *silpasāstras* far exceeds the specified number.

Nabaratha temples

1. ASTASRI :

(क) अष्टश्रीभाग १० रथक ६ भूमि २० सिखर ६४ पुंसकर २५६ कुटवार रेखगुणा २ खुरपिष्ट (१०७ पृ:)

(छ) अष्टश्री भाग ११ रथक ६ सिखर नास्ति

(१८३ पृ:)

The Astasri consists of 10 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 20 *bhumis*, the *rekhagunāghāṭa* is 2 ān., the number of *pusangkara* 256 *kūṭabāra*. (It should be set upon the) *Khura piṣṭa*.

According to another version, the numbers of *bhāgas* should be 11, and the temple should be without any *sikharas*.

Two figures are given ; in one, the ratio of the *rathakas* is shown as 16-5-8-5-16, in another as 5¹/₂-9-15-15-9. But these do not agree with the given number of divisions or *bhāgas* of the temple.

2. BAHANTISARA :

(ग) बहन्तिसर भाग ५६ रथक ६ सिखर च ६५ भूमिरे मुण्डि १६०
१० (रथक) १०-८-६-४-४ (मेलाण) २-११०-१-११० रेखगुणाघाठ १३
(६० पृ:)

The number of *bhāgas* in the Bahantisara is 56, *rathakas* 9, *sikharas* 65 (*cha* probably stands for *chausathi*, 64 ; the additional one being the *sikhara* placed in the *rāhā*). The total number of *mundis* in the *bhumis* is 160.

In the accompanying illustration of the ground-plan, the proportion of the *rathakas* is given as 10-8-6-4-4 ; their projection being $2-1\frac{1}{2}-1-1\frac{1}{2}$ ān. The *rekhaḡunāghāḡa* is given as 13, which is doubtful.

3. BAHARGAMASARA (this may be a corruption of the preceding name) :

(ख) बहर्गमसर भा ५६ रथक भा ९ सिखर भा ६४ भूमिरे मुण्डि १०० गण्डि भूर्भाग १० (रथक) १०-५-५-४-४ (मेलण) २-१-१०-१० (१८३ पृ:)

In the Bahargamasara, the number of *bhāgas* is 56, *rathakas* 9, *sikharas* 64, and the number of *bhumis* in the *gaṇḡi* is 10. In the ground-plan, the *rathakas* have been shown in the ratio of 10-5-5-4-4, with the following projections, $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ ān.

4. BARABHI :

(ख) बड़भी भा २८ रथक भा ९ सिखर नास्ति रेखागुणिषट् ४ (रथक) १०-५-८-४-४ (१८४ पृ:)

The number of *bhāgas* in the Barabhi is 28, *rathakas* 9 ; there should be no *sikharas*. The *rekhaḡunāghāḡa* is 4 ān. In the plan, the *rathakas* have been shown in the ratio of 10-5-8-4-4.

5. BIHARASARA :

(क) बिहारसर भाग ६४ रथक ९ सिखर ६४ अनुरथे चारि सिखर नेखाप ३२ कनिकरे तिनि सिखर छेखाप २४ राहारे दुइ सिखर छेखाप ८ गाय चण्डि सि

६४ । कुम्भपिष्ट रेखाघाट २ विहरयसर भाग समापत । (रथक) ८-३-६-३-१२
(मेलाण) २-१-१०-१० (१६० पृः)

विहरासर भाग ६४ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० कुम्भपिष्ट रेखागुणाघाट २
(रथक) ८-३-६-३-१२ (मेलाण) २-१-१०-१० (१४७ पृः)

The Biharāsara consists of 64 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*, 20 *bhumis*, and is set upon the Kumbha *pisṭa*. Its *rekhaḡunāghāṭa* is 2 ān. The ratio of the *rathakas* is 8-3-6-3-12 and the projections are $2-1-\frac{3}{4}-1\frac{1}{2}$ or $2-1-\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ ān.

In the *anuratha*, there should be 32 *sikharas*, at the rate of 4 in each ; in the *kanika*, there should be 24 at the rate of 3 in each ; in the *rāhā*, there should be 8 at the rate of 2 in each ; thus making the total number of *sikharas* 64.

6. BISWAKARMA :

(ख) चतुरस्ते तृतीयेते । इन्द्रभय विवर्जिते । वतीस भाग आसन् ।
नकरथेक भासीता । कनिक कनिक भागो १ वतिस अंस कारयेत् । ३२ । कैन्यास
नेत्रभागेन । ३ । अनुरथो नेत्र भागेन । २ । परिरथ वाणसते । ५ । उपररथ भाग
अर्द्धेक्षं । १॥० । मध्यरथ ग्रहअन्यसनं । ६ । उपरित मुनीएत । वदन्ति सप्तमुनी ।
विस्वकर्मा प्रसाद । (६५ पृः)

The *āsana* or ground-plan should consist of 32 *bhāgas*. From *kanika* to *kanika*, (the length) should be divided into 32 parts. The *kanyāsa* should be 3 ; the *anuratha* 3, the *pariratha* 5, the *uparatha* $1\frac{1}{2}$, the *madhyaratha* 9. (Here the total length of the *rāhā paga* is given, instead of that of its half as in the previous examples.)

7. CHITRAKUTA :

(क) चित्रकुट भाग १६ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखागुणा २
(१४८ पृः)

चित्रकुट भाग १६ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखघाट २ कनिकरे सिखर बसिब ३२ चारि सिखर लेखाए ३२ अनुरथे तिनि सिखर लेखाए चबिसि सिखर २४ राहारे दुइ सिखर लेखाए आठ सिखर ८ (१५६-६० पृ:)

The Chitrakuṭa should consist of 19 *bhāgas*, 9 *ratnakas*, 20 *bhumis*. It should have 64 *sikharas* and its *rekhaḡunāghāṭa* should be 2 ān. In the *kanika paga*, there should be 32 *sikharas*, at the rate of 4 in each. In the *anuratha*, there should be 24, at the rate of 3 in each ; while in the *rāhā* there should be 8, at the rate of 2 in each (half).

8. DRABIBANA :

(ख) द्रवीवान भा ३२ रथक भा ६ सिखर २४ रेख उआघाट ३ (रथक) ४॥०-१॥०-५-२-३ (१८१ पृ:)

(ग) प्रविवान ३२ रथक ६ सिखर २४ रेखउआघाट ३ (रथक) ४॥०-१॥०-५-६-३ (मेलाण) २-१-१०-१० (?) (६४, १८५ पृ:)

The Drabibāna consists of 32 *bhāgas*, 9 *ratnakas*, 24 *sikharas*. Its *rekhaḡunāghāṭa* is 3 ān. The *pagas* should be in the ratio of $4\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ -5-6-3, their projection being 2 - $1\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{4}$ (?) ān.

8. GARURA :

(क) गरुड़ भाग ३६ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखगुणाघाट ३ पद्म-पिष्ट (रथक) ५-१॥०-५-१॥०-५ मेलाण ॥०-॥०-X-॥० (११२ पृ:)

गरुड़ भाग ३६ रथक न ६ सिखर चउसठि ६४ भूमि २० रेखगुणाघाट अढ़ाइ आंगुल २॥० (१३३ पृ:)

गरुड़ भाग ३६ रथक न ६ सिखर चउ २४ (६४ ?) भूमि २० रेखगुणाघाट २॥० (पद्म) पिष्ट ॥ राहाजाक भाग १० दुइ अनुराहाजाक भाग ३ दुइ अनुरथजाक भाग १० दुइ परिरथजाक भाग ३ दुइ कणिकजाक भाग १० अनुरथरे तिनि सिखर

लेखाए चबिसि २४ छतिसि कणरे सिखर । छतिसि सिखर ३६ चारि राहा मध्यरे
चारि सिखर ४ गाए सिखर चउसठि ६४ गरुड भाग समापत (रथक) ५-११०-
५-११०-५ (मेलण) X-१-१-११० (१७०-१ पृः)

(रथक) ५-११०-५-११०-५ (मेलण) ११०-१-१०-११० गरुड भाग ३२
रथक न ६ सिखर चउसठि ६४ । भूमि कोड़िए २० रेखगुणाघाठ ३ पद्मपिष्ठ राहा-
जाक भाग १० दुइ अनुराहा भाग ३ दुइ अनुरथ भाग १० दुइ परिरथ भाग ३
दुइ कनिक भाग १० सिखर जहि वसिब जानिमा कनिकरे मुण्डि पा ५ आठ
पासकु मुण्डी चारिसि ४० अनुरथरे सिखर ३ आठ पासकु चबिसि २४ गाए सिखर
मुण्डि ६४ (१७४-५ पृः)

The Garuṣa consists of 36 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*, 20 *bhumis*. It is set upon the Padma *piṣṭa* and its *rekhaḡunāghāṭa* is 3 or $2\frac{1}{2}$ ān.

The *rathakas* are in the ratio of $5-1\frac{1}{2}-5-1\frac{1}{2}-5$, the projections being $\frac{3}{4}-\frac{3}{4}-x-1\frac{1}{2}$ or $x-1-1-1\frac{1}{2}$ or $1\frac{1}{2}-1-\frac{3}{4}-1\frac{1}{2}$ ān.

At the corners, there should be 36 *sikharas*. In the *anuratha*, there should be 24, at the rate of 8 in each, and in the *rāhā* there should be 4 ; thus making a total of 64 *sikharas*.

9. INDRA :

(ख) ईन्द्र भा २० रथक भा ६ सिखर भा २४ रेखगुणिघाट भा २१०
(रथक) ३-११०-१११-२-२ (मेलण) १-११०-१०-X (१८३ पृः)

(छ) इत्यलाग भाग २० रथक ६ सिखर २४ रेखगुणाघाट ० २१० (६२ पृः)
(रथक) ३-११०-२-२ (मेलण) २-११०-११०-११० (वा २-२-११०-X)

The Indra consists of 20 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 24 *sikharas*. Its *rekhaḡunāghāṭa* is $2\frac{1}{2}$ ān. The ratio of

the *rathakas* is $3-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}-2-2$ and their projections $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}$ or $2-2-1\frac{1}{2}-x$ ān.

10. KAILASA :

(क) कैलास भाग ३६ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखगुणाघाट ३ कुम्भ-पिष्ट (रथक) ४-३-४-३-४ (११६, १७५ पृ:)

कैलास भाग ३६ रथक न ६ सिखर चउसठि ६४ भूमि कोड़ि २० रेखगुणा-घाट ३ कुम्भपिष्ट—(रथक) ४-३-४-३-४ (मेलण) २-१॥०-१-॥ गहा-जाक भाग ८ दुइ अनुराहाजाक भाग ६ दुइ अनुरथजाक भाग ८ दुइ परिथजाक भाग ६ दुइ कणिकजाक भाग ८ जहि सिखर बहिव ताहा जानिमा ॥ तिनि सिखर अनुरथरे बसइ आठ पासकु सिखर २४ कनिक पासे चारि सिखर ४ लेखाए आठ पासकु बतिसि ३२ दुइ सिखर राहाके २ चारि राहारे सिखर ८ गाए चउसठि सिखर ६४ कैलास भाग समापत (रथक) ५-१॥०-५-१॥०-५ (मेलण) २ (?) १॥०-१-॥० (१७१, १७५ पृ:)

(रथक) ४-३-४-३-४ रेखगुणा २ पद्यपिष्ट (१११ पृ:)

The Kailāsa consists of 36 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *stkhara*s, 20 *bhumis*, and is set upon the Kumbha *pistā*. The *rekha*gunāghāṭa is 3 ān. The ratio of the *rathakas* is 4-3-4-3-4 and the projections, $2\ 1\frac{1}{2}-1\frac{3}{4}$ ān. According to another version, the ratio of the *rathakas* is $5-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}-5$.

There should be three *sikhara*s in each *anuratha* making a total of 24. Beside the *kanika*, there should be 32, at the rate of 4 in each. In the *rāhā*, there should be 8 ; thus making the total number of *sikhara*s 64.

(क) कैलास भाग १०४ ॥ रथक ६ ॥ सिखर ६४ ॥ भूमि २० ॥ रेख-आघाटगुणाघाट २॥० । एहाकु भद्रपीठ ॥ (३८ पृ:)

भद्रपिष्ट कैलास भाग १०४ ॥ सिखर चउसठि ६४ रथक ६ भूमि कोड़ि २० रेखगुणाघाट २ (रथक) १२-१०-२५-१०-४ (२४ ?) (मेलण) २-१-॥०-॥०

कनिकरे वहिब सिखर २४ अनुरथरे वसिब २४ राहा काखे सिखरे लेखाए
आठ सिखर । राहा मध्यरे चारि सिखर बसइ वरणडी अधरु सिखर बहइ ।
(१६६ पृ:)

कैलास भाग १४८ रथक ६ सिखर ६४ रेखगुणा २॥० भूमि २० (रथक)
१२-१०-२५-१०-३५ (मेलण) २-१-१०-१० (१४८ पृ:)

The Kailāsa consists of 104 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*, 20 *bhumis*, and is set upon the Bhadra *pisṭa*. The *rekhaḡunāghāṭa* is $2\frac{1}{2}$ or 2 ān. The ratio of the *rathakas* is 12-10-25-10-35 or 12-10-25-10-4 (24 ?). Their projections are $2-1-\frac{1}{2}-\frac{1}{4}$ or $2-1-\frac{3}{4}-\frac{1}{2}$ ān.

It shall bear 24 *sikharas* in the *kanika*, 24 in the *anuratha*, 8 at the sides of the *rāhā*, 4 in the middle of the *rāhā*. The last 4 should start from the middle of the *baranda* (i. e. from a point below the commencement of the *gandī*.)

There is another incomplete specification for the Kailāsa, as given below.

(ख) अथ कैलास भाग ४६ रथक भाग ६ सिखर भाग ४० रेख उ पाठ
भाग ३॥० (७८ पृ:)

Now, the Kailāsa consists of 49 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 40 *sikharas*, and its *rekhaḡunāghāṭa* is $3\frac{1}{2}$ ān.

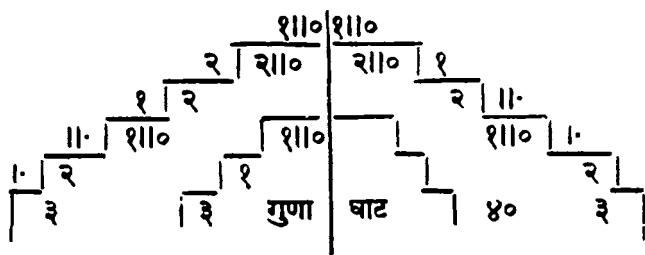
कैलास भाग ४८ । कैलास भाग अष्टिदुभ्विसति । कोणे कोणे वर्षकारयेत ।
कौलास वसुभागेन । अनुरथ तदर्थ ॥४॥ परिरथ नेत्र आसन ॥३॥ उपररथो
वाणभागेन ॥५॥ कुटकि चुळ खिहन्ति । मध्ये रथ वाणद्वयं ॥५॥ कैलासभाग
स्थापन । (६२ पृ:)

The Kailāsa consists of 48 *bhāgas*.....the *kanyāsa* is equal to 8, the *anuratha* half of that, the *pariratha* equal

to 3, the *uparatha* 5.....the *madhyaratha* 19 (This however makes the total 50 instead of 48).

11. KSHETRABHUSANA :

(ॐ) क्षन्तभूसण भाग २२ रथक सिखर ३२ कुम्भ कनिक कणरे दस भाग
१० भूँइ १० चारि कणे ४० रथक ६

The Kshetrabhusana consists of 22 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 32 *sikharas*. At the corner of the *kanika*, there should be *kumbhās*. In ten *bhumis*, therefore, there should altogether be 40 *kumbhas*.

From the accompanying figure we find that the proportion of the *rathakas* should be $2\frac{1}{2}-2-1\frac{1}{2}-2-3$ and their projections $1\frac{1}{2}-1-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ ān.

This temple presents a very interesting feature. It will be noticed from the ground-plan that the side of the *garbha* has also been indented, instead of being kept plain. Moreover, *kumbhas* have been set at the corner of each *bhumi* in the *kanika paga*. Now, we do not find a single instance of this type in Orissa itself. But the temples of Udaipur, Jaipur (Amber), Ujjain and other places in Western and North-western India have this feature as one of their prevailing characteristics.

12. MAHA MERU :

(क) माहामेरु भाग शये वार भाग ११२ । रथक ६ । ५ कोण होइव छतिश कोण ३६ । शिखर चउषठि ६४ । शिखर वहिब ॥ कणकुट अनुरथ-कुट राहाकुट अनुराहाकुट ३६ । ३६ कुट ३६ । ३६ शिखर वहिब । अनुरथरे तिनि शिखर नेखाए वहिब । चारि राहारे चारि शिखर होइव । गभि हाथकु वव होइव ५ हाथ (३४ पृ:)

माहामेरु भाग ११२ रथक ६ सिखर १०८ भूमि को २० रेखआघाटगुणाघाट १ (रथक) २४-३-७-६-२५ (मेलाण) २-१-१०-१० (१४८ पृ:)

माहामेरु भाग स ११२ रथक न ६ सिखर चउसठि ६४ भूमि कोड़िए २० रेखघाट १ पद्मपिष्ठ (रथक) २४-३-७-६-२५ (मेलाण) २-११०-१-१० राहा करिब भाग ४८ दुइ अनुराहा भा ६ दुइ अनुरथ भा १८ दुइ परिरथ करिब भाग ५० गाए सएवार भाग ११२ । सिखरमान जहि वसिब ता जानिमा । कनक आठ पासे चारि मुण्डी लेखाए वतिसि मुण्डी ३२ अनुरंथ आठ पासे तिनि मुण्डी नेखाए चबिसि २४ बाड़ वरण सरिकि सिखर होइव छतिसि कोणकु छतिसिटी सिखर ३६ । राहारे दुइ सिखर नेखाए आठ सिखर ८ छतिसि सिखर छाड़ि गण्डिरे सिखर बसइ चउसठि सिखर ६४ (१५७-८ पृ:)

The Mahā Meru consists of 112 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*. The ratio of the *pagas* is 24-3-7-9-25, and their projections are $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ or $2-1\frac{1}{2}-1\frac{3}{4}$ ān. The *rekhaḡunāghāḡa* should be 1 ān.. and the temple should be placed upon the *Padma piṣṭa*.

At the sides of the *kanika*, there should be 32 *sikharas* at the rate of 4 *sikharas* in each (here the term *muṇḡi* has been used in the sense of *sikharas*). In the *anuratha*, there should be 24, at the rate of 3 in each ; these should start from the level of the *baranda* in the *bāḡa*. In the *rāhā*, there should be 8 *sikharas*, at the rate of 2 in each.

माहामेरु भाग १०८ रथक न सिखर ६४ खजुरिआ कुट छ ३६ गा मुण्डि
सिखर १०० (मेलाण) २-१११-१-४ (१७८ पृ:)

(ख) माहामेरु ११२ सिखर गण्डीरे बहइ ४२ गुणाघाठ ४ रथक ६ (रथक)
१२-१२-१०-१०-१२ (७६-६ पृ:)

माहामेरु भा ११२ रथक न आ भा ६ सिखर सत भा १०० (रथक) १२-१०-
१२-१०-१२ (१८० पृ:)

माहामेरु भा १-२ सिखर गण्डीरे बहई ४० उभाघाठ ४ रथक ६ (८६ पृ:)

माहामेरु श्लोक: । पृथग्या मेरुप्रसादव्या सवश्रंगं करएत (८७ पृ:)

(छ) माहामेरु भाग स ११२ सिखर गण्डीरे बहइ ४० रेखवभाघाठ ४
रथक ६ (२७ पृ:)

(रथक) १२-१२-१४-१०-४ (मेलाण) ११०-१-११०-११० (३७ पृ:)

माहामेरु भाग ११२ सिखर गण्डीरे बहइ ४० रेखवभाघाठ ४ रथक ६
(२२४ पृ:)

According to another version, the Mahā Meru consists of 112 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas* and 36 *khajuriyā kuṭas*, making a total of 100 *munḍis* and *sikharas*. The ratio of the *rathakas* is 12-12-10-10-12, while the projections are $1\frac{1}{2}$ -1- $3\frac{1}{4}$ - $1\frac{1}{2}$ ān. The *rekhaḡunāghāṭa* is 4 ān. (ख and छ give the number of *sikharas* as 40.)

13. MANDARA:

(क) मन्दर भाग ६४ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखगुणाघाट २॥० सिध-
पिष्ठ (रथक) १२-३-६-३-६ (मेलाण) २-१-११०-१० (१४६ पृ:)

मन्दर भाग चउसठि सिखर चउसठि ६४ भूमि को २० रेखभाघाठ गुणाघाठ २
रथक ६ सिधपिष्ठ आठ कणरे सिखर वसिष्ठ चबिसि २४ अनुरथे सिखर वसिष्ठ
तिनि सिखर लेखाप चबिसि २४ अनुराहारे सिखरे लेखाप आठ सिखर ८ राहा
सिखरे लेखाप चारि सिखर गाप चउसठि ६४ ॥ (रथक) १२-३-६-३-६
(मेलाण) २-११०-१-११० (१६८ पृ:)

मन्दर भाग छयालिस ४६ ; रथक ९ । शिखर ६४ । भूमि २० । रेख
आघाट दुइ दुइ पा २॥० । प्रथम शिखर उच्च पाञ्च भुइकि १६ आङ्गुल । दुतिय
शिखर उच्च चारि भुइकि १२ आङ्गुल । तृतिय शिखर उच्च तिनि भुइकि न
आङ्गुल । गाए ३६ आङ्गुल । (३६-७ पृ:)

The number of *bhāgas* in the Mandara is 64 and of *rathakas* 9. In one drawing of the ground-plan, the ratio of the *rathakas* has been given as 12-3-5-3-6, their projections being $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ ān. ; while in another, it is 12-3-5-3-4, the projections being $2-1\frac{1}{2}-1\frac{3}{4}$ ān. The *rekhaḡunāghāṭa* is $2\frac{1}{2}$ ān. or 2 ān. There should be 20 *bhumis*, i. e. 10 in the *gāṇḍī*. The temple should be set upon the Singha *pisṭa*.

The number of *sikharas* is 64. At the 8 corners, there should be 24 *sikharas* ; in the *anurāṭha*, at the rate of 3, there should be 24 ; in the *anurāhā*, at the rate of 1, there should be 8 ; in the *rāhā* there should be 4 ; the total number of *sikharas* thus being 64.

(In the *gāṇḍī*), the lowermost *sikhara*, being equal to 5 *bhumis* in height, should be 15 ān. high. The second one, being equal to 4 *bhumis*, should be 12 ān. high. The third *sikharas*, being equal to 3 *bhumis*, should be 9 ān. high ; thus making the total height of the three *sikharas* equal to 36, which is the same as the height of the *gāṇḍī*.

14. MERU :

(क) मेरुभाग १०८ रथक ९ शिखर ६४ घरसञ्ज १२८ भूमि २० डेर
कोड़िए २० रेखगुणाघाट ३ अनुरथे सिखर ३ आठ पासकु चउबिसि सिखर २४
चारि राहारे चारि शिखर ४ कनिकरे तिनि सिखर लेखाए चउबिसि सिखर २४

अनुराहारे सिखरे लेखाए आठ ८ गाए सिखर ६४ मुण्डि जळन्तरे घड़िमुण्डि बसिष
४ चारि मुण्डि बतिसि जळन्तरे सएअठाइसि मुण्डि १२८ पद्यपिष्ठ आ १ मूल
(रथक) ४-५-६-५-१६ (१७६ पृ:)

The Meru consists of 108 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*, 20 *bhumis*.....The *rekhagunāghāṭa* should be 3 ān. The ratio of the *rathakas* is 4-5-9-5-19. It should be set upon the *Padma piśā*.

In the *rāhā*, there should be 4 *sikharas* ; one in each *anurāhā*, making a total of 8 ; 3 in each *kanika*, making a total of 24. In the *jalantarās*, in the *bāṛa*, there should be placed 128 *munḍis*, at the rate of 4 *munḍis* in each.

15. NAGARI :

(क) नागेरि भाग ५२ रथक ६ सिखर ४० रेखगुणाघाठ ३ (शेष पृष्ठा)

(ख) नागेरि भा ५२ रथक ६ सिखर भा ४० रेखगुणिघाठ ३ (रथक)
५-५-४-६-६ (मेलण) २-१॥०-॥०-॥० (२०३ पृ:)

(छ) नागेरि भाग ५२ रथक ६ सिखर ४० रेखगुणाघाठ ३ (रथक)
५-५-४-६-६ (मेलण) २-१॥०-॥०-॥० (६८ पृ:)

The Nāgarī consists of 52 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 40 *sikharas*. Its *rekhagunāghāṭa* is 3 ān. The ratio of the *rathakas* is 5-5-4-6-6, and their projections are $2-1\frac{1}{2}-\frac{3}{4}-\frac{3}{8}$ or $2-1\frac{1}{2}-\frac{3}{4}-\frac{1}{4}$ ān.

16. NISARA :

(क) निसड़ भाग ३४ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखगुणा २ खुरपिष्ठ
(१४६ पृ:)

निसभस भा ३४ रथक न ६ सिखर चउसठि ६४ भूमि को २० रेखघाट २ ।
सिखर अहि बसिष ताहा जानिमा ॥ कनिकरे मुण्डि बसिष ४० अनुरथरे तिनि

सिखर लेखाए ८ २४ गाए सिखर ६४ राहाजाक भाग १२ दुइ अनुराहाजाक भाग ५ दुइ अनुरथजाक भाग ७ दुइ परिरथजाक चारिभाग ४ दुइ कनिकजाक चारि भा ४ गाए भाग ३४ खुरपिट (रथक) ६-२॥०-३॥०-२-३ (मेलण) २-॥०-१॥०-॥० । (१६१ पृः)

चत्रुलो कृतक्षेत्रे प्रसादम्भ वेवन्तना । गोरगमेकबद्धं उपरथोबाणभागक ।
बरोथो रूपमोतथा । गोरथ ऋतुभागेन प्रसाद नवरथेन । निसङ्गभाग समापत ॥
(६० पृः)

The Nisarga consists of 34 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*, 20 *bhumis* and is set upon the Khura *pisfa*. Its *rekhagunāghāḥa* is 2 ān. In the *kanika*, there should be 40 *sikharas*; in the *anuratha* 24, at the rate of 3 in each; the total is thus 64. The ratio of *rathakas* is $6-2\frac{1}{2}-3\frac{1}{2}-2-3$ and their projections are $2-\frac{3}{4}-1\frac{1}{2}-\frac{3}{4}$ ān.

Or, the *goratha* should be $1\frac{1}{2}$, the *uparatha* 5, the *pariratha* 1, (the *goratha* 6). Thus ends the specifications of the Nisarga temple, which is *nabaratha*.

17. RATNASARA :

(क) रत्नसार भाग ३४ रथक न ६ भूमि १५ रेखगुणाचाठ २ सिखर नास्ति राहाजाक भाग ६ दुइ अनुराहा ६ दुइ अनुरथ ८ दुइ परिरथ भा ४ दुइ कनिक भाग १० जातिरे बैस रत्नसार भाग समापत सिधपिट (रथक) ३-३-४-२-५ (मेलण) २-१॥०-१-॥० (१७२, ११७ पृः)

(ख) रत्नसार भाग २८ रथक ६ सिखर ८० रेखगुणाचाठ ४ (६६, १८४ पृः)

The Ratnasāra consists of 34 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 15 *bhumis*, and it has no *sikharas*. The ratio of the *rathakas* is 3-3-4-2-5. (But the caste of the temple is wrongly given as Vaisya.) The projection of the *pagas* is $2-1\frac{1}{2}-1-\frac{3}{4}$ ān. It should be set upon the Singha *pisfa*.

According to another version, the Ratnasāra consists of 28 *bhāgas*, 9 *rathakas* and 80 *sikharas*, the *rekhaḡunāḡhāḡa* being 4 ān.

18. SARBANGASUNDARA :

(क) स्रदांगसुन्दर प्रसाद भाग २८ रथक ६ सिखर चउसठि ६४ भूमि कोड़िए २० रेखगुणाघाठ २ जहि सिखर वसिब ताहा जानिमा । कुदुमानके बहइ छतिस सि कणेरे छतिस सिख ३६ अनुरथे तिनि सिखर लेखाए २४ चारि राहा चारिसि ४ गाए चउसठि सिखर ६४ राहाजाक करिब ८ अनुराहा करिब भा १ अनुरथ करिब भाग ४ परिस्थ करिब भा १ कनिक करिब चारि भा ४ कुम्भपिष्ट सुन्दरपिष्ट (रथक) ४-१-४-१-४ (मेलण) २-११०-११०-X (१६१ पृः)

श्रीवाग्यसुद्र भाग २८ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखगुणा २ सुन्दरपिष्ट (रथक) ४-१-४-१-४ (मेलण) २-१-१०-१० (१४७ पृः)

The Sarbāngasundara consists of 28 *bhāgas*, 9 *rathokas*, 64 *sikharas* and 20 *bhumis*. The *rekhaḡunāḡhāḡa* is 2 ān. The ratio of the *rathakas* is 4-1-4-1-4, and their projections are $2-1-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ or $2-1\frac{1}{2}-3\frac{3}{4}$ -X ān. It should be set upon the Suthira *piṣṭa* (or according to another reading Kumbha *piṣṭa*).

At the 36 corners, there should be 36 *kuḡas*. There should be 3 *sikharas* in each *anuratha paga* making a total of 24, and 1 in each *rāḡhā* making 4. The total number of *sikharas* is thus 64.

19. SREETARU :

(क) श्रीतरु भाग ३२ रथक ६ भूमि २० सिखर चउसठि ६४ रेखगुणा-घाठ २ राहाजाक आठ ८ दुइ अनुराहा १ दुइ अनुरथ द १० दुइ परिस्थ भाग ५ दुइ कनिक भाग ८ गाए भाग वतिसि ३२ जहि सिखर वसिब ताहा जानिमा चारि राहारे चारि सिखर ४ अनुरथरे तिनि सिखर नेखाए चविसि २४ कुटरे छतिसि

सिखर ३६ गाण सिखर चउसठि ६४ श्रीतह भाग समापत सिखपिष्ट (रथक)

४-११०-५-२११०-४ (मेलाण) २-११०-१-११० (१६६ पृः)

श्रीतह भाग ३२ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० रेखगुणा २ (रथक)

४-११०-५-२११०-४ (मेलाण) २-१-११०-१० (१४१ पृः)

The Sreetaru consists of 32 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 20 *bhumis*, and 64 *sikharas*. The *rekagunāghāṭa* is 2 ān. It should be set upon the Singha *pisṭa*. The ratio of the *rathakas* is $4-1/2-5-2 1/2-4$, their projections being $2-1-1/2-1/4$ or $2-1 1/2-1-3/4$ ān. Of *sikharas*, there should be 4 in the *rāhā*, 24 in the *anuratha*, at the rate of 3 in each; 36 at the *kufas*. Thus ends the specification of the Sreetaru temple.

Saptaratha Temples

20. ASTASRI :

(ख) अष्टश्री भाग २७ रथक भा ७ सिखर भा ३४ रेखगुणाघाठ ३ (रथक)

३-३१०-२-५ (मेलाण) २-१-× (१८५ पृः)

(छ) अर्जुनश्री भाग २७ रथक ७ सिखर ६४ रेखगुणाघाठ ३ (रथक)

३-×-२-३ (मेलाण) २-१-११० (७१ पृः)

अष्टश्री भाग २७ रथक ७ सिखर × रेखगुणाघाठ ३ (रथक) ३-३-२-३ (मेलाण) २-१-११० (१८१ पृः)

The Astasri consists of 27 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 64 (?) *sikharas*. The *rekhagunāghāṭa* is 3 ān. The ratio of the *rathakas* is $3-3 1/2-2-5$, their projections being $2-1-1/2$ ān.

21. BIRATI :

(क) विराटि भाग २२ रथक ७ सिखर नास्ति (रथक) ३-३-२-३ (मेलाण) २-१-११० (शेष पृष्ठा)

(ख) बिराटि भा २२ रथक ७ सिखर नास्ति (२०४ पृ:)

(छ) बिराटि भाग २२ रथक ७ सिखर नास्ति (६८, १८२, १८३ पृ:)

The Birāṭi consists of 22 *bhāgas*, 7 *rathakas*. It has no *sikharas*. The *rathakas* are in the following ratio 3-3-2-3, and their projections are 2-1-1/2 ān.

22. CHITRAKUTA :

(छ) चित्रकूट भाग १८ रथक ३ ३ गण्डीरे सिखर नती (रथक) २-२-१-४ (मेलाण) १-४-१० (?) रेखगुणाषाठ ३॥० (४५ पृ:)

(क) चतुस्त्रे शुद्धक्षेत्रे ॥ ११। वसुरामे विभर्जिते । कोणसेव रसासेन । ६। यम्भभातमेकभागेन । देवव्यंसे कणिका भवेत् । प्रसाद चित्रकूट । प्रासाद स्तम्भि-
रथ चित्रकूट भाग समापत । श्री । श्री (६६ पृ:)

The Chitrakūṭa temple consists of 18 *bhāgas*. It has no *stikharas* in the *ganḍi*. The *rekha-guṇāṣaṭha* is 3 1/2 ān. The ratio of *rathakas* is 2-2-1-4, their projections being (2)-1-1/2 ān.

23. CHHATRIBHUSANA : (KSHETRABHUSANA ?)

(ख) छत्रीभूषण भा २ रथक भा ७ सिखर भा ३२ कलतरे पुष्कर कनीक-
पासे कुम्भ जलत्रेणी पुष्कर ४० आठ पासे सिखर १६० (रथक) १॥०-१॥०-
१-१॥० (मेलाण) १-१०-४ (१८३ पृ:)

The Chhatribhusana consists of (11) *bhāgas*, 7 *rathakas*, 32 *stikharas*.....At the edge of the *kanika paga*, there should be *kumbhas*.....The ratio of *rathakas* is 1 1/2-1 1/2-1-1 1/2 and their projections are 1-1/2-x ān. (The fact that this temple has *kumbhas* in the *kanika paga* like the *nabaratha* Kshetrabhusana temple leads us to suppose that the name Chhatribhusana is a corruption of the word Kshetrabhusana.)

24. DUIPADMA :

(क) दुइ पद्म भाग ८ रथक सा ७ सिखर ३२ भूमि १५ रेखगुणाघाट २ पद्मपिठ (रथक) १-११०-१-११० (मेलण) २-१-११० (१३८ पृ:)

The Duipadma temple consists of 8 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 32 *sikharas* and 15 *bhumis*. It should be set upon the Padma *piṣṭa*. Its *rekha-guṇāghāṭa* is 2 ān. The ratio of *rathakas* is $1\frac{3}{4}$ - $1\frac{1}{4}$, their projections being $2\frac{1}{2}$ ān.

25. GARURA :

(ख) गरुड भा भाग ३४ रथक सिखर ८० रेखगुणिघाट ३ (रथक) ५-५-३-४ (मेलण) २-१-११० (१८५ पृ:)

The Garuṇa consists of 34 *bhāgas*, 80 *sikharas* and (7) *rathakas*. The *rekha-guṇāghāṭa* is 3 ān. The ratio of *rathakas* is 5-5-3-4 and their projections are $2\frac{1}{2}$ ān.

26. KAILASA :

(ख) कैलास भा ४८ रथक भा ७ सिखर भा १०० रेखगुणिघाट ४ (१८५ पृ:)

(छ) कइलास भाग ४८ रथक ७ सिखर १०० रेखगुणाघाट ४ (रथक) ५-३-६-१० (मेलण) २-४ (६६ पृ:)

कैलास भाग ४८ रथक ७ सिखर १३ रेखगुणाघाट ४ (रथक) ५-३-६-१० (१८४ पृ:)

The Kailāsa temple consists of 48 *bhāgas*, 7 *rathakas* and 100 *sikharas*. The *rekha-guṇāghāṭa* is 4 ān. The ratio of the *rathakas* is 5-3-6-10, their projections being $2\frac{1}{2}$ ān.

27. KALPATARU :

(ख) कल्पतरु भा ६० रथक भा ७ सिखर भा ३२ रेखगुणिघाट ३ (रथक) १०-५-५-१० (१८५ पृ:)

(छ) कल्पतरु भाग ६० रथक ७ सिखर ३२ रेखगुणाघाठ ३० (?) (रथक) १०-५-५-१० (१८४ पृः)

कल्पतरु भा ६० रथक ७ सिखर ३२ रेखगुणाघाठ ३ (रथक) १०-५-५-१० (१८४ पृः)

The Kalpataru consists of 60 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 32 *sikharas*. The *rekhaguṇāghāṭa* is 3 ān. The ratio of the *rathakas* is 10-5-5-10.

28. KANIHAṢṬHA :

(छ) कनिहष्ठ भाग २८ रथक ७ णरि कुट करिब सिखर अठ २८ (रथक) ३-४-३-४ (मेलण) २-१-१० रेखगुणाघाठ ४ (५६ पृः)

The Kanihaṣṭha consists of 28 *bhāgas* and 7 *rathakas*. The number of *sikharas* is 28, the *rekhaguṇāghāṭa*, 4 ān. The *rathakas* are in the following ratio 3-4-3-4, their projections being 2-1-1/2 ān.

29. KSHETRA BHUSANA (See also CHHATRI BHUSANA) :

(क) चतुर्लक्षे कृतक्षेत्रे । पञ्चदश भाग कारियेत । गोरथ द्विभागेण । अक्रासे उपरथो स्तित । अनुरथ पञ्चदसभागन्तु ।

अष्टादश कोणपिण्डका । क्रमाधिघट कारियेत ॥४॥ भूमिका क्रमात् स्रव ॥ कामन अनुरथसैव ॥ चतुर्भिर्कोणानि शोभित । प्रासाद क्षेत्रिभूषणनाम ॥ सप्त-भिरथ संयुत । क्षत्रीभूषण प्रसाद समापत ॥ श्री ॥ श्री ॥ ५४ ॥ (८६-८७ पृः)

प्रसादसप्तभि रथो शिखराधि स्रवोसित ॥ भूमिकाक्रमात्तति ॥ तैतुम्भो पुसंक्रणि ॥ करत्त वैषम्वधन ॥ क्षत्रीभूषणप्रसाद समापत ॥ श्री ॥ (६३-४ पृः)

(ख) प्रसाद क्षेत्रेभूषण भाग २२ रथ ७ ऋतुविधि १६ कृतक्षेत्रे गोरथ ऋतु ६ भागेन अनुरथो मेक अर्ध च ॥ परिरथो ततचैव । कोणवन्ध वितीक्षतो । (१६२ पृः)

The Kshetrabhusana consists of 22 *bhāgas*, 7 *rathakas*. The *goratha* is formed by 6 *bhāgas*, the *anuratha* by $1\frac{1}{2}$, the *pariratha* is (equal to it),.....

30. KRITIDUSHANA :

(क) कृतिदुष्णभाग २५ रथक ७ सिखर ३२ भूमि ६ रेखगुणाघाट २ खुरपिष्ट (रथक) ३-३॥०-२॥०-३ (मेलण) १-॥०-१० (१४२ पृ:)

कृतिदुष्ण भाग २५ रथक ७ सिखर व ३२ भूमि १६ रेखगुणाघाट २ खुर-
पिष्ट (रथक) २७ (?) ३॥०-२॥०-३ (मेलण) १॥०-१-॥० । राहाजाक भाग
सा ७ दुइ अनुराहा भाग ७ दुइ अनुरथ भा ५ दुइ कणिक ६ जाहि सिखर
वसिव ताहा जानिमा अनुरथरे तिनि सिखर लेखाए चउविसि २४ चारि राहारे
चारि सिखर ४ (१६५ पृ:)

The Kṛitidushana consists of 25 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 32 *sikharas*, 19 *bhumis* and is set upon the *Khura pisṭa*. The *rekha-guṇāghāṭā* is 2 ān. The ratio of the *rathakas* is $3\frac{1}{2}$ - $3\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ -3, their projections being $1\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{4}$ or $1\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ ān. There should be 24 *sikharas* in the *anuratha paga* and 4 (8 ?) in the *rāhā*.

31. LAGHUMANDARA :

(छ) लघुमन्दर भाग २६ रथक ७ सिखर १६ (रथक) ३-३-३-४
(६६, १८४ पृ:)

The Laghumandara consists of 26 *bhāgas*, 7 *rathakas*, the ratio of its *rathakas* being 3-3-3-4.

32. MANDARA :

(ख) मन्दर भा २६ रथक भा ७ सिखर १६ रेखरआघाठ ४ (रथक)
१-३-३-४ (७६ पृ:)

मन्दर २६ रथक ७ सिखर सो १६ ल रेखउआघाठ ४ (रथक) ३-३-३-४
(८५ पृ:)

मन्दरभाग पष्ठविसती । कैलास चतुचहारि ।४। लेत्र परिरथो भवे ।३।
अनुरथ तत सामान्य ।३। मध्यरथो परिमाणे । रसभागेन कारये ।६। रथमध्ये
कुटआसनि । सप्तरथ कारयेत । (६२, १८० पृ:)

(छ) मन्दर भाग ३६ रथक ७ सिखर १६ रेखउआघाट ४ (२२४ पृ:)

The Mandara consists of 26 *bhāgas*, 7 *rathakas* and 16 *sikharas*. The *rekhaḡaṇṭāghāṭa* is 4 ān. The ratio of the *rathakas* is 3-3-3-4.

33. MAHADRĀVIRA :

(क) महाद्रविडा भाग २८ रथक सा ७ सिखर वतिसि ३२ भूमि ओणिसि
१६ रेखगुणाघाठ २ परिजंघपिष्ठ (रथक) ४-३-३-४ (मेलाण) १-१०-११०
राहा (जाक आ) ठ भाग ८ दुइ अनुरथ भाग ६ दुइ अनुराहा भाग ६ दुइ
कनिक भाग ८ कण खजुरिया कुटरे वरण उपरे सिखरे लेखाए आठा २८ चारि
राहारे चारि सिखर ४ गाए वतिसि ३२ (१६८ पृ:)

The Mahādraviṛa consists of 28 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 32 *sikharas* and 19 *bhumis*. It should be set upon the *Parijāṅgha piṣṭa*. Its *rekhaḡaṇṭāghāṭa* is 2 ān. The *rathakas* are in the ratio of 4-3-3-4, their projections being $1\frac{3}{4}-1\frac{1}{2}$ ān. At the corners, on the *khajuriyā kuṭas*, set upon the *baraṇḡa*, there should be 28 *sikharas*. There should also be 4 on the *rāhā*, thus making a total of 32 *sikharas*.

34. MULASREEBACHHA :

(क) मूलश्रीवछ भाग २४ रथक सा ७ सिखर ३२ रेखगुणाघाट २ सिंघपिष्ठ
(रथक) ३१०-३१०-१-४ (मेलाण) २-१-१० (१४५ पृ:)

मूलश्रवण भाग २४ रथक ७ सिखर वतिसि ३२ रेखगुणाघाट २ राहाजाक
भाग ७ दुइ अनुरथ ७ दुइ अनुगहा २ दुइ कणिक भाग ८ गा भाग चविसि २४
सिंहपिष्ट (रथक) ३॥०-३॥०-१-४ (मेलाण) २-१-१ अनुरथरे चारि सिखर ४
आठ चउक वतिसि ३२ मूलस्त्रीवक्ष समापत (१६३ पृ :)

(ख) मूलस्त्रीवक्ष ३४ रथक सर्वदा ७ सिखरे पुणीघाट ३॥० (८४ पृ :)

The Mulasreebachha consists of 24 *bhāgas*, 7 *rathakas* and 32 *sikharas*. Its *rekha-guṇāghāṭa* is 2 ān. It should be set upon the Singha *pisṭa*. There should be 4 *sikharas* in each *anuratha*, making a total of 32 *sikharas*. The *rathakas* are in the following ratio $3^{1/2}$ - $3^{1/2}$ -1-4, their projections being 2-1-1 or $2-1-1/2$ ān.

35. NANDIBARDHANA :

(अ) नन्दिबर्धन भाग १७ रथक ७ ५ सिखर सु (१) मि १०७ (१०० १)
सिखर ३६ (रथक) ३-३॥०-२-५ (मेलाण) २-१-१ (१८१ पृ :)

नन्दिबिदिधन भाग १० रथक ७ सिखर सुमी (१) १०० सिखर ३२ (रथक)
३-३॥०-२-५ (१६ पृ :)

नन्दिब्रधन भाग १० रथक ५ सिखर मुण्डि १०० सिखर ३२ (रथक)
३-३॥०-२-५ (मेलाण) x-१-॥० (७० पृ :)

The Nandibardhana consists of 17 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 32 *sikharas*, 100 *mundis*. Its *rathakas* are in the ratio of $3-3^{1/2}$ -2-5, their projections being $2-1-1/2$ ān.

36. PURNASALA :

(क) पुर्णसाल भाग १६ रथक ७ सिखर ३२ भूमि १८ रेखगुणा २ (रथक)
३-१॥०-१॥०-२ (मेलाण) २-१-॥० वेदिपिष्ट (१४६-७ पृ :)

पुर्णसाला (नष्ट) रथक सात ७ सिखर वतिसि ३२ भूमि अठर १८ रेखगुणा-
घाट २ वेदिपिष्ट (रथक) ३-१॥०-१॥०-२ (मेलाण) १॥०-१-x अनुरथे सिखर

बसिब तिनि सिखर लेखाए २४ राहारे सिखरे लेखाए चारि राहारे आठ सिखर ८ राहाजाक करिब भाग ६ दुइ अनुराहा जाक हेब ३ दुइ अनुरथ भाग ३ दुइ कनिक भा ४ गाए भा १६ (१६२ पृः)

मृतुविधि कृते क्षेत्रे । नेत्रा अंसे गोरथ ३। १। भाग सावरधोनो १॥० ॥
उपर अनुरथ तद्य भवे तत्र भाकोण बन्ध । सात प्रसादसम्बेवन्तना । पूर्णसाल
सविकाम विजप्रद । यजश्री वैश्य विवर्द्धन । क्रयाविष्ट पुरेस्ति । श्री । (६४ पृः)

(छ) पूर्णशाला भाग १६ रथक ७ रेखगुणाघाट ३॥० गण्डिरे सिखर ८०
अनुरथरे भूईँ न मसिरे १० (रथक) ३-१॥०-१॥०-२ न भागे कटाइव ।
(६५, १६५ पृः)

The Purnasālā consists of 16 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 18 *bhumis* and 32 *sikharas*. It should be set upon the *Bedi pisṭa*. Its *rekha-guṇāghāṭa* is 2 or $3\frac{1}{2}$ ān. There should be 24 *sikharas* in the *anuratha* and 8 in the *rāhā pagas*.

37. RATNASARA :

(क) रत्नसार भाग २८ रथक सात ७ सिखर नास्ति भूमि २० गुणाघाट २ ए प्रसाद नपुंसक राहाजाक भाग ८ दुइ अनुराहा भाग ६ दुइ अनुरथ ८ दुइ कनिक भाग ६ गाए भाग अ २८ रत्नसार भाग समापत (रथक) ४-३-४-३ (मेलण)
२-१-॥० (१४३, १६४ पृः)

The Ratnasāra consists of 28 *bhāgas*, 7 *rathakas*, 20 *bhumis*. It has no *sikharas* and, as such, is a hermaphrodite. The *rathakas* are in the ratio of 4-3-4-3, their projections being $2-1-\frac{1}{2}$ ān.

38. SARBANGASUNDARA :

(छ) सर्वाङ्गसुन्दर भाग ५४ रथक ७ सिखर ६४ (६५, १८५ पृः)

The Sarbāngasundara consists of 54 *bhāgas*, 7 *rathakas* and has 64 *sikharas*.

39. SUBARNAKUTA :

(छ) सुवर्णकुट भाग २२ रथक ७ (४७, २१५ पृ:)

सुवर्णकुट भाग २० रथक ७ (रथक) २॥० (?) - २॥० - २ - ३ (मेलान)
२-१-१-१॥० (?) (५७ पृ:)

सुवन्तुकुट भाग २० रथक स ७ (रथक) २॥० - २॥० - २ - ३ (मेलान)
१-१-१॥० अथवा २-१-१॥० (६१ पृ:)

सुवर्णकुट भाग २७ रथक स ७ (रथक) २॥० - २॥० - २ - ३ कुट आघाट ३॥०
सिखर ३० (१६३ पृ:)

The Subarnakuṭa consists of 20 *bhāgas*, 7 *rathakas* and 32 *sikharas*. The *rekhaḡuṇāghāṭa* is $3\frac{1}{2}$ ān. The *rathakas* are in the ratio of $2\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ -2-3, their projections being 2-1- $\frac{1}{2}$ ān.

40. SRIBATSA :

(छ) श्रीवक्षभाग २४ रथक ७ रेखगुणाघट ०३ (मेलान) २-१-१०-११
(६४, ८५ पृ:)

The Sribatsa consists of 24 *bhāgas* and 7 *rathakas*. The *rekhaḡuṇāghāṭa* is 3 ān.....

41. SREETARU :

(छ) अन्तश्च भाग २६ रथक ६ सिखर नास्ति (रथक) ३-४-१-४ (६५ पृ:)

श्रीतश्च भाग २६ रथक ६ सिखर मुण्डि (रथक) ३-३-३-४ (१८५ पृ:)

The Sreetaru consists of 26 *bhāgas*, 9 (7?) *rathakas*. It has no *sikharas*. The *rathakas* are in the ratio of 3-3-3-4.

42. TRIPATI :

(ख) तीपाटी भा १८ रथक भा ७ सिखर भा २० खयुरिआ कुट (१८२ पृ:)

The Tripāṭi consists of 18 *bhāgas*, 7 *rathakas*, and has 20 *sikharas*.

Pancharatha Temples

43. BARABHI :

(क) बड़भि भाग १० रथक पा ५ सिखर २४ मुण्डी आठ ८ राहाके दुइमुण्डी नेखाए चारि राहाकु आठ मुण्डी ८ अनुरथरे ति—३ सिखर गाए चबिसि सिखर अलाभद्र ४ प वरण उपरे बहइ ॥ मुण्डि चारिटा ४ राहाजाक भाग ४ दुइ अनुरथ ३ दुइ कनिक ति ३ गाए भाग १० (रथक) २-११०-११० (मेलाण) १-११० (१६६ पृ:)

बड़भि भाग १० रथक पाख ५ सिखर ३२ अनला भेद ४ भूमि पा ५ परिजंघपिष्ट (रथक) २-११०-११० पिड़ा करिव सिखर वंसिब (१०८ पृ:)
(रथक) २-११०-११० (मेलाण) ११०-११० परिजङ्घपिष्ट (१३५ पृ:)

बड़भि भाग १० रथक पा ५ सिखर मुण्डि ३२ अनलाभोदो ४ भूमि पा ५ परिजंघपिष्ट (रथक) २-११०-११० अनुरथ सिखर ३ राहापासे सिखर दुइ सिखर नेख ८ (१७७ पृ:)

The Barabhi consists of 10 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 24 *sikharas*, 8 *mundis*, (evidently on the *bāra*). It should be set upon the *Parijāṅgha pīṣṭa*. There should be 5 *bhumis* (in the *gandī*). The *rathakas* should be in the ratio of $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}$, their projections being $1\frac{1}{2}-\frac{3}{4}$ ān.....

44. BIMANA :

(क) बिमान भाग १० रथक प ५ भूमि १८ सिखर २४ रेखगुणा ३ कूर्मपिष्ट (रथक) ३-११०-२ (मेलाण) २-१ (१४० पृ:)

बिमान भाग १० रथक पाख ५ भूमि अठर १८ सिखर चबिसि २४ रेख आघाट गुणाघाट ३ क्रुमपिष्ट ॥ पिड़ा पोटल काण्ठ कणरे कोड़िए सिखर २० राहारे चारि सिखर ५ गाए सिखर २४ राहाजाक तिनि भाग ३ अनुयजाक देड़भाग नेखाए तिनि भाग ३ दुइ कनिक दुइ भागे ४ बिमान भाग समापत ॥
(रथक) ३-११०-२ (मेलाण) १-२-१ (१५५ पृ:)

(From the text it is not possible to determine with certainty if the present temple is of the Rekha or Bhadra type. In support of the former, we get the mention of *rekhagunāghāṭa* as a distinctive proof. But when it is said in connection with the disposition of the *sikharas*, that 20 *sikharas* should be placed at the "corners of the *kānṇi* between the *poṭalas*, which consist of *piṭhās*," our position becomes doubtful, as this might be taken as an equally conclusive proof of the temple being of the Bhadra type. We have therefore translated the text just as it stands).

The Bimāna consists of 10 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 18 *bhumis*, 24 *sikharas*. It should be set upon the Kurma *piṣṭa*. Its *rekhagunāghāṭa* is 3 ān. 20 *sikharas* should be set at the corners of the *kānṇi* separating the *poṭalas*, which consist of *piṭhās*. In the *rāhā* there should be 4 *sikharas*, making the total number of *sikharas* 24. The *rathakas* are in the following ratio 3-1½-2, their projections being 2-1 ān.

45. BRISHAVA :

(क) वृषभ भाग १२ रथक पा ५ भूमि १४ सिखर चर्बिसि २४ रेखगुणाघाट २ (१४० पृ:)

वृषभ भाग १२ रथक पा ५ भूमि चउद १४ सिखर चउबिसि २४ रेखगुणाघाट
दु २ अनुरयरे तिनि सिखर लेखाप चउबिसि सिखर २४ प्रमहायकु उच पाञ्च हाथ
५ वाडप का जाचे कलस नास्ति वृषभ भाग समापत सुन्दरपिष्ठ (रथक) २-२-२
(मेलण) १॥१०-॥१० (१५५ पृ:)

चतुस्त्रे कृतिक्षेत्रे आदित भाग विभज्जिते पञ्चभिरथ सयुक्त ॥ समभागेन
कृषितम् । वृषभ प्रसादसमापत । ०। श्री । ०। (६७ पृ:)

(ख) वृषभ भा १२ रथक ५ सिखर ३२ रेखगुणिघाठ भा ४ (रथक) २-२-२
(मेलण) २-१ (१८० पृ:)

वृषभ भा ५ । चतुरस्ते कृत क्षेत्रे अकृभागे विवतिनि । १२ । केन्यास वेनि भागेन ॥ अनुरथो पुष्टभागस्तथा । तदगुण मध्यरथो । किलात वेदभागेन । ४ । वृषभ वक्ष्मासनय ५ । (६३ पृ:)

The Brishava consists of 12 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 24 (or 32) *sikharas*. Its *rekhagunāghaṭā* is 2 (or 4) ān. It should be set upon the *Sundara piśṣa*. The *rathakas* are in the ratio of 2-2-2, their projections are 2-1 or $1\frac{3}{4}$ - $\frac{3}{4}$ ān. If the length of the *garbha* be 1 cubit, the height of the temple should be 5 cubits.

46. DRABIBANA :

(क) द्रविवान भाग २४ रथक पा ५ सिखर च२४उसि भूमि १६ रेखगुणाघाट २ (रथक) ४-४-४ (मेलण) २-२ सुधिर पिष्ट (१३६ पृ:)

द्रविवान भाग २४ रथक पा ५ सिखर २४ भूमि १६ रेखगुणाघाट ३ कणिपिष्ट जाति स्वंस ॥ राहाजाक भाग ८ दुइ अनुरथ भाग ८ दुइ कनिक दस आङ्गुल चउद सुथा ॥ (=) अनुरथे तिनि सिखर नेखाए चबिसि सिखर २४ (रथक) ४-४-४ (मेलण) १-॥० (१५६ पृ:)

The Drabibāna consists of 24 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 24 *sikharas* and 16 *bhumis*. It should be set upon the *Kaṇi piśṣa*. It is Vaisya by caste. The *rathakas* are in the ratio of 4-4-4, their projections being $1\frac{3}{4}$ ān. There should be 3 *sikharas* in each *anuratha* making a total of 24 *sikharas*.

47. DUIPADMA :

(क) चतुस्ते कृति क्षेत्रे ॥ वसुभागे विभर्जित । गोरथमेकभागेन । मेकअर्द्ध अनुरथ भवेत् । कणिक मेक अर्द्धस्यात् । प्रसाद दुपद्य कारिएत । दुइपद्य प्रसाद समापत । (६७ पृ:)

दुइ पद्म भाग ८ रथक पा ५ सिखर २४ भूमि १८ रेखगुणा ३ (रथक)
१-१॥०-१॥० (११० पृ:)

दुइ पद्म भाग आठ ८ रथक पा ५ सिखर २४ भूमि अ १८ रेखगुणा ३
अनुरथरे तिनि सिखर लेखाए चबिसि सिखर । २४ । (रथक) १-१॥०-१॥० (मेलण)
२-१ (१७६ पृ:)

The Duipadma consists of 8 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 24 *sikharas*, 18 *bhumis*. Its *rekha-guṇāghāṭa* is 3 ān. The *rathakas* are in the ratio of $1-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}$, their projections being 2-1 ān.

48. KAILASA :

(छ) कलषा भाग १॥० रथक ५ सिखर गण्डिरे ४० रेखगुणाघाट ४ अरथ पाहो सिखर । (रथक) १॥०-१॥०-२ (मेलण) २-१ (५८ पृ:)

The Kailāsa consists of (10) *bhāgas*, 5 *rathakas* and 40 *sikharas* in the *gandī*. Its *rekha-guṇāghāṭa* is 4 ān. The *rathakas* are in the ratio of $1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}-2$ and their projections are 2-1 ān.

48. KHANDASALA

(ख) खण्डसाल भा ११ रथक भा ५ सिखर भा २४ रेखगुणिघाट ४ (रथक)
३-२२-४ (?) (मेलण) २-१ (२०३ पृ:)

(छ) खण्डासाल भाग ११ रथक ५ सिखर २४ रेखगुणाघाट ३॥० (१६ पृ:)
खण्डासाल भाग ११ प्रिट २ रथक ५ सिखर २४ रेखगुणाघाठ ४ वा ३॥०
(रथक) १॥०-१॥०-२ (मेलण) २-१ (७०, १८१ पृ:)

The Khandasāla consists of 11 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 24 *sikharas*. Its *rekha-guṇāghāṭa* is $3\frac{1}{2}$ or 4 ān. The *rathakas* are in the ratio of $1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}-2$, their projections being 2-1 ān.

50. MADHYA :

- (क) मध्यविभाग ११ रथक ६ शिखर नास्ति (रथक) १॥०-२-२ (शेष पृष्ठा)
 (छ) माठधनि भाग ए ११ रथक ६ सिखर नास्ति (रथक) १॥०-२-२ (६६ पृः)
 माघे विभाग ११ रथक ६ सिखर नास्ति (१८२ पृः)

The Madhya (Mādhabī ?) consists of 11 *bhāgas*, 9 (?) *rathakas*. It has no *sikharas*. The *rathakas* are in the ratio of $1\frac{1}{2}$ -2-2.

51. MAHABARABHI :

- (क) माहाबड़भि भाग २८ रथक पा ५ मुण्डी ३२ भूमि ५ परिजंघपिष्ट
 (रथक) ५-४-५ (मेलण) २-१ (१३६ पृः)

माहाबड़भि भाग २८ रथक पा ५ भूमि पा ५ मुण्डी वतिसि ३२ चउरस करिव अठा २८ चउरसर राहा अनुरथ वाहार करि पकाइब अढ़ाइ आंगुल २॥० अढ़ाइ भाग उतारे अठाइ भाग २८ राहाजाक भाग १० दुइ अनुरथ भाग ८ दुइ कनिक भाग १० एहा प्रभहायकु उच पाञ्च हाथ ५ कनिकरे चारि मुण्डी ४ नेखाए वतिसि मुण्डि वसिव ३२ अठपासे वतिसि मुण्डि ३२ गाए वतिसि मुण्डि ३४ (रथक) ५-४-५ (मेलण) १॥०-१॥० (१६८ पृः)

The Māhābarabhi consists of 28 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 32 *munḍis* and 5 *bhumis* (in the *ganḍi*). It should be set upon the *Parijāṅgha piśṭa*. The ratio of the *rathakas* should be 5-4-5, their projections being 2-1 ān. If the *garbha* be 1 cubit long, the height of the temple should be 5 cubits. In the *kanika*, there should be 32 *munḍis* at the rate of 4 *munḍis* in each.

52. MULA SREBBACHHA :

- (ख) मूलश्रीवळ भा ११ रथक भा ५ सिखर भाग ३२ रेखगुणिघाठ ४
 (रथक) १॥०-२-२ (१८४ पृः)

The Mula Sreebacha consists of 11 *bhāgas*, 5 *rathakas* and 32 *sikharas*. The *rekhaḡaṇḡghāḡa* is 4 ān. The ratio between the different *rathakas* is $1\frac{1}{2}$ -2-2.

53. NANDA SREEBACHHA :

(छ) नन्दश्रीवछ भाग १० रथक ५ मुण्डी १०० सिखर ३६ (रथक)
११०-११०-२ (मेलण) २-१ (४३ पृ:)

The Nanda Sreebacha consists of 10 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 100 *mundis* and 36 *sikharas*. The ratio between the *rathakas* is $1\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ -2 and their projections are 2-(1) ān.

54. RATNASARA :

(छ) रत्नसार भाग रथक ५ सिखर गण्डिरे ४० रेखगुणाघाट ४ अनुरथ पाशे
बहइ ५ लेखाए ४० (१६१ पृ:)

रत्नसार दश रथक पाश्च ५ सिखर गण्डीरे ४० रेखगुणाघाट ४ अनुरथरे
सिखर बहइ ५ लेखाए ४० (२०३ पृ:)

The Ratnasāra consists of 10 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 40 *sikharas* in the *anuratha*. The *rekhaḡaṇḡghāḡa* is 4 ān.

55. SREEBACHHA KHANDASALA :

(क) श्रीवछखण्डमाल भाग ११ रथक पा ५ सिखर चउविसि २४ गुणा-
घाट ३ राहाजाक भाग ३ दुइ अनुरथ भाग ४ दुइ कनिक भाग ४ गाए भाग चविसि
२४ जहि सिखर वसिब ताहा जानिमा । अनुरथे तिनि सिखर लेखाए चविसि सिखर
२४ सुरपिष्ट (रथक) ११०-२-२ (मेलण) २-१०-१ (?) (१६७ पृ:)

श्रीवछखण्डसाल भाग ११ रथक पा ५ सिखर २४ रेखगुणाघाट ३ सुरपिष्ट
(रथक) ११०-२-२ (मेलण) २-१ (१४१ पृ:)

The Sreebachha Khandasāla consists of 11 *bhāgas*, 5 *rathakas*, 24 *sikharas*. It should be placed upon a *Khura pisṡa*. The *rekhaḡaṇḡghāḡa* is 3 ān. The ratio between the different *rathakas* is $1\frac{1}{2}$ -2-2, their projections being 2-1 ān.

XVI. The Bhadra Temple :

General Considerations.

XCI. Other names of the Bhadra temple

The Bhadra is also called the *Mukhasālā* (lit. the building which is placed towards the face or front of the *Rekha*), or *Plphā* temple on account of its *gandī* being composed of *plphās*.

(क) देउल गोटीए करिब । मुकुसालि जोड़िए करिब । तँहिकि पाचिरिटिए करिब । कले कि होइ ताहा जाणिमा । कोटिए कुल पर्य्यन्त स्वर्गारोहण हुअन्ति ।
(७६ पृ:)

91. Build one (*Rekha*) temple. Buke two *mukhasālās* (in front of it). Erect a wall round the whole. One should know what follows from such works. One's descendants up to the ten-millionth remove will ascend to heaven.

XCII. *Gainṭhiāla*

The *Rekha* and *Bhadra* are joined to each other in a very intimate manner. The junction between the two is called the *gainṭhiāla*, which literally means a ceremonial knot tied between the garments of the bride and the bridegroom during the marriage ceremony. According to the traditional view, the *Rekha* being male and the *Bhadra* female, they should be joined to each other like man and wife in a state of sexual union. There is nothing in the *śilpasāstras* however to support the above view.

The following passage occurs in the *śilpasāstras* with reference to the *gainṭhiāla*.

(छ) गइठिआल ६ आङ्गुल दुइ पा १० पछ । (१४६ पृः)

The *gainṭhiāla* is 9½ an. set back.

XCIII. Relation between the Rekha and the Bhadra

(क) रेख पिष्ट द्विच ३६ आङ्गुल ॥ प्रति चालिसि आङ्गुल ४० ॥ तहि आगे भद्रपिष्ट द्विच बइआलिसि आङ्गुल ४२ ॥ प्रति चउराळिसि आङ्गुल ४४ ॥ गाए दुइ दउलर पिष्ट समुचा होई द्रोघ अठस्तारि आङ्गुल ७८ ॥ (१२५-६)

a. The *pisṭa* of the Rekha is 36 an. long and 40 broad. In front of that, the *pisṭa* of the Bhadra is 42 an. long and 44 broad. The total length of the *pisṭas* of the two temples is therefore 78 an.

(क) रेखगर्भकु ॥ भद्रगर्भ कोड़ि २० (१३८ पृः)

रेखगर्भ आङ्गुल १६ भद्रगर्भ होइब कोड़िए आङ्गुल २० (१५१, १५५ पृः)

(ख) रेखगर्भ ६ (१६ ?) । आङ्गुलकु भद्र स गर्भ २० आङ्गुल । (२६ पृः)

(छ) रेखगर्भकु भद्र गर्भ काटिए आ ४ करि (१५४ पृः)

b. If the *garbha* of the Rekha be 16 an. long, that of the Bhadra should be 20 an. long.

(क) रेखर बाइ तनि भागकु मुखशाळि पीढ़ा होइब ॥ (५२ पृः)

रेखर तनि भाग उच्च भद्र करिब । (१६७ पृः)

c. The *piṭhā* of the *mukhasāli* should start from a level which is three-fourths of the *bāṭa* of the Rekha in height.

Another specification is given about the relation of the two temples in the following passages ; but it has not yet been possible to find out their correct meaning.

(ख) रेखममालकु भद्रममालकु दोली (बोली ?) सपचउदन १५४ भाग करिब । रेखगर्भरे करिब बतिस भाग ३२ कवाट परिछा तेईसि २३ भाग भस्वि-

ରେନ୍ଦ୍ର ୩୪ ଭାଗ । ନବମ୍ରହ ଆଠ ୮ ଭାଗ କରିବ । ଶ୍ଵୟ ସମାହିସି ୨୭ ଭାଗ କରିବ । ଭଦ୍ରଗଭରେ କରିବ ୪୦ ଭାଗ । ଗାଏ ୧୫୪ ସପ ଶବ୍ଦବନ ଭାଗ । ରେଷ-ମମ୍ମାଳକୁ । ଭଦ୍ରମମ୍ମାଳକୁ ବୋଲି ଦୁଇ କାଠି ୬ ଆଂଶୁଳ । (୨୧୨ ପୃ:)

(ଖ) ବଡ଼ ଦେଉଳ ମଟାଲମ୍ବୁ ସାନ ଦେଉଳ ୩୬ ୧ ॥ ୨॥୩୭ (୧ ପୃ:)

ବଡ଼ ଦେଉଳ ଓଷ୍ଠ ମମ୍ମାଳରୁ ସାନ ଦେଉଳ ଛତିସି ଆଂଶୁଳ ୩୬ ୧ । ୨॥୩୭ ଦଶ ଶାରି । (୧୨୧ ପୃ:)

XCIV. Meaning of term 'gamā'

The term *gamā* has been used in connection with the junction between the Rekha and the Bhadra, but the meaning of it is still obscure. The *śilpīns* of Lalitgiri however use the term to refer to the corbelled arch placed over the lintel; but that seems to be a wrong use of the term *gamā*.

(କ) ରେଷମଧାରୁ ଭଦ୍ରମଧାରକୁ ଗମାମୁଖ୍ୟ ହୋଇଁ ହୋଇବ କ୍ଷ ୩୬ ଆଂଶୁଳ । ହାତକୁ ହୋଇ ଆଂଶୁଳ ଗମା ॥ (ପୃ: ୩୫)

ମୁଖସାଧି ମଧାରୁ ୧ ଆଂଶୁଳ ରେଷାପ ୧୮ ଆଂଶୁଳ ଗମା ୨ ଆଂଶୁଳ ଗାଏ ୩୬ ଆଂଶୁଳ । (୪୦ ପୃ:)

(ଘ) ଗମା ଶାରି ଆଂଶୁଳ ଦୁଇ ପା ୧୦ । (୧୪୬ ପୃ:)

ଗମା ଶବ୍ଦବନଭାଗ (୧୧୩ ପୃ:)

XCV. Classification of Bhadra temples

As a rule, the topmost *piṭhā* in the *gaṇḍī* of a Bhadra temple is half in length to the lowermost one. If the temple be of large size, it might require a considerable number of *piṭhās* to bring this about. An unbroken series of *piṭhās* does not present a good appearance. In such cases, therefore, *piṭhās* are grouped into a number of *poṭālas*,

each of which consists of 5 or more *piṭhās*. The *poṭālas* are separated from one another by short heights of vertical wall called *kānṭi*.

As the *rāhā* projects forward, its upper half, or part of that, is replaced by a miniature Bhadra *mastuka*, with the *ghanṭā* and *kalasa* complete. Accordingly, in a Bhadra having one *poṭāla*, there would be 4 small *ghanṭās* in the *ganḍi* besides the regular one at the top. It is therefore called *panchaghanṭā* or the one having 5 *ghanṭās*. A Bhadra having two *poṭālas* will similarly have 9 *ghanṭās* and would be called *nabaghanṭā*. A Bhadra might also be *trayodasa-ghanṭā* if it has three *poṭālas*, as in the temple of Konārak.

XVII. The Bhadra Temple

Specification of different examples

XCVI. We find reference to the following Bhadra temples in the Silpasastras :

Bhadra, Mahā Bhadra, Bijayā Bhadra, Nalini Bhadra, Medinibijaya, Mahādraviṛā, Kesari and Kesara.

1. BHADRA :

(क) भद्रभाग हाथ १६ आंगुल प्रभकु बाड़ वहल ८ बाड़ उच्च १६ पिड़ा उच्च पोटल ८ काण्टि ॥० दुतिअ पोटल वेक ॥० पा आहि उच्च १॥० मेलाण २ घण्टा उच्च ३ मारिब ३ वेक पाए अएला दुइ पा ॥० कपुरि ॥० कलस छ ६ पिड़ा मेलाण दुइ २ लेखाए ४॥० भूमि जाणिमा पिष्ठभूमि पाभागकु भू २ जांच ३ बाघणा ४ ए उपरजाङ्ग ५ वरण ६ प्रथम पोटोल काण्ठी १ दुतिअ पोटोल ७ वेक ३ आहि ६ घण्टा ५ काण्टि २ अला चा ४ एहाकु भद्रभाग बोलि ॥५३॥ भद्र भा ३४ रथक ६ सिखर ६४ भूमि २० वेदिपिष्ट (रथक) ३-३-४-३-४ (मेलाण) २-१-॥०-१० (११३ पृ:)

If the *garbha* of the Bhadra be 16 ān. in length, its walls should be 8 ān. thick (i. e. each wall should be 4 ān. thick, giving a total of 8 ān. for the two sides). The *bāṛa* should be 16 ān. high, the *srāhi* should be $1\frac{1}{2}$ ān. high, with a projection of 2 ān. outwards. The *ghanṭā* is 3 ān. high, its batter being 3 ān. The *beki* is $\frac{1}{4}$, *amlā* $\frac{1}{2}$, *khapuri* $\frac{1}{2}$ and the *kalasa* 6 ān. The projection of the *piṭhā* (from the *bāṛa*) is 2 ān. on each side, i. e. 4 ān. in all. Now (these are) the *bhumis* : *pisṭa*, *pābhāga* 2nd., *sāṅgha* 3rd., *bāndhanā* 4th., the *upar jāṅgha* 5th.,

the *baranda* 6th., the first *poṣala*, the *kāñfi*, the second *poṣala*., *beki*, *srāhi ghanṭā*., *kāñfi*, *amlā*. This is called the specification of the Bhadra temple. (It should be set upon a Bedi *pisṭa*.)

The Bhadra consists of 34 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas*, 20 *bhumis*. The *rathakas* are in the ratio of 3-3-4-3-4, their projections being $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{4}$ ān.

(क) भद्रभाग ३४ रथक ९ सिखर चउसठि ६४ भूमि कोड़िए २० वेदिपिष्ट
(रथक) ३-३-४-३-४ (मेलण) २-१॥०-१-॥० भद्रे सिखर जहि वसिब ताहा
जानिमा आग राहा मध्यरे पिड़ारे सिखरे एहि राहा दुइ कणरे दुइ सिखर गाए
तिनि सिखर ३ आर राहा मध्यरे सिखरे गाए सिखर गाए सिखर छ ६ अनुराहा-
कणे सिखरे अनुरथ कणे सिखरे परिरथ मध्यरे सिखर कनिक कणे सिखर ।
अनुराहा अनुरथ । परिरथ सबु कउ मध्यरे सिखर बहइ । केमन्त होइँ बसइ
ता जानिमा ॥ प्रथम पोटोल पाञ्च पिड़ा कले तिनि पिड़ा वेकस्ताहियण्टा करिब ॥
ए भद्रकु (× × ×) पादे मर्हित ॥ भूमूत वा. काम अं । अर्थ वाड़पर जलन्तर ॥
कलन्तर बिससत । भद्रभाग समापत ॥ (१७३-४ पृ:)

The Bhadra consists of 34 *bhāgas*, 9 *rathakas*, 64 *sikharas* and 20 *bhumis*. The *rathakas* are in the ratio of 3-3-4-3-4, their projections being $2-1\frac{1}{2}-1\frac{3}{4}$ ān. Now, we are to know where the *sikharas* should be disposed in the body of the Bhadra. In the *rāhā*, in front, there should be a *sikhara* set upon the *piṣṭās*. At the corners of the *rāhā*, there should be two *sikharas* making a total of three for the *rāhā*. In the other *rāhā*, (that one on the opposite side ?), there should be similarly 3 *sikharas*; making a total of 6 *sikharas* for the *rāhās*. At the corners of the *anuratha*, *anurāhā* and *kanika*, there should also be *sikharas*. A *sikhara* should be placed in the middle

of the *pariratha*. The *anurāhā*, *anuratha*, *pariratha*, should bear *sikharas* in the middle. Now, we are to know how they should be disposed. If the first *paśāla* consist of 5 *piṭhās*, then the *beki-srāhi-ghanṭa* should be equal to 3 *piṭhās* in height (this is evidently with reference to the miniature *piṭha-mastaka* to be set in the *ganḍi*).

(क) (श्रीवच्छ्रवण्डसाल समाप्त ॥ एथिकि पञ्चघण्टा भद्र करिब । जेमन्त ताहा जाणिमा ॥ रेखप्रभ आंगुल १६ भद्रप्रभ होइब कोड़िए आंगुल २०) राहा अनुराहार होइब नपा २० लेखाए चारि आङ्गुल ४॥० कनिककु कनिक नम्ब होइब ३५॥० आङ्गुल दुइ पा ॥ एथिकि दुइ पाटोल उच्च होइब को २० आंगुल पिडा मेलाण अढ़ाइ आंगुल २॥० पिडा उच्च अढ़ाइ आंगुल पिडा मारिब अढ़ाइ आंगुल २॥० प्रथम पोटोल उच्च २० काण्ठि दैद आंगुल १॥० पिडा उच्च सा ७ वेक उच्च दैद आ १॥० आहि उच्च २ मेलाण अढ़ाइ २॥० घण्टा उच्च ४ वेक उच्च ॥० मेलाण १ कपुरि उच्च १ (मारिब) आंगुले १ कलस ६॥० एथिकि बाड़ उच्च होइब अठर १८ दुइ पोटोल २० आहि घण्टा वेक अला कपुरि होइ १४ गाए एते पदकु आगु ५४॥० ल दुइ पा ॥ पिडा उच्च १० काण्ठि १॥० उपर पोटोल... गाए आंगुल १८॥० कु दुइ भा ॥ भूपिडा छाड़िब ६॥० कनिकर ४॥० अनुरथर छाड़िब तहिँर अथ दुइ आंगुल पाञ्च सुता २॥॥॥ दुइ आंगुल पाञ्चसुता २॥॥॥ राहार छाड़िब । पञ्चघण्टा न कले कनिकर जेते छिड़िब तहिँ अथ छिड़िब अनुरथर राहार तहिँर अथ काखमानकु छिड़िब ॥ (१५१-२ पृ:)

(Thus end the specifications of the Sribachha Khandasāla. To this should be added a *panchaghanṭā* Bhadra. How, that one is to know. As the *garbha* of the *Rekha* is 16 ān. long, that of the *Bhadra* should be 20 ān. long. Each of the *rāhā* and *anurāhā* should be $2\frac{1}{4}$ ān. wide, making the total $4\frac{1}{2}$ ān. The length from *kanika* to *kanika* should be $35\frac{1}{2}$ ān. (in the *ganḍi* perhaps). In this temple, the two *paśālas* should be 20 ān. high. The projection of

the *piṭhā* from the *bāṛa* should be $2\frac{1}{2}$ ān.. Each *piṭhā* is $2\frac{1}{2}$ ān. high and its batter is $2\frac{1}{2}$ ān.. The *kānṭi* is $1\frac{1}{2}$ ān.. The *piṭhās* are 7 (in number). The *beki* is $1\frac{1}{2}$ ān. high, the *srāhi* 2, with a projection of $2\frac{1}{2}$ ān.. The *ghanṭā* is 4 ān.. The *beki* (below the *amlā*) is $\frac{1}{2}$...(the projection of the *amlā* is) 1 ān.. The *khapuri* above is 1 ān. high, with a batter of 1 ān.. The *kalasa* is 6 ān. high.

(In this temple) the *bāṛa* is 18 ān., the two *poṭalas* 20, the *srāhi*, *ghanṭā*, *beki*, *amlā* and *khapuri* 14 ; the total of these items being $54\frac{1}{2}$ ān.. (In the *ganḍi*, which consists of two *poṭalas*, it is said that) the *piṭhās* (constituting the first *poṭala*) should be 10 ān. high ; the *kānṭi* $1\frac{1}{2}$, the upper *poṭala*. . . , the sum of the two being $18\frac{1}{2}$ ān.. The *kanika paga* should have a batter of $4\frac{1}{2}$ ān., that of the *anuratha* being half i. e. 2 ān..

The batter of the *rāhā* should also be 2 ān.. If the temple be not made *panchaghanṭā* (i. e. if no miniature *ghanṭās* are set upon the *ganḍi*), then the batter of the *anuratha* should be half that of the *kanika* ; while that of the *rāhā* should be half of that of the *anuratha*.

(ख) (रेखगर्भ ६। आंगुलकु भद्ररस गर्भ २० आंगुल ।) पिंडा भा ४॥०
 याघ आ ३॥० । बन्धन आ १॥० उपर याघ आ ३॥० वरण आ ४॥० कनीककु
 कनीक हुअइ आ २ आउ आ ७ पिंडा दुइ पोटल देव आ १० झुल । वेक उंच
 होइव आ १॥० श्रीहरि बहल होइव आ १॥० । मेलण होइव आ २ झुल । श्रीहरिकी
 पछ होइव घाट ॥२० घण्टा उच्च होइव आ ३ झुल । घटा उच होइव ॥० वीर केदार
 अला बहल देव आ १ । मेलण होइव पाञ्च पा १॥० ॥ अलाकु छाड़ी कपुरि वसिब
 आंगु १ ले । भद्रकु कलस होइव । उच्च खुरामध्य होइव आ ६॥० कनीककु
 कनीक होइव येते । तहिँर अर्ध होइव । उपरे पोटल कनीककु कनीक । भद्र

भाग समाप्त । पञ्चुषट कले काखुजे कटाइव । राहाकु तेतेक कटाइव
(२६-३० पृ:)

If the *garbha* of the *Rekha* be (1) 6, then that of the *Bhadra* is 20. The *pābhāga* should be $4\frac{1}{2}$, *jāṅgha* $3\frac{3}{4}$, *bāndhanā* $1\frac{1}{2}$, *upar jāṅgha* $3\frac{3}{4}$, *barandā* $4\frac{1}{2}$. From *kanika* to *kanika* the length will be (There should be) 7 *piṅhās*. The two *poṭalas* will be 10 *ān.* high (?). The *beki* is $1\frac{1}{2}$ *ān.* high ; the *srāhi* $1\frac{1}{2}$. Its projection will be 2 *ān.* The *ghanṭā* should be set back $\frac{5}{8}$ *ān.* from the edge of the *srāhi*. The *ghanṭa* should be 3 *ān.* high. ; the *amlā* should be 1 *ān.* high, its projection being $1\frac{1}{4}$ *ān.* The *khapuri* should be set back 1 *ān.* from the edge of the *amlā*. There should be a *kalasa* for the *Bhadra* (set upon the *khapuri*). Its height, including that of the *pāda* (which is here called the *khurā*) should be $6\frac{3}{4}$ *ān.*

The length (of the *ganḍi* from) *kanika* to *kanika* at the top of the *poṭala* should be half the length from *kanika* to *kanika* at the base. Thus ends the specification of the *Bhadra*. If the temple is of the *panchaghanṭā* type then the batter of the *rāhā* should be equal to the batter of the sides (i. e. the *kanika* ?).

2. A detailed specification is also given for the *ganḍi* of the *Bhadra* as follows :

* भद्रगर्भ हात वार आङ्गुलकु प्रथम पिढ़ कनिक हा ७।१२ वार आङ्गुल ।
दुतीय पिढ़ कनिककु हा ७।४ चारि आङ्गुलकु । चारि सुता । मेलाण आ
२।।३० सुता । वहल आ ६ ङ्गुल । ॥ सुता ॥ तृतीय पिढ़ा कनिककु । कनिक
हा ६।१० दस आङ्गुल । वहल आ ५।।।—० सुता अथे । मेलाण आ ६।।।० सुता ।
चतुर्थ पिढ़ा कनिककु । कनिक हा ६।३ कु । दस सुता अथये । मेलाण आ
२।० पाए ॥ अष्ट पिढ़ा कनिककु कनिक हा ५।७ पाए । वहल आ ५।१० वेद

सुता । मेलण २॥ \equiv ० सुता । सप्तम पिढा कनिककु कनिक हा ५।१ सुता । वहल
 आ ४॥—० सुता । मेलण आ २।—० सुता । अष्टम पिढाकु कनिक हा ४।१२
 आंगुल वहल आ ४॥—० सुता । मेलण आ २।० पाए ॥ नवम पिढा कनिककु
 कनिका हा ४।६ आंगुल ॥ \equiv ० सुता अथे । मेलण आ २। \equiv ० दशम पिढा
 कनिककु कनिक हा ४ थे दुइ आंगुला दुइ सुता । वह आ ४ सुताए । अथे ॥
 एकादशम पिढा कनिककु ॥ कनिक हा ३।१३ आङ्गु अथे । वहल अ १३ सुता
 अथे । मेलण आ ३।६ सुता । अथे । मेलण आ १ वार सुता । त्रयोदस
 पिढा कनिककु ॥ कनिक हा ३।४ दस सुता ॥ वहल आ ३। पाञ्चसुता अथे ।
 मेलण आ १॥० पिढा मुहण्टाकु वेक पछ हेब । तेर आंगुल सुता । वेक वहल
 हेब आ ४ अथे । श्रीहि वहल आ ५ दस सुता । छण्टा महण्टो पछ हेब ।
 आ \times ले वहल न पा ॥ (२०६-१२ पृ:)

In the case of a Bhadra having a *garbha* equal to
 hāta and 12 āngulas in length, the first *piṭhā*, from *kanika*
 to *kanika*, should be 7 hātās 12 āngulas long. The second
piṭhā should be 7 hātās 4 āngulas 4 sutās in length ; its pro-
 jection being 2 ān. 15 su., its height being 6½ ān.. The
 third *piṭhā* is 6 hā. 10 ān., and 5 ān. 13 su. thick. The pro-
 jection is 6¾ ān. (2¾?). The fourth *piṭhā* is 6 hā. 3 ān.
 10½ su.. Its projection is 2½ ān.. The sixth *piṭhā* is 5 hā. 7¼ ān..
 It is 5 hā. 1½ su. in thickness. Its projection is 2 ān. 11 su..
 The seventh *piṭhā* is 5 hā. 1 su. in length ; the thickness
 being 4 ān. 13 su. and the projection 2 ān. 5 su.. The eighth
piṭhā is 4 hā. 12 ān. long, 4 ān. 13 su. thick and has a
 projection of 2¼ ān.. The ninth *piṭhā* is 4 hā. 6 ān. 10 su.
 long, and has a projection of 2 ān. 6 su.. The tenth *piṭhā*
 is 4 hā. 2 ān. 2 su. long, 1 ān. 4½ su. (?) thick. The eleventh
piṭhā is 3 hā. 13½ ān. long, X ān. and 13½ su. thick, and
 its projection is 2 ān.. The twelfth *piṭhā* is 3 hā. 8 ān. 2 su.

long, 3 ān. $9\frac{1}{2}$ su. broad and it has a projection of 1 ān. 12 su.. The thirteenth *piṣṭhā* is 3 hā. 4 ān. 10 su., the thickness being 3 ān. $5\frac{1}{2}$ su.. The projection is $1\frac{1}{2}$ ān..

The *beki* should be 13 ān. 1 su. (?) set back from the *muhanṭi* of the *piṣṭhā*. The *beki* should be $4\frac{1}{2}$ ān.. The *srāhi* is 5 ān. 10 su. high.

2. MAHABHADRA :

(क) मेधं क्षेते तदावास्तु तमकाल वेवस्तना । गोरथ गुणासेन । तत्र अर्द्धे उपरयो भवेत् । उपरयो वेद आसन । अनुरथ युग्यभागेक । कुन्तपिण्डमिदमो-
थकि परोयो भवेत् । उपरोयो वसुभागेन तदूर्ध्वो अनुरथ भवेत् । कोणपिण्ड एव
कृज प्रसाद महाभद्र नाम । चतुषाणि शिखराणि च । यसे देसे प्रसादेक राज
सफल भवेत् । प्रसाद महाभद्र समापत ।०। (६० पृ:)

माहाभद्र भाग प्रभ काठि आङ्गुले १६ बाड़ ॥ पिष्ठ ६ बाड़ आङ्गुल ६॥
वेक ॥ श्रीहि उच्च २ आङ्गुल मेलाए २ए उपरे घण्टा उच्च ४ घण्टा वेक पाए
अपला उच्च ॥ कपुरि उच्च ॥॥ मरिच ॥॥ कलस उच्च पा ५ ए घटणाकु बुम्कि
करि गढ़िब ॥ राहा अनुरथ बाहार होइब आठ आंगुल ८ ॥ (११२ पृ:)

The Mahābhadrā has a *garbha* equal to 16 ān. in length. The *piṣṭhā* is 6 ān., the *bāṛa* $6\frac{1}{2}$ (?) the *beki* is $\frac{3}{4}$; the *srāhi* 2, with a projection of 2 ān.. On it is the *ghanṭā* 4 ān. high. The *beki* is $\frac{1}{4}$; the *amlā*, $\frac{3}{4}$, the *khapuri* $\frac{3}{4}$ with a batter equal to $\frac{3}{4}$ ān.. The *kalasa* is 5 ān. high. Get at the meaning of these specifications fully and then build (the temple). The *rāhā* and the *anuratha* should project 8 ān. (?) The *goratha* should be 6, the *uparatha* half of that (again, the *uparatha* is said to be equal to 4), the *anuratha* 2, the *pariratha*. (It is said again that the *uparatha* is 4, the *anuratha* half of that). There should be 64 *sikharas*. . . .

3. BIJAYABHADRA :

According to () and () the Bijayābhadrā should be used with the following Rekha temples, Ratnasāra, Duipadma and Mahā Meru

(क) (with reference to Ratnasāra) आगरे विजयाभद्र करिब ।
भद्रभाग ३४ (११५ पृ:)

In front (of the Ratnasāra) build the Bijayābhadrā. It has 34 *bhāgas*.

(क) (with reference to the Duipadma) विजयाभद्र करिब सेइ सप्तस्थ । भद्र कले तिनि पोटल करिब । ए नारदवचन । श्री । (१३७ पृ:)

(In front of the Duipadma) build the *Bijayābhadrā* temple, which should be of the *saptaratha* type. In this Bhadrā, make three *poṭalas* (in the *gandī*). This is the saying of Nārada.

(छ) (रथक) १॥०-१॥१०-२ (मेलण) २-० विजयभद्र बोलि एहाकु (२१७ पृ:)

This is called the Bijayābhadrā. The ratio of the *rathakas* is $1\frac{1}{2}$ - $1\frac{3}{4}$ -2 and their projections are 2—0 an..

याति रेख एहाकु विययाभद्र (२२४ पृ:)

With reference to the Mahā-Meru, it is said it is of the Rekha type and with it there should be the Bijayābhadrā temple.

4. KESARI (?) :

It is doubtful if the following temple is of the Bhadrā type ; for, in connection with its details, the term *rekha-guṇāghāṭa* has also been used. We have therefore left the passages as they stand, without being able to come to any definite conclusion regarding its form.

(ख) हाथक गर्भ । भूदरण । वरण्डी । पाटी करिव सुतारे १॥० सुता केशरि भाग ॥ श्लोकः ॥ सुता जेते मध्यस्थाने चतुर्दशवेतं ॥ १४ । देभाग अनु-
रथ ॥५। मध्ये च रस अंसेन ॥६। केशरिभाग चतुर्दशय । १४। (६५ पृः)

केसरि भा ११ रथक भा ५ गण्डि श्रीही पिड़ा सिखर भा ४० रेख उभाघाट
भा ४ यातोरे भदर सिखर भा २० उपर भा २० (रथक) १॥०-२-२ (१८१ पृः)

(छ) केसर भाग ११ रथक ५ घण्टा आहि पिड़ा सिखर परे बहइ ४० तल
पोटल्ले २७ (२२० पृः)

The Kesari consists of 14 *bhāgas*, the middle (*rāhā* ?) is formed by 6 parts, the *anuratha* by 5 (?).

The Kesari is formed of 11 *bhāgas*, 5 *rathakas* ... the *ghanṭā*, *srāhi*, *piṭhā* ... it will bear 40 *sikhavas*. In the lower *poṭala*, 27

5. NALINIBHADRA :

(क) शुद्धक्षेत्रे चतुस्त्रे । १८ । अष्टादश विभर्जिते । केनसा रसाधेन १॥० ॥
मृतुमसंकोणपिण्डका ॥६। सुरकुम्भजङ्घास्यात् अवध्या न वरण्डका उभय भार-
अकिन्ति । विचित्र कर्मभाषित । विपाकार सिखरे ८ । चतुर्विधु समतत ।
प्रसाद नलनिभद्र सकत वैष्णवि विप्रयः । नलनीभद्र सा । (६३ पृः)

एहाकु नाराणिभद बोलि (१५६ पृः)

नलनीभद्र पृष्ठ उभ ६ आंगुल ६ ॥ एहा सुरपिष्ट करिब । x x x । पिष्टकु
बाइ (पष्ठ १) होइब दुइ आंगुल २ । बाइ पाभाग उभ चारि आङ्गुल तिनि
पा ४ ॥० । एहा पाञ्चकाम करिब । खुरा करिब मुचुलि समेधे होइ आङ्गुले
६ सुता १=१ । कलस करिब आंगुले दुइ सुता १=१ । पटा करिब वार सुता
॥० । कणि करिब वार सुता ॥० । वसन्त करिब वार सुता ॥० । गाए पाञ्च-
कमकु उभ चारि आङ्गुल तिनि पा ४ ॥०

तलजाव तिनि आंगुल तिनि पा ३ ॥१ । एतहिँ खाखरमुण्डी करिब ।

बान्धन आंगुले तिनि पा १ ॥१ । एधि तिनि कम करिब ॥ वरण्ड न सुता

॥-। गाए (पाए)। नोलि न सुता पाए ॥-। (ए दस कम निकर सात सुता ॥-। निकर ॥-। ॥) वसन्त न सुता पाए ॥-० ॥

उपरजांच तिनि आंगुल तिनि पा ३॥॥। एथि पिड़ा मुण्ड करिब । बरह चारि आंगुल तिनि पा ४॥॥ उच्च । एथि दसकम करिब । दसकम सरि बहल । प्रथमे वरणडो सात सुता दुइ पा ॥-॥१० । केणि करिब दस सुता दुइ पा ॥-॥१० । पटा करिब दस सुता दुइ पा ॥-॥१० । कणि करिब दस सुता दुइ पा ॥-॥१० । नोलि करिब दस सुता दुइ पा ॥-॥१० । पटा (क)रिब दस सुता दुइ पा ॥-॥१० । शेनि करिब दस सुता दुइ पा ॥-॥१० । कणि करिब दस सुता दुइ पा सुतारे ॥-॥१० । नोलि करिब दस सुता दुइ पा सुतारे ॥-॥१० । वसन्त करिब एगार सुता दुइ पा सुतारे ॥-॥१० । श्री । गाए वाड़ जांच अठर आंगुल तिनि पा उच्च १८॥० ।

गण्डि पाञ्च पिड़ाकु उच्च कोड़िए आंगुल २० । पिड़ा मेलान दुइ आंगुल नेखाए दुइ आड़कु चारि आङ्गुल ४।५। प्रथम पिड़ा उच्च चारि आंगुल पाए ४।० । एथि भितर काण्ठि दुइ पा । काण्ठि पुराईं मारेणि मारिब चारि आङ्गुल पाए ४।० । प्रथम पिड़ाकु दुतिय पीड़ पछ होइब दुइ आंगुल २। दुतिय पीड़ा उच्च होइब चारि आंगुल ४। एथि भितर काण्ठि दुइ पा ॥-॥ काण्ठि सरिकि मारेणि तिनि आंगुल दुइ पा ३।० । दुतिय पिड़ाकु तृतिय पिड़ा पछ सात पा १।० । तृतिया पिड़ा उच्च तिनि आंगुल तिनि पा ३।० । बड़ काण्ठि उच्च आङ्गुले १। काण्ठि सरिकि मारेणि मारिब पाञ्च आंगुल ५। तृतिय पीड़ाकु चतुर्थ पिड़ा पछ होइब देड़ आंगुल १।० । पिड़ा उच्च होइब तिनि आंगुल दुइ पा ३।० । एथि भितर काण्ठि दुइ पा । काण्ठि सरिकि मारेणि मारिब चारि आङ्गुल दुइ पा ४।० । चतुथ पिड़ाकु पञ्चम पिड़ पछ होइब दुइ आंगुल २। पिड़ा उच्च तिनि आंगुल दुइ पा ३।० । मारेणी मारिब तिनि आंगुल तिनि पा ३।० ।

तहिङ्कि वेक पछ होइब तिनि आङ्गुल पाए ३।० । वेक उच्च तिनि आंगुल दुइ पा त्रिपाटि पुराईं । सदई उच्च तिनि आङ्गुल तिनि पा ३।० । सदई मेलान तिनि आंगुल आंगुल तिनि पा ३।० । सदई कि कपुरि मुहुटा पछ तिनि पा ३।० ।

मुहुटा उच्च तिनि पा ॥०। कपुरि मुहुटा पुराई अढ़ाइ आङ्गुल २॥०। कपुरि मरिब मुहुटा सरिकि नम पा २।०। डोरि मोठ दुइ पा ॥०। ए उपरे कपुरि उच्च देढ़ आङ्गुल १॥०। कपुरि मरिब सात पा १॥०।

अला काण्ठो पछ होइव दुइ पा ॥०। काण्ठो उच्च दुइ पा ॥०। अला मोठ आङ्गुले १। अला मेलण पाञ्च पा १।०। अलाकु कपुरि मुहा पछ तिनि पा ॥०। कपुरि मुहुटा सुधा उच्च पाञ्च पा १।०। मुहुटा सरिकि कपुरि मरिब सात पा १॥०।

कपुरिकि कलसपाद पछ पाञ्च पा १।०। कलसपाद उच्च पाञ्च पा १।०। ए बाहारे मुचुलि पाए ॥०। कलस दमा उच्च नम पा २।०। डोरि पाए ॥०। चाङ्गड़ा उच्च अढ़ाइ आङ्गुल २॥०। घड़ि आङ्गुले उच्च १। कलस मोठ छ आङ्गुल ६।

भद्र एते कामकु उच्च तिनि हात तिनि पा। सोल आङ्गुल हाथभे सोल आङ्गुल हाजे। ओ $\times \times$ २४३८६१२३४। ओ ॥०॥०॥ (१२६-३२ पृः)

The Nalinibhadra consists of 18 *bhāgas*, the *kainasā* being 3 (half of six).....

This is called the Nalinibhadra.....

The *pisṭa* of the Nalinibhadra is 6 ān. high. It should be a Khura *pisṭa*... From the *pisṭa*, the *bāṛa* should be set back 2 ān.. In the *bāṛa*, the *pābhāga* is $4\frac{3}{4}$ ān.. The *pābhāga* should consist of five mouldings, the *khurā*, including *muchuli*, is 1 ān. 6 su. ; the *kalasa*, 1 an. 2 su., the *paṭā*, 12su., the *kaṇi* 12 su., the *basanta* 12 su.. The sum of the five mouldings in the *pābhāga* is thus $4\frac{3}{4}$ ān..

The *talajāṅgha* is $3\frac{3}{4}$ ān.. In it should be placed *khākharā mundis*.

The *bāndhana* is $1\frac{3}{4}$ ān. high, and is formed of three mouldings. The *barandī* is $9\frac{1}{4}$ su., the *noli* 9 su. and the *basanta* $9\frac{1}{4}$ su....

The *upar jāṅgha* is $3\frac{3}{4}$ ān.. In it place a *pīṭhā-mundī*.

The *barandā* is $4\frac{3}{4}$ in height. In it there should be ten mouldings. The ten mouldings are of equal height. At first comes the *barandī*, which is $7\frac{1}{2}$ su., the *pheni* is $10\frac{1}{2}$ su., the *paṣā* is $10\frac{1}{2}$ su., the *kaṇi* is $10\frac{1}{2}$ su., the *noli* is $10\frac{1}{2}$ su., the *paṣā* is $10\frac{1}{2}$ su., the *noli* is $10\frac{1}{2}$ su., the *kaṇi* is $10\frac{1}{2}$ su., the *noli* is $10\frac{1}{2}$ su., the *basanta* is $11\frac{1}{2}$ su.. the total height of the *bāṛa* (including the *iāṅgha*) is $18\frac{3}{4}$ ān..

The *ganḍi* which consists of five *piṭhās* is 20 ān. high. The Projection of the *piṭhās* from the *bāṛa* is 2 ān. on each side. The first *piṭhā* is $4\frac{1}{4}$ ān. high (including the *kānḍi*, which is $\frac{1}{2}$ ān.). The batter is $4\frac{1}{4}$ ān.. The second *piṭhā* is set back 2 ān., from the (edge of the) first. The second *piṭhā* is 4 ān. high, including the *kānḍi* which is $\frac{1}{2}$ ān.. The batter up to the base of the *kānḍi* is $3\frac{1}{2}$ ān.. The third *piṭhā* is $3\frac{3}{4}$ ān. high. The big *kānḍi* (which follows now) is 1 ān., in height. The batter up to the *kānḍi* is 5 (?) ān.. The fourth *piṭhā* is set back $1\frac{1}{2}$ ān. from the third. The *piṭhā* should be $3\frac{1}{2}$ ān. high. This height includes that of the *kānḍi*, which is $\frac{1}{2}$ ān. high. The batter is $4\frac{1}{2}$ ān.. The fifth *piṭhā* is set back 2 ān. from the fourth. The fifth *piṭhā* is $3\frac{1}{2}$ ān. high, and its batter is $3\frac{3}{4}$ ān..

From that, the *beki* should be set back $3\frac{1}{4}$ ān.. The *beki*, including the *tripāṭis*, is $3\frac{1}{2}$ ān. high. The *srāhi* is $3\frac{3}{4}$ ān. high. Its projection is $3\frac{3}{4}$ ān.. The *muhānḍi* of the *khapuri* is $\frac{3}{4}$ ān.. behind the edge of the *srāhi*. The *muhānḍi* is $\frac{3}{4}$ ān. high. The height of the *khapuri*, including that of the *muhānḍi*, is $2\frac{1}{2}$ ān.. The batter of the *khapuri* should be $2\frac{1}{4}$ ān.. The *ḍori* is $\frac{1}{2}$ ān.. Placed upon it, the *khapuri* is $1\frac{1}{2}$ ān. high, and its batter is $1\frac{3}{4}$ ān..

The *kānṭi* of the *amlā* is set back $\frac{1}{2}$ ān., its height being $\frac{1}{2}$ ān.. The height of the *amlā* is 1 ān., and its projection $1\frac{1}{4}$ ān.. From the *amlā*, the *muhānṭi* of the *khapuri* is set back $\frac{3}{4}$ ān.. The height of the *khapuri*, including that of the *muhānṭi*, is $1\frac{1}{4}$ ān.. The batter of the *khapuri* is $1\frac{3}{4}$ āngulas.

The *vāda* of the *kalasa* is set back $1\frac{1}{4}$ ān. from the *khapuri*, its height being $1\frac{1}{4}$ ān.. After this is the *muchuli*, which is $\frac{1}{4}$ ān. high. The *damā* of the *kalasa* is $2\frac{1}{4}$ ān., the *ḍori* $\frac{1}{4}$, the *chāngaṭā* $2\frac{1}{2}$. The *ghaṭi* is 1 ān. high ; thus bringing the total height of the *kalasa* to 6 ān..

The total height of the Bhadra is three and three-fourths of a cubit. . .

XVIII. The Khakhara Temple

XCVII. 1. DRAVIRA :

(क) द्रविडा वड़भिस्तथा । त्रिमिरथ सवुक्त । द्रविडा बड़भिभागि ।
श्री । श्री । द्रविडा प्रसाद समापत । श्री । (पृ: ६२)

द्रविभा प्रभकाठि आंगुले १६ दिर्घ गर्भ ए प्रति बार १२ पा ५ जाङ्ग ८ बेरा २
पाखुडा २ वरणिङ २ रञ्जा १६ ए उपरे कान्धमुचुलि २ काठि दुइ पा ॥० ।
कलस २ काण्ठि पा ॥० खाखरामुहुटा आंगुल २ ॥ खाखरा ६ कलस चारि
आंगुल ४ कलस दुइ पाख दुइटा सिच करिब । गाए एते पद्दु ५० बाङ्ग बहल ६॥
पद्दु भद्र नासि (=स्ति) । अनुरधरे सिखर ति तकु २४ राहारे प्रथमे मुण्डीए
लेखाए ४ सेहि तहु सिख ४ (१३५ पृ:)

The Dravira and the Barabhi are *triratha*....

The length of the *garbha* of the Dravira should be 16 ān. and the breadth 12 ān.. The *pābhāga* is 5, the *jāṅgha* 8, the *kerā* 2, the *pākhuṣā* 2, the *barandī* 2. The *ganḍī* is 16 ān.. On it is the 'muchuli at the shoulder,' which is 2 ān. in height. Then comes the *kāṇḍī* $\frac{1}{2}$ ān. high. The *siāhi* (here the term *kalasa* has been used in this sense) is 2 ān., the *kaṇḍī* on it being $\frac{1}{2}$ ān.. The *muhāṇḍī* of the *khākharā* is 2 ān. and the *khākharā* itself 6 ān. high. On it should be placed a *kalasa* 4 ān. high. On both sides of the *kalasa* there should be figures of lions. The total height of the temple is thus 50 ān.. The walls are 6 ān. thick (6 each, or 6 as the sum of two sides ?). This temple has no Bhadra. In the *anuratha*, there should be 24 *sikharas* ; in the *rāhā* 4, at the rate of 1 in each.

2. BARABHI :

(क) बड़भि गर्भ काठ आङ्गुले १६ प्रति १२ पिष्ट ६ पाभाग ६ दुइ जांच १० वरण्ड ६ पीढ़ा २ गण्डी २० मुचुलि २ आहि २ खाखरा १० कलस ५ वजा छिड़िब २ वेदि नास्ति । मुचुलि सरिकि छाहि मेलाण । छाहि सरिकि खाखरा मुहुटा । खाखरा छिड़िब बड़ाइ आंगुल २॥० लेखाए पा ५ राहारे मुण्डोए नेखाए ४ अनुरधरे तिनि सिखर लेखाए २४ बड़भिभाग १० रथक पा ५ सिखर २४ मुण्डी ८ परिजङ्गपिष्ट ।

(रथक) २-११०-११० (मेलाण) १११-११० (१३४-५ पृः)

The *garbha* of the Barabhi is 16 ān. in length and 12 in breadth. The *pisṭa* is 6 ān., the *pābhāga* 6, the two *jānghas* 10, the *barandā* 6, the *piṭhā* 2, the *ganḍi* 20, the *muchuli* 2, the *srāhi* 2, the *khākharā* 10 and the *kalasa* 5 in height. The batter of the *ganḍi* is 2 ān.. There is no *bisama* in this temple.

The *srāhi* should project to a point which is vertically above the edge of the *muchuli*. The *muhānṭi* of the *khākharā* should be vertically above the edge of the *srāhi*. The batter of the *khākharā* is $2\frac{1}{2}$ ān. on each side.

In the four *rāhās*, there should be 4 *munḍis*, and in the *anurathas*, there should be 24 in all.

The Barabhi temple consists of 10 bhāgas. It is *pancharatha*. It has 24 *sikharas* and 8 *munḍis*. It should be placed upon the *Parijānga pisṭa*. The ratio of the *rathakas* should be $2-1\frac{1}{2}-1\frac{1}{2}$ and their projections $1\frac{1}{2}-\frac{3}{4}$ ān..

3. KOSOLI :

(क) कोसोलि भाग ६० रथक ६ सिखर नास्ति रेख गुण खाखरा खाखर ५॥० (रथक) ५-५-८-८ (मेलाण) ३(१)-११०-११०-१८ (शेष पृष्ठा)

(ग) ए काखोल भाग ६० रथक ६ सिखर नास्ति रेखगुणाघाठ ३० (६८ पृः)
 कोसलिभाग ६० रथक ६ सिखर नास्ति रेखगुलखाखर (रथक) ५-५-४-६-६
 (मेलाण) २-१॥०-१॥०-१=७०-(?) (१८२ पृः)

कोसल भाग ६० रथक ६ सिखर नास्ति रेखगुण खाखर (रथक) ? (मेलाण)
 २-१-१॥०-१॥० (१८३ पृः)

कोसली भा १८ रथक भा ५ सिखर नास्ति रेखगुणीघाठ ४ (रथक)
 ३-३-२-३ (मेलाण) २-१-१॥० (२०२ पृः)

The Kosoli consists of 60 bhāgas, 9 *rathakas*. It has no *sikharas*. The *rathakas* are in the ratio of 5-5-4-6-6, their projections being $2-1-\frac{3}{4}-1\frac{1}{2}$ an..

XIX. Miscellaneous.

XCVIII. Lakshmi-dwāra

The main doorway of the temple is called the Lakshmi-dwāra or the door of Lakshmi, the goddess of prosperity.

(छ) दुआर ओसार ४ उच्च आठ ८ (१२६ पृ:)

हार ओसार आ ४ उच्च आ ८ (१६३ पृ:)

The door should be 4 ān. wide and 8 in height (in the case of a temple of which the *garbha* is 16 ān. in length).

The term *parichhā* being obscure, it has not been possible to translate the following passages.

लक्ष्मीहार ओसार हरि चारि ४।० आकुल पाए । कवाट परिछा उच्च करिब आ १०।।=) विस्वा नवग्रह दुआरे उच्च ११।-) सोल आकुल प्रमाणकु याणी दुआर करिब । सेही लक्ष्मीहार उच्च आठ आ ८ । (८६ पृ:)

रेखगर्भर करिब बतिस भाग ३२ कवाट परिछ तेईसि २३ भाग भास्त्रे न्देव ३४ भाग । नवग्रह आठ ८ भाग करिब । (२१२ पृ:)

XCIX. Torana or the arch

Toranas are usually built near a temple for the ceremony of swinging the idol of the deity.

(क) एवे त्रौणभाग जानि ॥ त्रौणभाग प्रवक्ष्यामि यथाभागन विद्यते । आप्तम त (=त्रय १) विभागेन विस्तारा चतुर्विधिक्रमात् । उक्षरं । त्रौणादे विस्तार ४ ॥

(छ) देवदेउले तोरणा खम्भ करिब... तोरणाभागपि वक्ष्यामि न भागे ६ मुण्डे मुण्डे पन्थ तथा ।०। हवहार। कथयामि खम्भाण सिलिपि राजिम (२६ पृ:)

देवदेउले तोरणा करिब... तोरणाभागपि वक्ष्यामि मुण्डे मुण्ड पन्थ तथा ।०। नवभाग कथयामि पमाण सिलिपि राजिम न भागे ६ (२३७ पृ:)

Erect a *foraṇa* in the temple of the deity. The ratio between the height and the width should be as 3 (?) is to 4. Divide the height into 9 parts of which the foils should be in the ratio of 4 : 3 : 2. Or, divide the height into 11 parts making the foils in the ratio of 4-3-2-2.

C. Stambha

Here the pillars to be placed under the above *foraṇa* are alone described.

(क) अर्द्धखम्बपाद चौरस छभाग करिव ॥ तिनभाग जाह्न करिव । भागे बान्धनी करिव । तिनि भाग उपर जाह्न करिव । तिनिभाग पालका करिव । गाए भाग १६ । पाञ्चभाग करिव मोट । ४८ ॥ (५६ पृः)

एमन्त खम्बकु पिष्ट उञ्च १६ भाग होइव । पिष्ट उञ्च येते खम्ब उञ्च तेते । उञ्च तिनि भागरु भागे मोट होइव खम्ब । ४६ । (६० पृः)

ए खम्ब श्लोक । प्रिव संगतभागेन वाणेन गलका तथा । पालका ग्रहभागेन ॥

१० ५

२०

विशभागेन मोदिता । (८० पृः)

खम्भभाग जानिमा । श्लोक । पादेन खुरभागेन न्त्रेभाग जंघास्तका भद्र-
रुद्रभागेन । मालभागेन ग्रहस्तथा पाद ६ दुइ जांघ १६ बान्धना १ वरण ६
ताकूमूलवाङ्क मोट ५ कोरभाग कोर १ उपर भाग ४ भाग ४ कोर १ त्रिभवाङ्क ३
कोरपा तिनि पा । (चित्र) (१०१ पृः)

...The *stambha* or pillar should be as high as the *pisṭa* (of the temple?). The width of the *stambha* will be $\frac{3}{4}$ its height (is it the circumference, or the diameter?). The *pābhāga* of the *stambha* should be square in section and 6 measures in height. Then should come the *jāṅgha* 3 measures high, then the *bāndhanā* 1 measure, then the *upar jāṅgha* 3, lastly the *pālakā*, which is 3 measures in height. The total is thus 16.

According to another reading, the *pābhāga* is 6, the two *jāṅghas* 16, the *bāndhanā* 1 and the *baraṇḍa* 9.

CI. Nabagrahas

On a panel over the lintel of the main doorway, it is customary to carve the images of the nine planets. In the present section, we get a description of these deities.

It may not be uninteresting to note in this connection that there is a miniature votive shrine at Sarnath, where figures of the Sapta-matrikas with those of Bhairaba and Ganesh appear over the lintel. These matrikas moreover have been depicted in a dancing mood.

(ख) ए नवमहंक विचार । रवि अग्निक्वणरे बसई । एहांकर आयुध पद्म ।
 शुक्लसमान * । एक चक्ररथ । पद्म उपरे पद्मासन । आउ सप्ताश्व । दुइ भुज ।
 पद्मकान्ति । अभयहस्त । १ । चन्द्र स्वेतकान्ति विसिस्वरथ गतं । गदाहस्त ।
 मङ्गल रजतकान्ति । चतुर्भुज । सक्तिशुलं । गदा वरहस्त । बुध पितकान्ति ।
 खड्गचर्म गदाकरहस्त । ४ । बृहस्पती पितकान्ति । चतुर्भुज । दण्डवरा अक्ष-
 शुत्र कोमण्डल हस्त । ६ । सनीश्वर नीलकान्ति । गुध्रगत । चतुर्भुज । शुल-
 वरगदा । धनुहस्ते । ६ । राहु नीलकान्ति । वीकरालमुख । चतुर्भुज । खड्ग-
 चर्म । शुलवरहस्त । ८ । केतु धुम्रकान्ति । गदावरहस्त । दुइ भुज ९ ।
 (३२-३३ पृ:)

This is (a detailed description of) the nine planets (*i. e.* of their presiding deities). Ravi or the Sun should be set at the S. E. corner (of the temple). His chariot has one wheel. On a lotus, He sits in the *padmāsana*. And (his chariot has) seven horses. The deity has two arms. His colour is like that of the lotus flower. His hand is disposed in the *abhaya mudrā*. Chandra or the Moon is white in colour.....He has a club in one hand. Mangala

is of the colour of silver. He has four arms, having a weapon, a *sula* or spear and a club or *gadā* in the hands, the last one being disposed in the *bara mudrā*. Budha is yellow in colour. He has a sword, shield, club in each hand, the last being disposed in the *bara mudrā*. Brihaspati is yellow in colour. He has four arms. In his hands are the mace, *akshasutra*, *kamaṇḍalu* and the *bara mudrā*. Sani is blue in colour.....He has four arms. In his hands are the spear, *bara mudrā*, the mace and the bow. Rāhu is blue in colour. His face is distorted. He has four arms, with the sword, shield, spear and *bara mudrā* in them. Ketu is of the colour of smoke. He has two arms, in which are the mace and the *bara mudrā*.

XX. Dictionary of Architectural Terms.

Āmlā, Ālā, Ānglā, Āalā, Āmalakya, Āmalōna—Fruit of the *Phyllanthus Emblica* ; ribbed structure, of the shape of an extremely flattened spheroid, set above the *beki* in *Rekha* temple ; *bhumi-a.*, similar structure used to demarcate one *bhumi* from another in *kanika paga* of *rekha ganḍi*.

Ānurāhā—Second *paga* from centre in *sapta-* and *naba-raṭha* temples.

Ānuratha, Ānartha, Ānortha—Name of 2nd. pilaster, from the central one, in the *rekha-ganḍi* of a *pancharatha* temple ; name of 3rd pilaster in *sapta-* and *naba-raṭha* temples.

Ā- —Abbreviation of *āṅgulas*.

Āṅgula—Finger ; measure equal to width of one finger ; one-sixteenth of one *hāṭha* or cubit.

Āsana—Seat ; posture of sitting ; ground-plan.

Āyudha—Weapon ; article held by a deity in the hand.

Bahala—Adj., wide.

Bandha—System of classifying apartments according to their area in square *hāṭhas* (See XX—XXIII) ; pose of sexual union ; *b.-kāma*, figures in that state.

Bonajība—Wild animal ; *b.-ghaṭīfa*, adj., adorned with figures of wild animals.

Barajhānji—a water plant ; flower of *b.* carved on jamb of doorway.

Baraṇḍa, Barana—Crowning set of moulding in *bāṛa* of temple.

Baraṇḍī, barani—The first or lowermost moulding in *bāndhanā* or *baraṇḍa* ; *bhnmī-b.*, all moulding in *bhumi* of *kanika paga* except the *bhumi-amlā* in *Rekha* temple.

Baṛa-deul—The big temple ; name of *Rekha* temple.

Bāndhanā—That which binds ; set of mouldings between *jānghas*.

Bāṛa—Wall ; portion between *pisṭa* and *gaṇḍī* of a temple.

Bedi—Altar ; *bisama* ; a kind of *pisṭa*.

Beka, beki—neck ; portion between *bisama* and *amlā* of *Rekha* temple ; same between *gaṇḍī* and *srāhi* of *Bhadra* ; *amlā-b.*, *beki* under *amlā* and above *ghanṭā* of *Bhadra* temple.

Bhadra—Adj., auspicious ; particular order of temple ; a kind of *pisṭa*.

Bhāga—Division ; specification ; see § XV, XVII.

Bhumi—Plane ; planes into which the body of a temple is divided, e.g. *pisṭa*, *pābhāga* etc. ; planes into which *gaṇḍī* is divided.

Biswā—One-sixteenth.

Boli—?

Chakaṛā—Level piece of ground ; *ghāṛa-c.*, level platform at the base of *beki*.

Chāngaṛā—Basket ; upper hemispherical portion in the body of *kalasa*.

Chānguṛī—Rim of *kalasa* ; portion between *beki* and *ghaṛī* in *kalasa*.

Chhapara—Roof ; *c.-muhā*, turned towards roof, i.e. skywards.

Chhiṛibā—v. to take off from length or width as height increases.

Dalajharā—Petal ; moulding used in Padmapīṣṭha with such carving.

Damā—Lower hemisphere in the body of *kalasa* ; similar moulding forming part of *kumbha* in *pābhāga*.

Darapani— ?

Deula—Temple ; *d.-chārani*, female singers in temples ; figures of sitting women set on *ghāṣa chakaṣā* apparently supporting *amlā* upon their neck.

Dhāra—Edge : edge carved on *pagas*.

Dirgha—Long ; length.

Dopichhā—Having two backs ; adj. used to describe figures with one forepart, but two hinder parts set at right angles to each other ; *d.-singha*, similar figure of a lion set on *ghāṣa chakaṣā* of a temple.

Drigha—corruption of *dirgha*.

Ḍāli—scroll ; scroll-work.

Ḍori—moulding resembling a cord ; moulding used between two hemispheres of *kalasa* or *kumbha*.

Gainthiāla—Sacred knot tied between garments of bride and bridegroom during marriage ; junction between Rekha and Bhadra temples.

Gaja—Elephant ; *g.-gamini*, frieze consisting of figures of moving elephants ; *g.-sinha*, figure of a crouching lion upon a prostrate elephant ; *g.-virāṭa*, *virāṭa* in which the head of the lion has been substituted by that of an elephant.

Galakā—throat : *beki*.

Gamā—? ; (according to the *śilpīns* of Lalitagiri) the corbelled arch placed above the lintel on the inner side.

Gambhirā—Sanctuary ; chief room inside temple, where

the image is ; (in Bengal) space between the figure of a deity and the *chālachitra* or background.

Gandī—Trunk ; tower immediately above *bāra* of temple ; in Rekha, portion between *bāra* and *bisama* ; in Bhadra, between *bāra* and *beki* ; in Khakhara, portion between *bāra* and *kāndha-muchuli*.

Garbha—Womb ; interior ; bed (of a river) ; room inside a temple ; *g.-muda*, course of stones placed over *garbha*.

Gauṛiya—Of Gauṛa (portion of ancient Bengal) ; style prevalent in Gauṛa.

Gelabāi—Scroll with human or animal figures carved alternately on left and right side of it ; *manushya-kaufuki*.

Gert—*Muhānti*.

Ghanṭā—Bell : bell-shaped ribbed structure set on *srāhi* of Bhadra temple ; *pancha-g.*, qualification for Bhadra with one set of *piṛhās* ; *naba-g.*, same for one with two sets of *piṛhās*.

Ghāṛa—Shoulder ; portion above *gandī* ; *g.-chakarā*, horizontal platform at that place.

Ghaṛī—instrument for measuring time ; truncated cone placed on top of *kalasa*.

Hāṇḍī—Spherical pot ; similar structure placed below *ghanṭā* or *khākharā*.

Hāta, Hātha—Cubit ; unit of measurement consisting of 16 finger-widths.

Jagamohan—That which pleases the whole world ; that which is most pleasing ; name of structure in front of Rekha, usually a Bhadra.

Jalantara—Niche at junction of different *rathakas* in *jāngha*.

Jāngha, Jānghā—Shin ; recessed vertical portion of wall

between the projecting elements, namely, *pābhāga*, *bāndhanā* and *baranḍa*.

Jhalama—Amount of projection.

Kākha—Side.

Kalasa—Water-pot ; similar structure placed on top of a temple ; (rarely) *hāṇḍi* or the moulding known as *kumbha*.

Kāma—Piece of work ; moulding.

Kāndha—Shoulder ; portion at the top of *ganḍi* ; *k.-muchuli*, *muchuli* placed at that point in a Khākharā temple.

Kani—Moulding of the shape of a V placed sideways ; *k.-pisṣa*, particular type of *pisṣa*.

Kanika—Outermost pilaster in the body of a temple ; *kanyāsa*.

Kanyā—Daughter ; female ; female figure ; *nāga-k.*, female figure with the lower half of the body like that of a snake.

Kanyāsa—*Kanika*.

Kāñḍi—Throat ; vertical interval between *piṭhās*, two mouldings or two *poṣaḥas*.

Kapuri—See *khapuri*.

Kāṣenti—Amount of take-off in width or length ; batter.

Kāṭhi—Stick ; unit of measurement equal to one cubit.

Korā—?

Khākharā—Rectangular parallelopiped with vertical sides replaced by an open S-form ; *k.-deul*, temple having such structure at the top ; *k.-munḍi*, miniature of Khakhara temple used as ornamental motif.

Khapuri—Cranium ; structure resembling flattened bell on *amlā* ; *ghanṭā*.

Khorā—Foot of an article of furniture ; lowermost moulding used in *pisṣa* or *pābhāga* (of a particular shape) ; *khurā*.

Khura, Khurā—Same as *khora*.

Khura—A kind of *pisṣa*.

Kona—angle ; corner ; *k.-singha*, figure of a lion placed at the corner of *jāṅgha*.

Kumbha—Water-pot ; similar moulding used in *pābhāga* ; a kind of *pisṣa*.

Kurma—Tortoise ; a kind of *pisṣa*.

Kuta—Mountain ; peak.

Lakhā—Particular ornamental pendant suspended from *chāṅguṭi* of *kalasa*.

Lakshmi-pāṭa—Lintel (on account of its having a figure of Lakshmi carved upon it).

Lefani—? used as adj. for a particular kind of *piṭhā*.

Lahaṣā—Succession of waves ; corbel.

Lahari—Series of waves ; *hangsa-l.*, frieze with figures of the swan.

Manushya-kautuki—*Gelabāi* scroll.

Māreni—*kāṣeṇi* ; batter.

Mastaka—Name coined to denote portion of a temple above *ganḍi* and below *kalasa*.

Melāna—Projection.

Muchuli—Circular flattened pillow ; similar moulding placed under *kumbha*, *kalasa* or *khākharā*.

Muda—To close ; *garbha-m.*, horizontal course of stones closing *garbha* ; *ratna-m.*, similar course closing room above *garbha*.

Muhāṇṭi—Short vertical portion at the base of *khurā*, *khākharā*, *khapuri*.

Mukha—Face ; front ; *m.-sāla*, temple placed in front of *Rekha* (usually a *Bhadra*).

Munḍi, Munḍei—Miniature temple set on wall as decora-

tion; *khākharā-m.*, *piṅhā-m.*, *bajra-m.*, *phula-m.*, same with crown like that of a Khakhara, or Bhadra temple or crowned by ornament known as *bajra* or mass of foliage.

Naba—Nine; *n.-raṭha*, a temple having nine pilasters, resulting from four successive projections upon its face.

Nāga—Mythical tribe of serpents; figure, half-man and half-serpent below; *n.-paṇi*, female *nāga*; *n.-bandhi*, intertwined figure of two or four snakes carved continuously along jamb and lintel.

Nahaṇa—*Lahaṇā*; corbel.

Napungsaka—Hermaphrodite; *Rekha* without *stikhara*s.

Noli—moulding with the edge like that of a semicircle; torus.

Olamba—Corruption of plumb-line.

Osār—Width.

Pā—Quarter; foot; shortened form of *pābhāga*.

Pābhāga—Division corresponding to the foot; set of three, four or five mouldings at the base of a temple (above *pisṭa* or pedestal).

Pachha—Behind; set-back from something.

Pāda—Foot; base; *pābhāga*.

Padma—Lotus; *p.-pisṭa*, pedestal of that name.

Pāga—Segment; segments produced upon face of temple by producing part of it to a more forward plane.

Pāhānā—Early morning; twilight (?); demarcated edge of mouldings (through which the moulding seems to fade away).

Pākhuṇā—Petal; petals carved on *khurā*, *ghanṭā*, etc.; *siju-patra-p.*, carving resembling leaves of Euphorbia.

Pālākā—Capital of column (resembling lotus ?) (?); abacus (?).

- Pānapatri*—Pendant suspended from the *ḍori* of *kalasa*.
Pancha—Five ; *p.-ratha*, temple having five *pagas* ;
p.-ghanṭa, Bhadra temple having one set of *piṭhās*.
Parichhā—Jamb (?).
Parijāngha—A kind of *pisṭa*.
Pari—Fairly ; *p.-kanyā*, figure of flying women above central image.
Pariratha—Fourth *paga* from centre in *nabaratha* temples.
Pasibā—To be set back.
Pafā—Moulding with a square edge.
Pāṭa—Flat slab of stone ; *Lakshmi-p.*, slab serving as lintel with image of Lakshmi carved on it ; *Nabagraha-p.*, slab placed above lintel with figures of the nine planets carved upon it ; *parāsa-p.*, course of stone placed across angle of a square room in order to reduce square opening at top into an octagonal opening of smaller dimensions.
Pefā—Moulding used in *khura pisṭa* (cyma recta).
Pheni, *Phenā*—Hood of a serpent ; second moulding in *baranda* resembling same ; beak, with cavetto replaced by cyma recta.
Pherā pakhuṛā—petals turned upwards.
Piṭhā—Flat wooden seat ; elements of which the *ganḍi* of Bhadra temples is composed ; *p.-deul*, Bhadra temple.
Pisṭā, *Piṭha*, *Prisṭha*—Pedestal (examples, Padma, Singha, Bhadra, Bedi, Suthira, Khura, Kumbha, Parijāngha, Kurma).
Poḍala—Chapter ; group of *piṭhās*.
Prati—Width (corruption of Sans. *prastha*).
Prisṭha—See *pisṭa*.
Pusangkara, *Pungsakara*—?

Rāhā—Central projected pilaster of a temple.

Rathaka—miniature *ratha* ; *paga*.

Rekha—Order of temple ; *r.-deul*, Rekha temple ; *r.-gunā-ghūṣa*, *-uāghāṣa*, *-ūghāṣagunāghāṣa*, sum of set-backs of *ganḍi* from *barandā*, batter of *ganḍi* and that of *bisama* or only batter of *ganḍi* (?).

Saṛhai—Cocoanut shell ; element below *ghanṣā* in Bhadra temple ; same above *beki* in Khākharā temple.

Srāhi—also called *Saṛhai*, *Hāṇḍi*.

Sikhara—Miniature of Rekha temple used as ornament on body of Rekha temple.

Singha—Lion ; *s.-piṣṭa*, a kind of *piṣṭa* ; *s.-āsana*, seat of the deity ; *dopichha-s.*, lion set at corners with one forepart and two hindparts set at right angles to each other ; *gaja-s.*, figure of triumphant lion sitting upon prostrate elephant ; *s.-virāla*, figure of triumphant lion standing on two legs upon prostrate demon or elephant.

Stambha—Pillar.

Sufhira—having stability ; a kind of *piṣṭa*.

Ṭāṅku—Particular ornament set at the edge of mouldings or *piṛhā*.

Toraṇa—Arch.

Tripāṭi—projected borders at upper end of *beki*.

Uā—*Rekha-ganḍi*.

Uchharga—Height.

Virāla—Figure of rampant lion standing, with head turned backwards, upon prostrate elephant or demon ; *gaja-v.*, *nara-v.*, same with the head of a lion replaced by that of an elephant, demon (corruption of Sans. *Vyāla*, terrible ?).

APPENDIX A.

Classification of Rekha temples having three elements in their *bāṛa*.

We have already seen that Rekha temples can be roughly divided into two classes : one having three and the other five elements in its *bāṛa*. Of these the former seems to have been the earlier type, while the latter was apparently evolved at a later date. It has appeared from certain observations in Bhubaneśwar that the first type of Rekha temples can be further divided into two sub-types. It is the object of the present appendix to describe those two types without reference to the relative dates of their origin. The question of their evolutionary sequence has to be postponed from present consideration as that cannot be undertaken before the chronology of the temples of Orissa has been satisfactorily determined. With regard to the classification even, we shall have to confine ourselves to such features as our observable with the naked eye, we shall not be able to use the quantitative relations subsisting between different elements of the temples as no data are available on that subject. Investigators favoured with more leisure and ampler resources will have to take up the task of measuring the elements of these temples in the light of the *Śilpaśāstras* and then improve the classification which is now being tentatively offered here.

The largest number of Rekha temples having three elements in their *bāṛa* is to be found at Bhubaneśwar in the Puri district. Many of these are in ruins, while some of them display a type of sculpture which is presumably more ancient than the sculptures of Mukteśwara or Liṅgarāj. In one of them, the Paraśurāmeśwara temple, we come across an inscription dated by the late Prof. R. D. Banerji as belonging to the eighth century A. D.* So far no temple of an equal date has been found in Orissa which displays five elements in its *bāṛa*, which was so characteristic of later times. These temples can, therefore, be held to have been introduced into Orissa before temples having five elements in their *bāṛa* had come into being.

The first feature that marks all temples having three elements in their *bāṛa* is that there is a depression in them which marks off clearly the *gaṇḍī* from the *bāṛa*. This depression is never present in temples of the second order in Orissa. The depressed portion may or may not be ornamented with human figures or figures of other designs. When we come to details, we find that these temples can be sub-divided into two sub-types, in one of which the *gaṇḍī* is divided by *bhūmi-amlās* into several *bhūmis*, while in the other, the *gaṇḍī* is absolutely plain without any *bhūmi* divisions in it at all. We shall call these two Types A and B respectively. Type A is sometimes accompanied by a rectangular *śagamohana* as in the temples of Paraśurāmeśwara, Mohini or Uttareśwara, or it might go singly as in Paśchimeśwara or Śatrughneśwara; Type B, however, always goes

* *History of Orissa*, Vol. II, p. 338.

singly and not in one single case has it been found with a *jagamohana* either of the *Paraśurāmeswara* or of the orthodox *Bhadra* type. This may, therefore, be taken as an important feature differentiating the two types from one another.

If we now pass on to further details, we notice first of all that Type A is never set upon a *pisṭa* while Type B may or may not have a *pisṭa* underneath. The *pābhāga* of Type A is very often made up of three mouldings of equal height as in *Paraśurāmeswara*. Its *jāṅgha* is plain, but one *muṇḍi* or *śikhara* is usually set upon it in the *kanika-paga*. The *gaṇḍi* is divided into several *bhūmis* by *bhūmi-amlās*, which may be round or square in cross-section. Each *bhūmi* is composed of a number of *bhūmi-baraṇḍis*, the number of the latter being usually four. The uppermost *baraṇḍi* is smaller in height than the other three, while a *bho* surmounted on the third *bhūmi-baraṇḍi* reaches out so as to touch the fourth one with its crown. Each *bhūmi* is thus constituted by three and a half *bhūmi-baraṇḍis*, so to say.

The *bisama* on the top of the *gaṇḍi* is not divided into *pagas* as the *gaṇḍi* itself. The *rāhā-paga* is highly projected on each face of the temple, but the frontal one shows a greater projection on part of its body up to a certain height of the *gaṇḍi* than those on the other three sides. Type A is generally *tri-ratna* in plan and rarely *pancha-ratna*. Type B, however, is as frequently *tri-ratna* as *pancha* or *sapta-ratna*.

The *khapuri* of Type A is surmounted by a *kalasa* or by a cylindrical object, the name of which yet remains to be

discovered. This object has been identified as a *liṅgam* by Prof. Banerji, but the identification seems to us extremely doubtful. On the top of a ruined temple situated in the north of Kotitirtha in Bhubaneswar, this object is found to be a cylindrical structure, a foot or so in height, the upper half of which is circular and the lower octagonal (hexagonal ?) in cross-section. The upper portion is carved up into a band surmounted by a short *amlā* from which it is separated by a well-marked depression. In the temple of Siddheśwara in Baudh, where Prof. Banerji discovered it, the upper half of the object has been left plainly circular. This might have given him the impression that it was a *liṅgam*. On the banks of the Ravi at Bajaura in the Kangra district, we find a similar object which had once crowned some *fri-anga* Rekha temple at that place. That object is similar to the object in question, but it is there cut up into various designs, in such a manner that any identification of it with a *liṅgam* is rendered impossible. Whatever might be its name, we find that it is never present in temples of Type B which are uniformly surmounted by a *kalasa* of the usual design.

There is an interesting feature connected with the iconography of temples of Type A. We notice first of all that *virāla* figures, which are prolific in the later temples of Orissa, are entirely wanting in their case. So also are *śikharas* of the *khākharā-muṇḍi* variety. Amorous scenes are depicted, but nowhere with the same amount of openness as in the late temples.

Let us now put together in tabular form the characteristics of the two types of *fri-anga* Rekha temple for facility of comparison.

Type A may or may not be accompanied by a *jagamohana* of the Paraśurāmeśwara type.

1. Absence of *pisṭa*.
2. Generally *tri-ratha*, rarely *pañcha-ratha*, never more than that.
3. *Pābhāga* composed of three equal mouldings generally, among which the *kumbha* moulding is replaced by a *noli*.
4. *Jāṅgha* plain, with inset of *muṇḍis*.
5. *Bhūmi-amlās* in *kanika-paga*. The *amlā* may be square or round. Four *bhūmi-baraṇḍis*, of which the highest two are clasped together.
6. *Bisama* without *paga* divisions.
7. Frontal *rāhā* shows extreme projection. It is usually surmounted by a medallion with the figure of some deity set within.
8. *Khapuri* may or may not be present.
9. *Kalasa* or the cylindrical object on top.

Type B always goes singly.

1. *Pisṭa* may or may not be present.
2. *Tri-ratha*, *pañcha-ratha* or *sapta-ratha*.
3. Plain *ganḍi*.
4. *Kalasa* present, but never the other object.

At Bhubaneśwar, the following temples belong to Type A, but the list must not be taken to be exhaustive : the ruined temple to the north of Kotitirtha, Paśchimeśwara, Paraśurāmeśwara, Mohini, Mārkaṇḍyeśwara, Uttareśwara, Gauri-Śaṅkar-Ganeṣ, Bāgheśwara, Biśweśwara, three ruined temples beside Rāmeśwara. The following temples belong to Type B : an empty temple to the west of

Sobhaneśwara, Kotitīrtha, Beleśwara, Tāleśwara, Chakreśwara and Mangaleśwara.

It would be interesting to compare these temples of Bhubaneśwar with those situated in other parts of Orissa. The temples of Baudh as photographed by the late Prof. R. D. Banerji show that all of them belong to Type A of our scheme. Two of them, namely Siddheśwara and Nilmādhava, have *jagamohanas* of the Paraśurāmeśwara type, while that situated in the N. W. corner of Rāmeśwara in Baudh is not accompanied by any *jagamohana*. The ground-plan of this temple is unlike that of the temples of Bhubaneśwar, being formed by two intersecting squares, instead of the usual square, the sides of which have been partly projected forward. But this temple presents one feature which is interesting from another point of view. Underneath the frontal *rāhā*, there is a porch supported by two short pillars. This is a feature found rarely in Orissa, but present quite commonly at Osian in Rajputana and different portions of the Punjab Himalayas. The temples of Sāripalli in Vizagapattam and those in the Mahanadi valley in Orissa have to be examined carefully in this connection.

Another ancient site of temple-building in Orissa seems to have been Khiching in the State of Mayurbhanj. Although the place is now entirely in ruins, still it is very interesting to find among the existing ruins, examples of both the types of temples we have described in connection with Bhubaneśwar. The temple of Kutaitundi belongs to Type A, while that of Chandrasekhara belongs to Type B. Kutaitundi has a *pāśāṅga* composed of four mouldings as in the ruined temple to

the west of Sobhaneśwara at Bhubaneśwara. The *gaṇḍī*, however presents a feature which is to be met with nowhere else in Orissa. Instead of three and a half *bhūmi-amlās* we find here only two *bhūmi-amlās* and a half. The Chandraśekhara temple presents another interesting feature, namely, that its *kanikapaga* in the *bāṛa* has been ornamented with a number of pilasters instead of with *muṇḍis* of the usual type. This equates it with the Rekha temples of Manbhum rather than with Orissa, for it is in Telkupi in Manbhum that we find this feature occurring once more.

We thus find that although the two temples of Khiching present features in common with those of Bhubaneśwar, yet they present features which display a certain originality of design. Mr. Chanda's study of the sculptures of Khiching led him to the conclusion that Khiching was to be regarded as a semi-independent centre of Art having affiliations with Gaur, Magadha and Orissa, but also possessing certain characters distinctly of its own. The same might be said with regard to Architecture, but with this reservation that the originality displayed in this case did not express itself in as vigorous a form as in the allied field of sculpture.*.

* The two temples of Khiching have been recently restored with great care under the able supervision of Mr. Sailendra Prasad Bose of the Mayurbhanj Archaeological Survey. A motor road has also been constructed connecting Khiching with the Chaibassa-Jajpur Road. This important place has thus been made easily approachable, for which thanks are due to the State of Mayurbhanj.

APPENDIX B.

An attempt at the restoration of the text of *Bhubanapradīpa*.*

ऋषिरुवाच—

श्वेतवर्णा ब्रह्मभूमिः रक्तवर्णा च क्षत्रिया ।
 पीतवर्णा भवेद्वैश्या शूद्रा च कृष्णवर्णिका ।
 कृषाया ब्राह्मणभूमिः क्षत्रिया पीतका तथा ।
 अम्लं च वैश्यजानीनां शूद्राणां मधुकं तथा ॥
 आज्यगन्धे भवेद्ब्राह्मी रजोगन्धेन क्षत्रिया ।
 क्षारगन्धे भवेद्वैश्या शूद्राश्च विष्टागन्धिका ॥
 गन्धहीना यदा भूमिः [यो चिन्तन्ति विदो मे ?]
 भ्रामयेत्तु हलन्ततः तिलकं परिषापयेत् ॥
 त्रिरात्रे ब्राह्मणभूमिः क्षत्रियाचतुरायतिः ।
 पञ्चरात्रे भवेद्वैश्या षष्ठे शूद्रानी एव च ।
 ब्राह्मणस्य चतुर्भूमिः क्षत्रियस्य त्रयी स्मृता ।
 वैश्यस्य द्वयमाश्रयः शूद्रस्यैका प्रकीर्तिता ॥
 ब्राह्मणस्य यद्वा भूमिं क्षत्रियः प्रियमिच्छति ।
 स ततो निधनं याति यमागतिः..... ॥

* My thanks are due to Profs. Probodh Chandra Bagchi and Priyaranjan Sen for considerable help rendered in connection with the present reconstruction.

क्षत्रियस्य यदा भूमिं वैश्यः स्वप्रियमिच्छति ।

स तत्र निधनं याति गिरिः वज्रहत इव ।

वैश्यसखां यदा भूमिं शूद्रश्च प्रियमिच्छति ।

स ततो निधनं याति गिरिः वज्रहत इव ॥

V. अतः परं प्रवक्ष्यामि गृहकार्यमसंशयम् ।

यदि कुलं शुभं बहेत् तदा भुवनमाचरेत् ॥

आयतं चतुरस्रन्तु वृत्तं भद्रासनं तथा ।

चक्रं विषमबाहुस्यात् त्रिकोणं शकटाकृति ॥

दण्डं च प्रणवमूर्तिं गृहदं (?) व्यजनं तथा ।

कूर्मपृष्ठं धनुर्ज्यायं सूर्यचक्रन्तु षोडश ॥

VI. आयते सर्वसिद्धिश्च चतुरस्रे धनागमः ।

भद्रासनं कृतार्थाय वृत्ते पुत्रविवर्द्धनम् ॥

चक्रे दारिद्र्यरोगञ्च [शोकं विषमबाहुके] ।

राजभयं त्रिकोणे स्यात् शकटे च धनक्षयः ॥

पशुदण्डि तथा दण्डं प्रणवे नेत्रनाशनम् ।

अर्थनाशो बृहन्नुपे न सहन्ति गृहे भार्याः ॥

व्यजने विद्यानाशनं कूर्मेन धनपीडनम् ।

सूर्ये धनक्षयं विद चापे चौरभयं भवेत् ॥

VII. सूत्रपातं प्रवक्ष्यामि शुभस्तम्भ[स्य धारणे ?] ।

सूत्रस्य छेदनाद् ध्रुवं मरणं याति मानवः ॥

सूत्रविस्तार्यमाणेन शङ्कशब्दो यदा भवेत् ।

देवभूमिर्भवेत् तस्य मानवो वज्जयेत् सदा ॥

सूत्रविस्तार्यमाणेन महाबाहो भवेत् यदि ।

वज्जयेत्तादृशी भूमिं वाताहतो भवेत् तदा ॥

सूत्रविस्तार्यमाणेन शिलाघातो यदा भूमौ ।

वज्जयेत् तादृशी भूमिं भीमो नाशो भवेत् तदा ॥

सूत्रविस्तार्यमाणेन उत्तरे गावहः [१] भ्रुते ।
 विसृष्टो तदा भूमिः वज्जयेत् ता... ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन महाशब्दः (?) भ्रूयते यदि ।
 देवभूमिं विजानीया मनुष्यस्तत्र वज्जयेत् ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन मानवशब्दः (?) भ्रूयते यदि ।
 वज्जयेत् तादृशीं भूमिं मरणं तत्र निश्चयम् ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन गीतशब्दः भ्रुतो यदि ।
 एषा भूमिः कुबेरस्य धनधान्यबहुपुत्रिका ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन दहनं यदि दृश्यते ।
 वज्जयेत् तादृशीं भूमिं देशं तं परिवर्जयेत् ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन मानुषे रोदिते यदि ।
 ... ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन श्वानभिः रुदिते यदि ।
 ... ॥
 सूत्रविस्तार्यमाणेन मुण्डमुण्डी यदि भवेत् ।
 मुण्डस्तत्र विजानीयात् नेष्टे वास्तुच्छर्णं ॥
 सूत्रप्रसार्यमाणेन महावृष्टिः भवेत् यदि ।
 धन्यधान्यं भवेद् वास्तु सुच्छर्णं भवेत् तदा ॥
 ... ।
 ... ॥

VIII. वाग्नेन शयते नागः पञ्चाशकोटिमायतः ।
 अनन्त इति आख्यातः पृथिवी जायते सदा ॥
 भाद्राश्विनकार्तिकेषु शिरो नागस्य पूर्वके ।
 दक्षिणे उदरश्चैव पृष्ठश्चैव उत्तरं ॥

पश्चिमे स्वपुच्छस्थितं अग्नये सर्व्वलाङ्गुलं ।
 त्रिभिर्मासैः सुनिश्चलं ॥
 मार्गशिरे पुष्यमाघे शिरो नागस्य दक्षिणे ।
 पश्चिमे उदरश्चैव पृष्ठतश्चैव पूर्व्वकं ॥
 उत्तरेन पुच्छघातं नैऋते सर्व्वलाङ्गुलं ।
 फाल्गुने चैत्रवैशाखे शिरो नागस्य पश्चिमे ॥
 उत्तरे उदरश्चैव पृष्ठतश्चैव दक्षिणं ।
 पूर्व्वस्यैको यदा पुच्छः वायव्ये स्थितलाङ्गुलं ॥
 ज्येष्ठाषाढश्रावणेषु शिरो नागस्य उत्तरे ।
 पार्श्वे तु उत्तरश्चैव पृष्ठतश्चैव पश्चिमं ॥
 दक्षिणे तु यदा पुच्छं ईशाने सर्व्वलाङ्गुलं ।
 त्रिभिः मासैः सुनिश्चलं.....॥

- IX. अहिधरो महिराजा नित्य.....भ्रमन्ति ।
 चञ्चितचरणदिने अष्टत्रिभिः गतश्च (१) ॥
 दीपहतपरिसंख्या चलति एकपादेन ।
 त्रिभिः त्रिभिः त्रिभिः मासैः..... ॥
 X. गृहस्य यतः हस्तश्च चतुरस्रम् भवेद् यदा ।
 नागस्तत्र प्रमाणश्च पृष्ठतो लाङ्गुले मुखे ॥
 नागस्येते यत्र हस्तश्च भागस्तस्य कारयेत् तथा ।
 भागस्यत (?) ताळमेको शिरसा द्विगुणं तथा ॥
 ताळमेको कणाभागः द्वितालं हृदयस्तथा ।
 त्रिताळमुदरश्चैव चतुस्तालं नाभिदेशके ॥
 हृदये पञ्चतालश्च षष्ठतालश्च जानुजङ्घने ।
 सप्ततालं [कटिदेशे ?] पुच्छे तु षाष्ट मेव च ॥
 XI. दारापुत्रप्रणाशो भवति च स्नने मस्तके नागराजः ।
 श्रीः सम्पत्तिं प्रभुत्वं यदि हृदि जठरे सर्व्वभोगैः रूपेतः ॥

जान्बोः दोर्घप्रवासी क्षयमपि जवने पुच्छदेशे च मृत्यु ।
नाभौ क्षीर्णं त्वरातेरतिशयशुभदो गुणदेशे च रोगे ॥

XIII. चेत्रे च व्याधिरायाति वैशाखे धनसम्पदः ।
ज्येष्ठे पशुचौर्यञ्च आपादे पशुनाशनं ॥
श्रावणे बहुहानिश्च भाद्रवे हानौ रोगिणः ।
आश्विने जना नश्यन्ति कार्तिके धनलाभकः ॥
मार्गशिरे बहुधनं पौषे च तत्स्करं भवेत् ।
माघे बहुशोकञ्च फाल्गुने बहुपुत्रकं ॥

XIV. शुक्लपक्षे भवेत् सौख्यम् कृष्णेन तत्स्करो भवेत् ।
... .. ॥
शशिः क्लेशो दारिद्र्यञ्च भास्करः शुभदायकः ।

XV. अग्निभयः रविपुत्रे ॥
बुधगुरुशुक्रवारेण गृहकार्यानि कारयेत् ।
..... पञ्चमोच्चाटनं तदा ॥

चौरभयो दशम्याञ्च एकादश्याम् नृपभयः ।
अमायां वै पतिनाशः भाव्यानां शस्तु पौर्णमास्यां [?]
नवमीं परिवर्जयेत् नन्दा अर्धक्षयं यातु [?]
भद्राद्धं परिवर्जयेत्

XX. दीर्घमायतहस्तञ्च प्रतिहस्तेन गुणयेत् ।
अष्टभिर्हरयेत् पिण्डं शेषो बन्धस्य उच्यते ॥

XXII. ध्वजे देवगृहं कुर्यात् धूम्रेण होमशाळिका ।
सिंहेन श्रीवरं चैव शुनेन कूटशाळिका ॥

- वृषेणान्तःपुरं (?) कुर्व्यात् स्वरेन अश्वशालिकां ।
 गजे रत्नधरं कुर्व्यात् ध्वाङ्क्षे(ण) शस्त्रशालिकां ॥
- XXIII. ध्वजेन पश्चिमं द्वारं उत्तरे सिंहमेव च ।
 पूर्वद्वारे वृषश्चैव दक्षिणे गज एव च ॥
 ध्वाङ्क्षेण नैऋतं द्वारं ध्वजेन वायवस्तथा ।
 ईशाने श्वानपुत्रश्च स्वरे च द्वारमाग्नेयं ॥
- XXIV. अष्टभिर्हरते पिण्डं ऋश्रभागेन हारयेत् ।
 शेषमंशं विजानीयान् अश्विन्यादिक्रमेण च ॥
- XXV. अष्टभिर्गुण्यते पिण्डं षष्टिभागेन हारयेत् ।
 शेषमंशं विजानीयात् ततो जीवनमुच्यते ।
 जीवनस्य देवहारि..... उच्यते ।
 ...
 जीवनस्य पञ्चहार्तिर्दंशं (?) मृत्यु उच्यते ।
 पृथिवी आप आकाश वायुस्तेज स्तथैव च [?] ॥
- XXVI. ऋश्रं चतुर्गुणं कुर्व्यात् नवभागेन कारयेत् ।
 शेषमंशं विजानीयात् तस्करादि ज्ञातं बुधेः ॥
 ऋश्रं वायुः हरेत् चैव शेषो नागश्च उच्यते ।
- XXVII. अनन्तो बासुकिश्चैव तक्षकः कर्कटस्तथा ॥
 शङ्खो कुलिकः पद्मश्च महापद्म नागा अष्टेते ।
- XXXI. धनुश्छत्रपताकादिदर्शने प्रीयते यदा ।
 प्रासादभवने दृष्टम आयते श्रीसमाचरेत् ॥
 क्रीडन्ति बालका यत्र स्वामी तत्र मने स्थितः ।
 तत्र कृतं विजानीयाः नमस्कारं कदाचन [?] ॥

XXXII. धर्म्माधर्मं विजानीयात् तत्र कालेन सिद्धयति ।
 शुभाशुभतारकाणि शिष्टदुष्टानि कर्म्माणि ॥
 सर्व्वलक्षणसम्पूर्णं सर्वाभरण-भूषितं ।
 दिव्यवसन-परिधान्य [?] शुभस्तत्र न संशयः ॥

XXXIII. दधिदुग्धयवधान्यं शर्करां तण्डुलं तथा ।
 श्रीफलं वदरश्चैव चन्दनं वासयुग्मकम् ॥
 अलंकृतं धूपदीपं अक्षतपूर्णकुम्भकम् ।
 रसयवतिलपुष्पं एतकं शङ्खलिङ्गी (?) ॥

XXXIV काष्ठ ईष्ट तनुसान (?) चास्थि.....।

... ..

XXXV. भूतानि राक्षसाश्चैव ये च तिष्ठन्ति खेषराः ।
 ते सर्व्वे प्रतिगच्छन्तु वास्तु गृहवरकं शुभम् ॥
 बाहुमूले खनेत् भूमिं वास्तुरस्तु चतुर्दश ।
 तत्र साध्ये स्थिता लक्ष्मीः ... ॥

बहुक्षता बलक्षता सुमेधा सुपथप्रिया ।
 अमृतमुखी सुमति सुगन्धि कालनेमिका ॥
 स्तम्भ स्तम्भ महास्तम्भ चारुचामरदेवतम् ।
 ईशाने अर्द्धकृपिते स्थिरा भवन्तु सर्व्वदा ॥

धनपुत्र कलत्रश्च यावत् चन्द्रार्कमेदिनी ।
 स्वभावे चञ्चला देवि ममगृहे स्थिरा भव ॥
 वसुमति देहि स्थानं सर्व्वद्रव्यसुशोभनम् ।
 गृह्णाति शङ्खली स्वामी आयते शुभदायके ॥

XXXVII. यत्र पिशुनवृक्षस्तु ङालोङालोम्ब केशराः ।
 पुंनागः सरलश्चैव नारिकेलः प्रियङ्गमः ॥
 मसिदानवृक्षाम क्षत्रिकारक्षता चन्द्रिका ।
 जुगादि जम्बुकाश्चैव नवधा कुशचम्बिका ॥

नारङ्ग श्रीफलंचैव प्रमुत्ति मातृभूमिषु ।

अमेच बलीकानेन.....

कण्टकी श्रीमूली चैव अमलग्नं परिवर्जयेत्
वर्जयेत् पूर्वानश्वत्थान् पलाशानि च दक्षिणे ।
सदानं पश्चिमे रोगे बहुम्बरमधोत्तरे ।
ईशाने रक्तपुष्पकच अमये क्षीरिणी तथा ।
नेत्रते कण्टकी चैव वागवे शिमूलस्तथा ।
अश्वत्थस्यैव दारिद्र्यं हलक्षभि र्योगमादिशेत् ।
शेष द्वसवठवानि (?) धनहानि : भाण्डारे
अभिषय रजपूष्पश्च क्षीरलिषु सूतभयं
कटुके रिष्टभयश्च गृहमेदकः शिमूले
चाप्रतिभि पुर्णि स्रैवै.....

XXXIX. येन सुत महाराणा विभागं तु कारयेत्
यत्र कोणं विकोणं च विदितो सूत्रधारेण ।
विश्वकर्मोवाच । शिल्पिलक्षण विच्छेदं शृणु मे ऋषि उत्तमम् ।
आचारकर्म स्वस्तिकं..... ।

नानाशिल्पी प्रमाणश्च प्रसादः नृप भावना ।
ततः कर्म प्रमाणञ्च सूत्रधारश्च कारयेत् ॥
हीनाचार्यं न कुर्वीत हीनशिल्पि न कारयेत्
तत्र कर्म विफलन्तु यथा पुंसो नपुंसकाः ।
अर्थहीनः यथा शिल्पी ग्रहहीनस्तथैव च ।
.....

यत्र सूत्रं महाराज विकोणकोणशोधितं ।
एवं कर्म.....
यत्र कोणं विकोणश्च विदितम् सूत्रधारेण ।
अर्थहानिः प्रजापीडा नित्यदुःखं समाचरेत् ॥

अर्थहीनौ नृपनाशः अर्थहीना तु या क्रिया ।
शूलव्याधि मरणं ध्रुवम् ॥
 बलहीने महादोषः राज्यराष्ट्रकुलक्षयः ।
 शास्त्रहीने तु न कुर्यात् कर्तव्या शास्त्रदृष्टिः ॥
 द्रव्यहीनयजमानस्य मन्त्रहीनस्तु [ब्राह्मणः] ।
 शीर्षिलक्षणहीनस्य न प्रतिष्ठा समो रिपुः ॥

- XLI. स्वतोऽपि वज्रंयेत् कथिते काले गृहे सः ।
 ध्रुवं मृत्युं विनिर्दिशेत् दीपधूपशत जन्मने [१] ॥
 स्वप्लावी शिल्पीव स्वदिवापप्लवयः ।
दृश्यते पूर्वदृक्प्लवे ।
 अर्थलाभमनु नृप दक्षिणे तु प्रजाहानिः ।
 दारिद्र्यं दुःखपीडनं न कृतं गृहकर्मणि ।
 कञ्जानि खमीप्लवते ।

- XLIV. उच्चनीचं न कर्तव्यं कर्तव्या उच्चस्थानयः ॥
 अथवा विषमसंकेतः कर्तव्या निशिकल्पः (१) ।
 पादेन त्रिकोणव्यापी दीव्यगुळ कल्पितम् (१) ।
 स्वातंभाजते उद्देशम् येन भागो विवर्जितः ॥
 अथवा जलप्रमाणेन प्रसाददोषो भवेत् ।
 स्वातमाजलप्रमाणो सकल दोष विवर्जिते (१) ॥

- XLV. ग्रहेण ग्रहगुणितानि एवं कोष्ठी चतुर्दिगानि ।
 दिग्सूत्रं परियत्नतः शिलास्थानं प्रकल्पितम् ॥
 नव सप्तम पञ्चमेन शिल्पलक्षणं विहितम् ।

एकशिला एकानने उत्तम कनेचाष्टे (१) ।
 शोकशीला मेकशीला शीलाभुवनप्रव्रति ॥

XLVI. शोळापूजाविधानम् ।

मुनिरुवाच । शृणु मुने विधिमेकां रुद्रे न यत्तु कल्पिताम् ।

आयामश्चतुस्तालेन तालद्वयेन विस्तारः ॥

बाहुल्यमेकतालेन पूर्वकार्यानि क्रियते ।

सर्वघटविधानेषु शिलादोषविवर्जितः ॥

अर्थहानिः नृपनाशाय अर्थहानो तु सा क्रिया ।

बुभुजे शत्रुपीडां तु शूलव्याधिमरणं ध्रुवम् ॥

यत्र कोणं विक्रोणञ्च विदितं सूत्रधारेण ।

अर्थहानिः प्रजापोढा नित्यदुःखं समाचरेत् ॥

पिष्टभेदे भवेन्मृत्युः गमाभेदे दरिद्रता ।

भद्रभेदे भवेत् रोगो यत् सत्यं ब्रह्मवदति ॥

XLVIII. अश्वमेधे शतसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।

तत्तुल्यन प्रासादकोर्तिः यो निश्मर्ति सुखप्रदम् ॥

XLIX. गणेशाय नमः । इति नैमिषारण्ये भुवनप्रदीपे विश्वकर्म्म-

मुनिसंवादे प्रासादलक्षणम् ।

1

ब्रह्मजातिः नवरथेन क्षत्रियः सप्तभिस्तथा ।

वैश्यः पञ्चरथे क्षत्रिभिः शूद्रा एक एव च ॥

ब्रह्मजातिप्रसादेन क्रिया [च] यदि चल्स्यते ।

गोविन्दमुखारविन्दं ब्रह्मस्थाने भवेत्तेन ॥

L. पद्मानाम यथापिष्टं सिंहश्चापि विधीयते ।

भद्रवेदीकुम्भख्याताः सुस्थिरसुरकुम्भो भवेत् ॥

परिजाङ्ग चाष्टपिष्टं नवमे कुर्मपिष्टं च ।

LII. सिंहासने सिंहपिष्टं सुरलोकनिवारणम् ॥

कोणसन्धिसमाकोर्णं पञ्चभागे.....

विधिक्रम विनाशसि सिंहपिष्टं विधीयते ॥

सुरपिष्टे तु सकर प्रसादं सुषुवे द्विज ।

XVLII पादभिः..... ।

सुरसः वेदभागेन वेदभागेन कुम्भका ।

वसन्तामेकभागेन मेकभागेन मुचुलि ॥

XC. महामेरुमन्दरे चैव कैलासोभद्रकोऽप्यसौ ।

दिविदानः केशरो च श्रीवत्सोनन्दोवर्द्धनम् ॥

चित्रकुटः सुवर्णकुटश्च पद्मशिल्पं श्रीसिद्धकृष्णम् ।

रत्नसुन्दरं त्रिदृष्टेन्द्रम् क्षेत्रभूषणं स दोषम् ॥

सर्वाङ्गसुन्दरञ्चैव मेदिनोविजयं तथा ।

श्रीतरु निचसा चैव मूलभी श्रीवत्समपि ॥

हंसद्रोवोदान्याख्याते गरुडलघुविमानम् ।

अष्टभी पद्मकारञ्च कल्पतरुः लम्बाढ्ये [१]

कैलासनामानं यन्त्रं रत्नसारं लघुसेकः

माघनो नागरो चैव कोशोलो विराटी तथा ।

प्रदक्षतु समाख्याता वसन्तश्च सुरालयः ॥

चतुरस्ते कृते क्षेत्रे इन्द्रभयत्रिवर्जिते ।

द्वात्रिंशभाग आसन नवरथेन भूषिता ॥

कनिककणिक भागो द्वात्रिंशमंशं कारयेत् ।

कैन्यासं नेत्रभागेन अनुरथो नेत्रभागेन ।

परिरथो वाणमिमे उपरथो भाग मर्दकम् ॥

मध्यरथा मङ्कन्यसनं । उपरिथ मुनोव्रत ।

वदन्ति सप्तमुनयो विश्वकर्माप्रसाद ॥ [१]

अथ कैलास भागः ।

कैलासभाग अष्ट द्वाविंशतिः ।

कोणे कोणे वर्षं कारयेत् । कैलासो वासुमायेन ॥

अनुरथं तदङ्गं परिरथो नेत्रमाप्रव ।

उपरथो वानभ्यगोन.....

मध्यरथो वान्तद्वयं कलासभागस्थापनं ॥
 पृथिव्या मेढपसादं व्यास्यमङ्गं कारयेत् ॥
 चतुरश्रे कृतक्षेत्रे प्रसादम्ववेवन्तन । (?)
 गोरथमेकमर्द्धञ्च उपरथो बाणभागकं ।
 परिरथो रूपकं तथा । गोरथो ऋतुभागेन
 प्रसादोनवरथेन नितड्भागः समाप्तः ॥ (?)
 चतुरश्रे शुद्धक्षेत्रे वसुरामविभञ्जिते ।
 कोणश्चैव रसांसेन स्तम्भमात्रमेकभागेन ॥
 देवांशे कणिका भवेत् प्रासादस्तु चित्रकूटः ।
 प्रासादः सप्तभिन्न चित्रकूटः समाप्यते ॥

...

चतुरश्रे कृतक्षेत्रे पञ्चदश भागान् कारयेत् ।
 गोरथः द्विभागेन अकाशे उपरथो स्थितः ।
 अनुगमः पञ्चदशभागस्तु अष्टादश कोणपिण्डका ।
 क्रमादिघटं कारयेत् । भूमिका क्रमान् सर्व्व ॥ (?)
 कामनं अनुगमस्त्येव चतुर्भिः कोणानि शोभितम् ॥
 प्रसादः क्षत्रिमूषणं सप्तमिः रथे संयुतः ॥
 मन्दरभागः षष्ठं विंशतिः कलासश्चतुरहारि ।
 नेत्रः परिरथो भवेत् । अनुरथस्तु सामान्यम् । (?)
 मध्यरथः परिमाणे रसभागेन कारयेत् ।
 रथमधे कृत्यसर्नं सप्तरथञ्च कारयेत् ।
 ऋतु विधिः कृते क्षेत्रे नेत्रमंशं गोरथे ।

...

...

...

चतुरस्रे कृतक्षेत्रे अर्द्धः भागः विवर्जितः
 कन्यास द्वयभागेन पञ्चभिरथैः संयुक्तः ।
 समभागेन कल्पितः कृषभः प्रासादः समाप्तः ॥
 चतुरस्रे कृतक्षेत्रे वसुभागविभाजिते
 गोरथमेकभागेन एकाद्वंशनुगुणं भवेत् ॥
 कनिकमेकमर्द्धं स्यात् प्रसादं द्विपञ्चं कृतं
 मैथ्यं क्षेत्रे तदावास्तु तत्रकाल वेवस्तना (?)

- XCVI. गोरथं तु गुणांसेण अर्द्धमुपरथो भवेत् ॥
 उपरथो वेदांसेण अनुरथो युग्मभागः ।
 कुण्डपिण्ड मिदगोथके (?) उपरथो भवेत् ॥
 उपरथो वसुभागेन चतुर्द्वंशं अनुगुणः ।
 कोणपिण्डम् अधिकृतं चतुःपष्टिः शिखरानि ॥
 यस्य देशे प्रसादे च राजसं तु फलं भवेत् ॥
 सुता यत्र मध्यस्थाने चतुर्द्वंशवेत्
 द्विभागस्तु अनुगुणे मध्यं रसारीन । केशरीभाग चतुर्द्वंश
 श्रुतकसंकोणपिण्डका ॥ (?)

खुरकुम्भजङ्घास्यात् अवध्या न वरन्डका ।
 उभय भारअकिन्ति विचित्रं कर्मभाषितम् ।
 द्वीपाशाः शिखरः स्यात् चतुर्द्विंशू समन्ततः ।
 प्रसादः नलिनोभद्रः वेणवविप्रमियो भवेत् ।

- XCVII. द्विविडा बहुभिस्तथा त्रिभिः रथैः संयुक्ता तु

- XCVIII. तोरणभागं प्रवक्ष्यामि या भागेन विद्यते ।
 आयामत्रयभागेन विस्तारश्चतुर्विधक्रमे ॥
 मोवा सङ्गुप्तभागेन वानेन गोलोक तथा ।
 पालका प्रहभागेन विशभागेन मोदिता ॥
 पदञ्च खुरभागेन नेत्रभागः जङ्घा तथा ।
 भद्ररुद्रभागेन मालभागेन प्रहः स्यात् ॥

INDEX

A		Baud	93,193
Abhayamudrā	176	<i>baki</i>	158,159,160,161,162,164,169
Acharya, Prasanna Kumar	1,2	Bhadra	Def., 78; 124,149,154, 155,156,163,165,171, classifications, 156-157; specifications of different examples, ch. XVII, 158-162 detailed specifications of the <i>gaṇḍi</i> of Bhadra, 162; height 170
Ahīdhara	8	<i>bhāga</i>	137,138,139,140,141,142 143,144,145,146,147,148 149,150,151,152,153,159, 165,166,168,173
<i>akṣhāsūtra</i>	177	<i>Bhāgabāt</i>	70
Amlā	158,159,161,162,164; of Nalinibhadra, 170	Bhairaba	176
aṅgula	72	Bhubaneśwar	79,80,188,190,193
<i>anurādhā</i>	159,160	Bhubanapradīpa authorship,	7; 78
<i>anuratha</i>	137-139,143,145,146, 150,153,159,160,161,164, 166; of Draviṣā 171; of Baṛabhi, 172; <i>a paga</i> , 143	<i>Bhūmi</i> , deities presiding over, 114; def., 115; 137,138,139,143, 144,146,148,149,150,151, 152,158,159	
Arch, corbelled	121	Bibāna	99,100,120
Architect, Test of a good	69	<i>bidigasutra</i>	76
Aṣṭaśree	86,98,99,124,125	Biharāsara	90,126
Astaśrī	139	Bihasta Indra	124
Augury	VII; 19	Bijayā Bhadra	158; <i>gaṇḍi</i> specifications, 165
Auspicious ceremony	§XXXI; 57	Bimāna	90,148-149
B		Birāṭi	124,139-140
Bahantisara	125	<i>bisama</i>	172
Bahargamasara	126	Biśwakarmā	127
Baijnath	94	bow	177
Bajaura	94,190	Brihaspati	177
<i>bātāgra</i>	72	Brishava	98,99,100,120,149-150
<i>bandha</i>	44; use of building determined by, 45; effects of, 45	Budha	177
<i>bāndhanā</i>	LXXI; 158,162,168 175,176	Building classification of site, 15; effects of living in different sites, 16; effects of different months, 37; of light or dark half, 38; of days of the week, 39; of phases of moon 40, of zodiacal sign, 42; o	
Banerji	93 n; Rakhalas 1,188		
<i>bāṛa</i>	classification of, 92,101; 148,155,158,161,164,169; in Nalinibhadra, 168,169		
<i>bara mudrā</i>	177		
Baṛabhi	87,113,126,148,171,172		
<i>Baraṇḍa</i>	LXXII; 77,144,159,162, 176; of Nalinibhadra, 169; of Baṛabhi, 172		
<i>baruṇḍi</i>	Nalinibhadra, 168,169; of Draviṣā, 171		
<i>Basanta</i>	124,168,169		

constellation, 43 ;—bandha of, 44,45 ; star of, 47 ; probable age of, 49 ; *nabāngsa* of, 50 ; *nāga* of, 51 ; expenses, 52 ; position of trees with reference to, 66 ; position of water, 67 ; addition to, 70,71 ; foundation of, 74 ; faults in, 76

C

Central India 94
Central Provinces 94
Chamba 94
Chanda 193
Chandika 114
Chandra 176
Chāṅgaṛā 170
Chhātā parab 94
Chhatribhūṣaṇ 140,142
Chitrakūṭa 124,127,140
Club 177
Constellations effect of, 43

D

damā 170
darbha 72
Day of the week, effect of, 39
dhāra def. of 121
Dibidāna 124
Divination 60
Door with reference to *nāga*, 35 ; influence of Bandha, 46 ; orientation of, 52 ; luck determined by position, 53
ḍori 170
Drabibāna 88,128,150
Dravirā Specifications, 171 : *garbha*, 171
Dribidāna 124
Dul-padma 84,95,98,99,141, 150-151,165

F

Fergusson 1
folls 175
foundation 74

G

gadā 177
Gainthiālā 154-155
Gajapati 94
Gamā 77 ; def., 121 ; meaning, 156
Gaṇḍi of Rekha, LXXIV ; curvature in Rekha, LXXV ; of Bhadra and Rekha, 79 ; of Khākharā 80 ; relation to *bāṛa*, 114 ; 91, 140,148,151,152, 154, 156, 157, 160,161,162,165, 169 ; of Dravirā, 171 ; of Barabhi, 172
Gaṇesh 176
Ganguli Manomohan, 3
garbha 150, 152, 155, 158, 160, 162, 163, 164, 171, 174 ; of Barabhi, 172
Gaṇura 84,98,99,119,124,128
ghanṭā 157, 158, 159, 160 161, 162 ; in Keṣarī, 166
ghaṛi 170
goratha 137,143,164
Gauriya def., 78

H

Hangsa 124
Havell 1,4
hermaphrodite 146

I

India North-western, 132 ; Western 132
Indra 129

J

Jagamohan 77
Jaipur (Amber) 132
jāṅgha 158, 162, 169, 171, 172, 175, 176

K

Kallāsa 89, 90, 99, 100, 124, 130, 141, 151
kainasā in Nalinibhadra 168
kalasa details of, 117 ; 157, 158, 161, 162, 164, 168, 170, 172 ; of Dravirā, 171

- Kalpataru 124, 141-2
 Kāṅgrā 190
kaṇi 168, 169
 Kaṇihasṭha 142
kamaṇḍalu 177
kaṇṭka ā, 72 ; 137, 152, 159, 160, 161, 162, 163 ; *k. paṇa*, 140, 161
kāṇṭi 149 ; def., 157 ; 159, 161 ; of Nalinībhadra, 169, 170 ; of Draviṣṭa, 171
Kerā 171
 Keśara 158
 Keśari 124, 158 ; specifications of *gaṇḍi*, 165-6
 Ketu 177
 Khajuraho 94
 Khajuriya 144
 Khākharā def., 118 ; of *gaṇḍi*, 80 ; specifications, XVIII, 171-3 ; measure, 172
 Khaṇḍasāla 151
Khapuri 158, 161, 162, 164 ; of Nalinībhadra, 169, 170
 Khiching 93, 193
khura 162 ; ā ; *k. piṣṭa* 168
 Koṇarak 93, 157
 Kośala 124
 Kośoli 124 ; specifications, 172-3
 Kṛitidushana 86, 124, 143
 Kshetrabhūṣaṇa 124, 132, 140, 142-3
Kumbha 140
Kuśāgra 72
Kūṭa 138, 139 ; *Khajuriya k.* 144
- L
- Laghubimāna 124
 Laghumandāra 143
 Laghuseka 124
 Lakshmi 174
Lakshmi-divāra 174
 Lalitagiri 4, 73, 121, 156
 Liṅgarāja 79
- M
- mace 177
 Mādhabī 124
 Madhya (Madhubī 7) 152
 Magadha Empire 124
- Maha Barabhi 87, 98, 99, 113, 119, 152
 Maha Bhadra 158 ; specifications of, 164
 Maha Draviṣṭa 87, 144, 158
 Maha Kailāsa 84, 98
 Maha-Meru 84, 98, 99, 100, 124, 133, 165
 Manbhum 93, 193
 Mandara 85, 113, 124, 134, 143-144
 Mangala 176
Mantra Sāvitrī m. 11 ; uttered during an auspicious ceremony 62
Mastaka different elements in 115, 157
 Medinibijaya 89, 158
 Meru 69, 84, 135
 Months effect of, 37, 38
 Moon effects of different phases 40
muchuli 168, 170, 171, 172
muhanti 164 ; of Nalinībhadra, 169, 170 ; of Draviṣṭa, 171 ; of Barabhi 172
 Mukhaśāla 154
 Mukhaśāli 77, 155
 Mūlasri 124
 Mura Śreebachha 85, 98, 99, 100, 144-45, 152-53
muṇḍi 145, 148, 152, 153, 172
 Murtikā 114
- N
- nabughanti* 157
 Nabagraha 176
 Nabaratha temples 125
 Naga Lie of the, 29 ; movements, 31 ; divisions of its body, 32 ; position of auspicious pillar with ref. to its body, 34 ; door with reference to its body, 35 ; Chap. IV ; of a building 61
 Nagara 124
 Nāgari 124, 136
 Nalmisha Forest of, 83
 Nalinībhadra 86, 158 ; specifications of *gaṇḍi*, 168-70
 Nanda Śreebachha 15
 Nandivardhana 124, 14
 Nārada 19

- Nichasā 124
 Nisara 86, 136 ; specifications, 137
 noli in Nalinibhadra, 168 ; 169
- O
- Omkareswar 94
 Orchha 94
 Osian 94
- P
- pā 72
 pābhāṇa LXVI, LXVII, LXVIII ;
 158, 162, 168, 171, 172, 175 ; 176
 pāda 162
 Padmakāra 124
 Padmāsana 176
 Padmaśīla 124
 paga def. 121 ; 137, 138, 143 ;
 anuratha p., 143 ; *kanika p.*, 140,
 161 ; *rāhā p.*, 146
 pākhuṣā 171
 pālakā 175
 panchaghaṇṭā 157, 160, 161, 162
 Pancharatha 148
 parichhā 174
 Parijāṅgha 144 ; of Baṛabhi, 172
 pariratha 137, 143, 160, 164
 poṭā 168, 169
 Pataliputra 124
 pedestal L, 84 ; different kinds 84
 pliani 169
 Pillar, auspicious 34
 Pingala 8
 piṭhā 77, 149, 154, 155, 156, 157,
 158, 160, 161, 162, 163, 164,
 169, 172 ; *p. mastaka*, 160 ;
 in Keśari 166
 piṣṭa 77, 155, 158, 164 ; in Nalinibhadra, 168 ; in Baṛabhi, 172
 175 ; *bedī p.*, 88, 146, 159 ;
bhadra p., 84, 89 ; *kaṇi p.*,
 88, 150 ; *khura p.*, 84, 86, 137,
 143, 153 ; *kumbha p.* 84, 90,
 138 ; *kurma p.* 84, 90, 149 ;
padma p., 84 ; *parijāṅgha p.*,
 84, 87, 144, 148, 152 ; *singha p.*,
 84, 85, 137, 139, 145 ;
sundara p., 89, 150 ; *sufhira p.*,
 84, 89, 138
- poṭala 149, 156, 157, 159, 160,
 161, 162, 165 ; in Keśari, 166
 Panjab Himalayas, 94
 Purnaśāla 88, 145-46
- R
- Rabi 176
 Rabiśuddhi 41
 rāhā 138, 139, 143, 144, 149, 157,
 159, 160, 161, 162, 164, 166 ;
 in Draviṛā, 171 ; in Baṛabhi,
 172
 Rāhu 177
 Rajputana 94
 Rākshasi 114
 Ram Raz 3
 rathaka 137, 138, 139, 140, 141,
 142, 143, 144, 145, 146, 147,
 148, 149, 150, 151, 152, 153,
 159 ; ratio and projections
 in Bijayābhadra, 165 ; in
 Keśari, 166 ; in Baṛabhi, 172 ;
 in Kośali, 173
 Ratnasāra 85, 96, 98, 99, 119, 124,
 137, 138, 146, 153, 165
 tri-anga 95
 Ratnasundara 124
 Rekha temple, vertical segments,
 91 ; classification according
 to *baṛa*, 92, 187 ; temple, chh.
 XII-XV ; temple, interior of,
 120 ; def., 78 ; 149, 154, 155,
 156, 162, 165
 rekhaḡaṇḡghāṭa def., 114 ; 137, 138,
 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 147, 149, 150, 151
 152, 165
 Rudragapika 114
 Rudrāyani 114
- S
- Sani 177
 Saptamātrika 176
 Saptaratha temples 139
 Sarbāṅgasundara 89, 90, 124, 138,
 146
 Sāripalli 94, 192

Sarnath 94, 176
 Sāstri, Ganapati 2
 Sāvitrī mantra 11
 shield 177
 śikhara 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 159; distribution, 123; disposal in the body of the Bhadra temple, 159-60; 160; in Keśarī, 166; in Draviṛā, 171; in Baṛabhi, 172; in Kośoli, 173
 Śilpaśāstra 5, 69; period of composition 94
 site for building, See 'building site'; best s., 13
 Soil testing by lighted lamp, 14; selection, 11; four castes, 11, classification, I, 9,
 spear 177
 srāhi 158, 159, 160, 161, 162, 164; in Keśarī, 166; in Nalinībhadra, 169; in Draviṛā, 171; in Baṛabhi, 172
 Śreebachha Khaṇḍaśāla 86, 119, 153, 160
 Śreebachhanadībardhana 99, 100
 Śreetaru 84, 98, 99, 124; specifications, 138-39; 147
 Śrīvatsa 124, 147
 Śtambha 175
 stone-block size of, 75
 stone-building 75
 Subarṇakūṭa 100, 124, 147
 śūla 177
 Surālaya 124

T

tala jānḡha LXIX, LXX, 168
 Telkupi 93, 94, 120, 193
 temple classification, 81, 82; different types, chap. X, 78; height, 93, 96
 Torāṇa 174, 175
 trāvadaśa-ghaṇṭā 157
 tree 65
 Tripātī 147, 169
 triratha 171

U

Udaipur 132
 Ujjain 94, 132
 United Provinces 94
 uvaratha 137, 164
 uvar iānḡha LXXII; 158, 162, 168, 175

V

Valśya 150
 Vaitāl deul 80
 Vindhyaśchal 94, 192
 virāla nara-v., gaja-v., 105
 Virāt 124
 Viśwakarmā 7, 69, 83
 See Biśwakarmā
 Vizagapatam 94, 192

W

Wall thickness in Rekha 119
 Water position in ref. to building, 67

Y

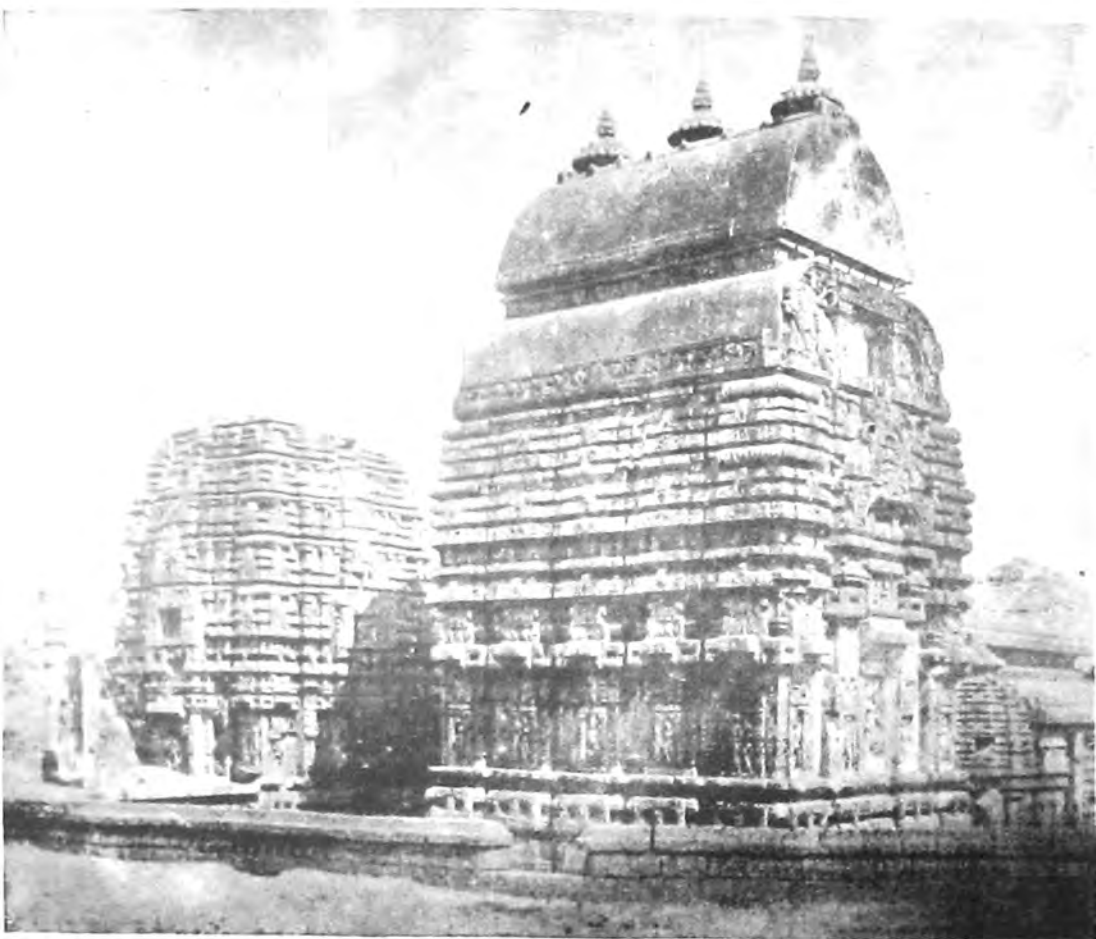
yuka 72

Z

Zodiacal sign influence of, 42

Temple of Gauri, Bhubaneswar.

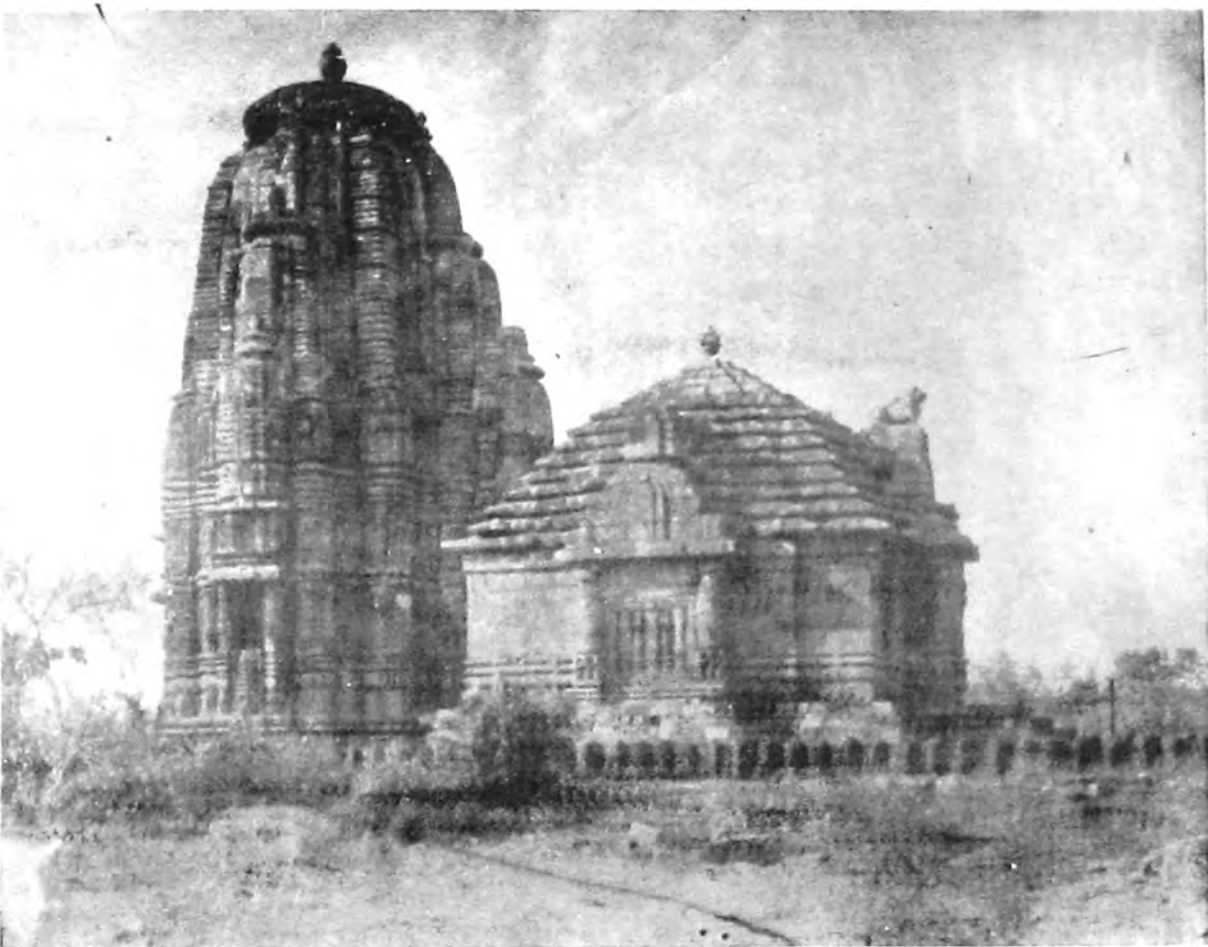
Vaital devī, Bhubaneswar.

Doorway of Chandrasekhara Temple, Khiching, Mayurbhanj.

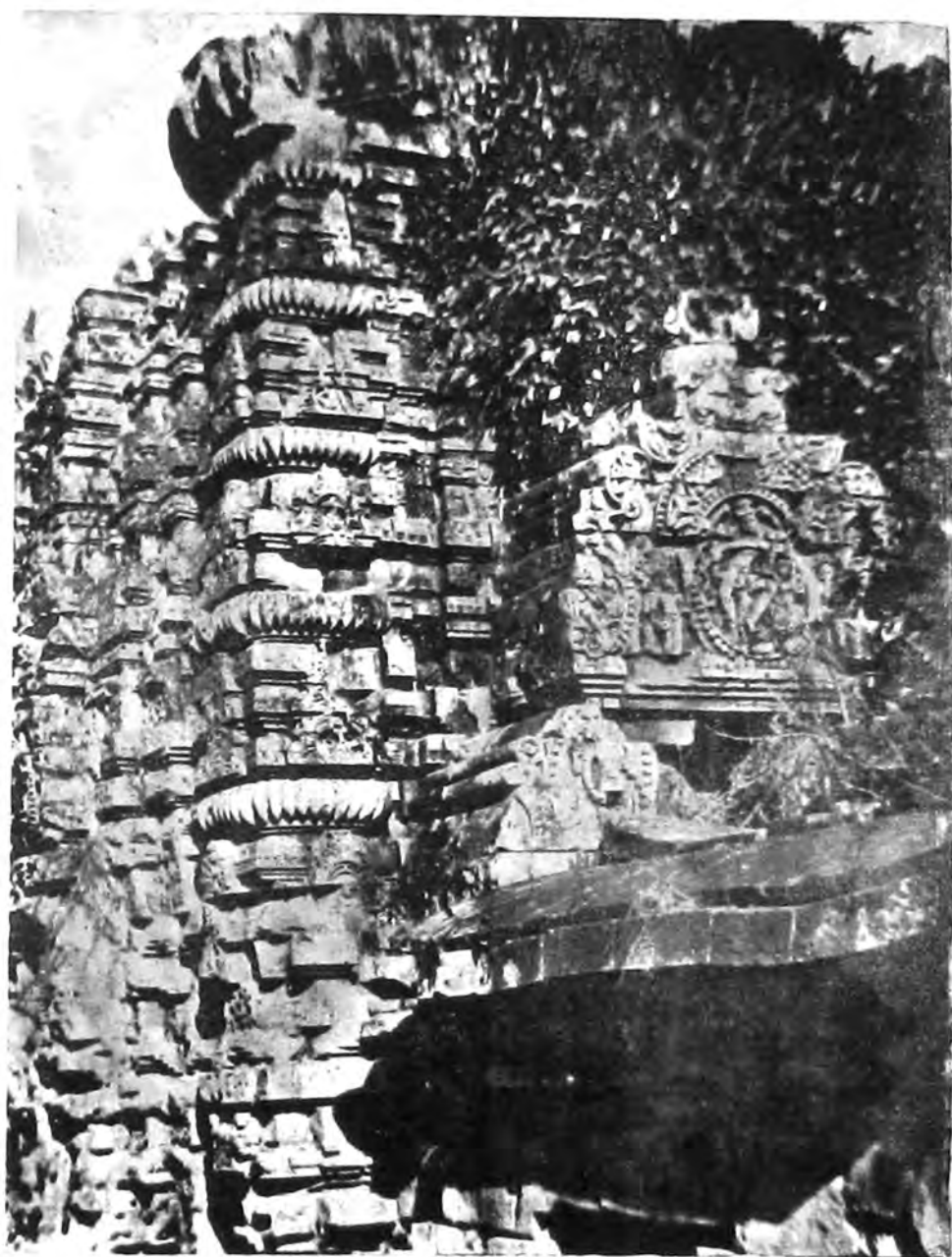
Torana at Puri.

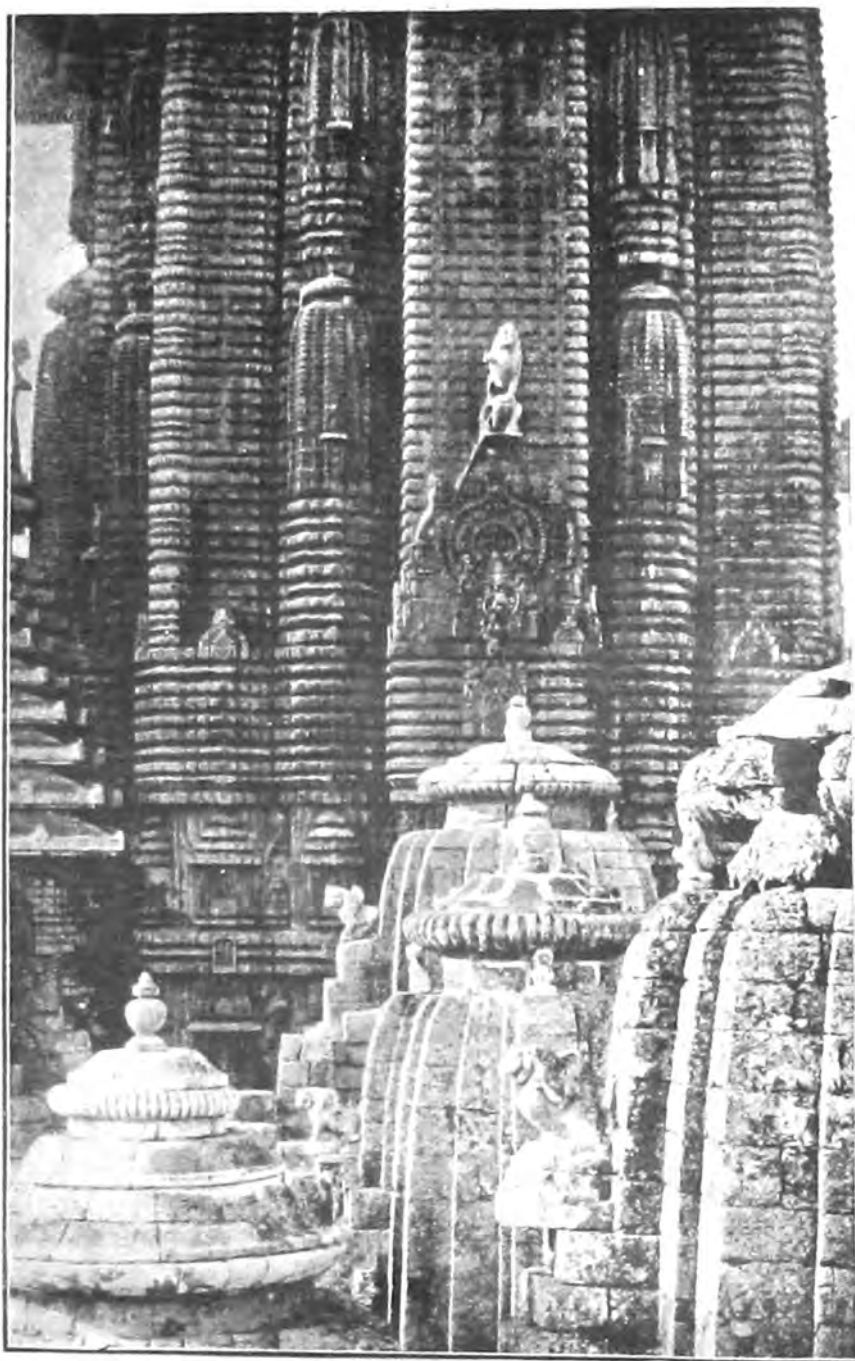
Rajarani Temple, Bhubaneswar.

Jagadis Temple, Udaipur, Rajputana of. The *Kshetrabhusana* Temple.

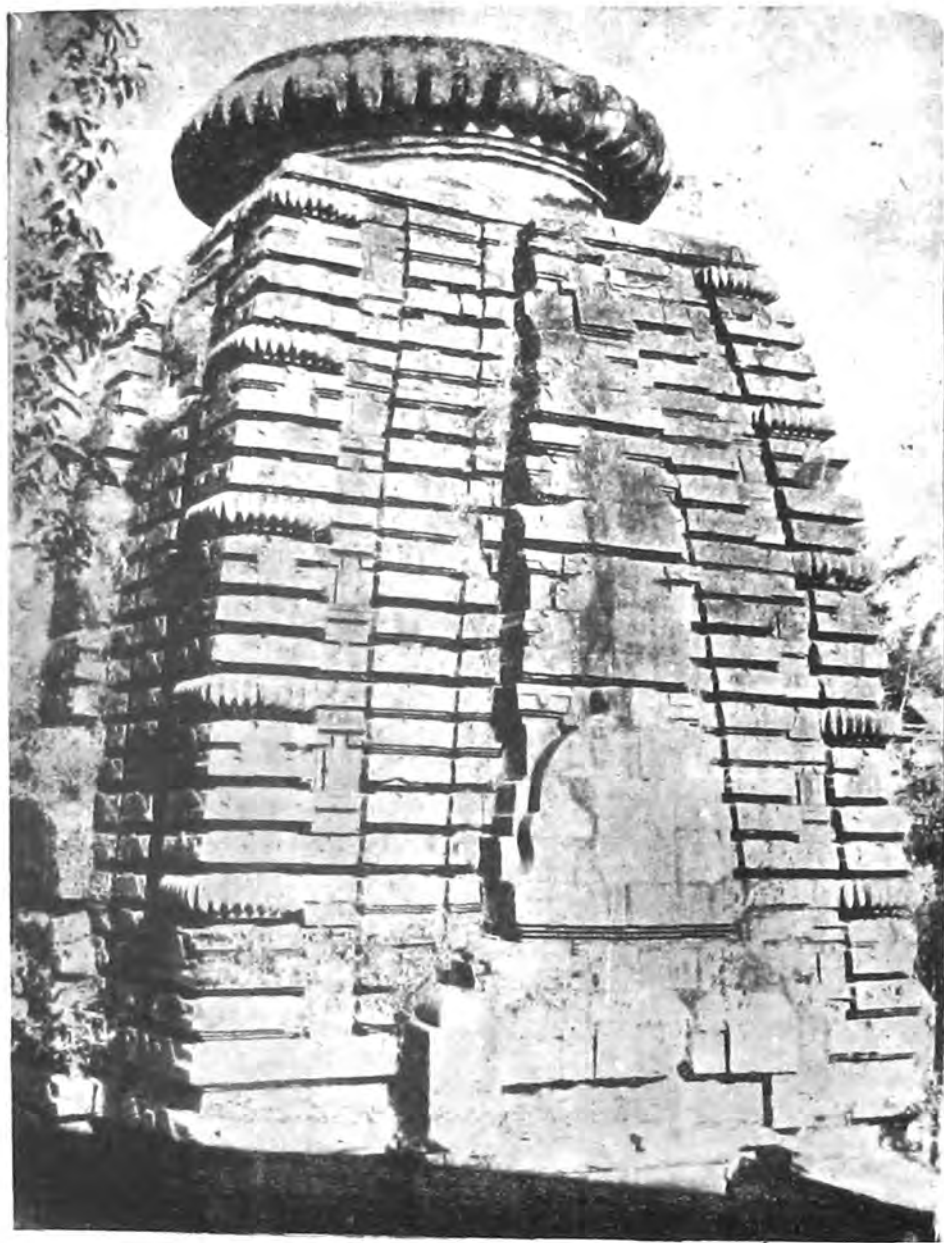
Projection on frontal *raha paa* Markandyeswara Temple,
Bhubaneswar.

Part of *gandi* of the *Lingharaja* Temple showing *Sikharas*
on the *Aauratha paga*.

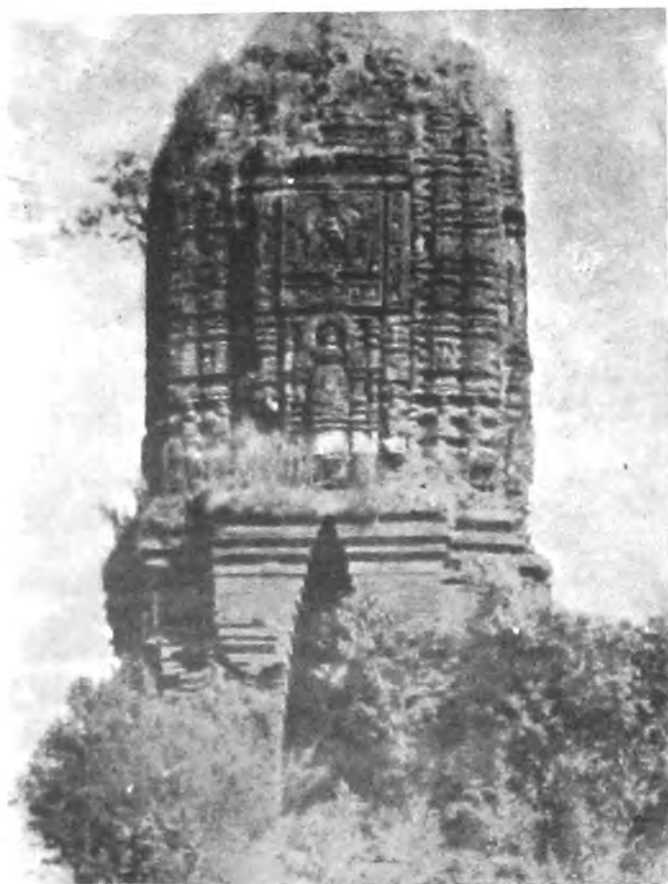
Bandhana, Sari Deul, Bhubaneswar.

Gandi of Mohini Temple. Bhubaneswar

Ruined Rekha Temple at Telkupi, Manbhum.

Ruined brick-temple at *Boram*, Manbhum District showing cerbelled arch over doorway.

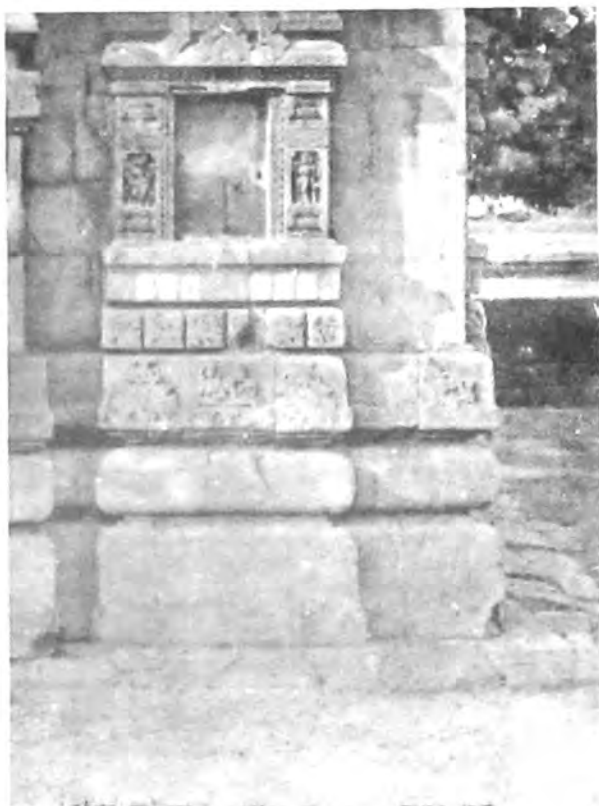
Corbelled arch above the lintel in a ruined temple near Rameswar, Bhubaneswar.

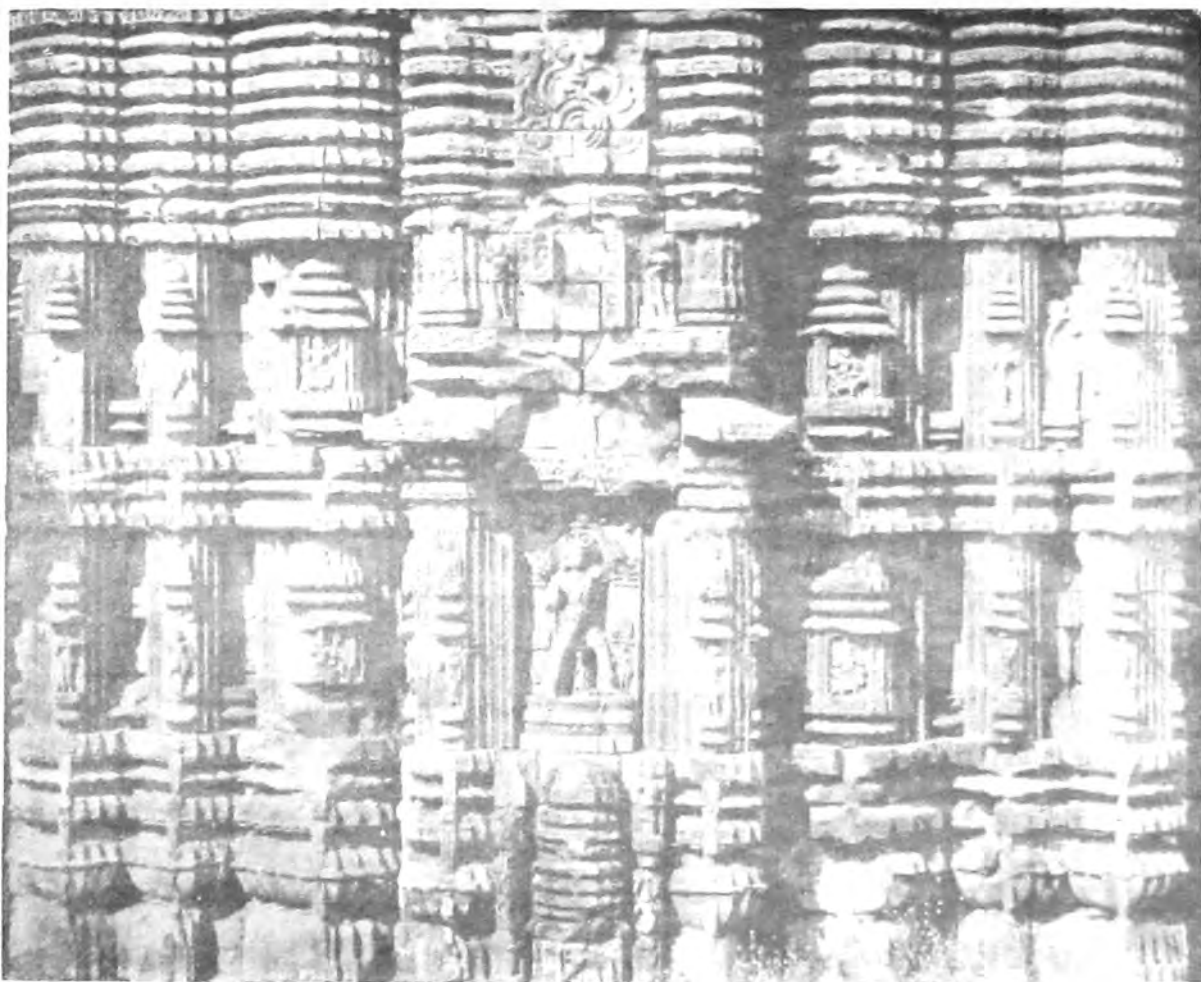
Tala Janghā and Bandhana with figures of *nara-virula* and *aaia-virala*. Konarak.

Pabhaga, consisting of five mouldings *Rajarani* Temple, Bhubaneswar.

Pabhaga, consisting of three mouldings, *Parasurameswar* Temple. Bhubaneswar.

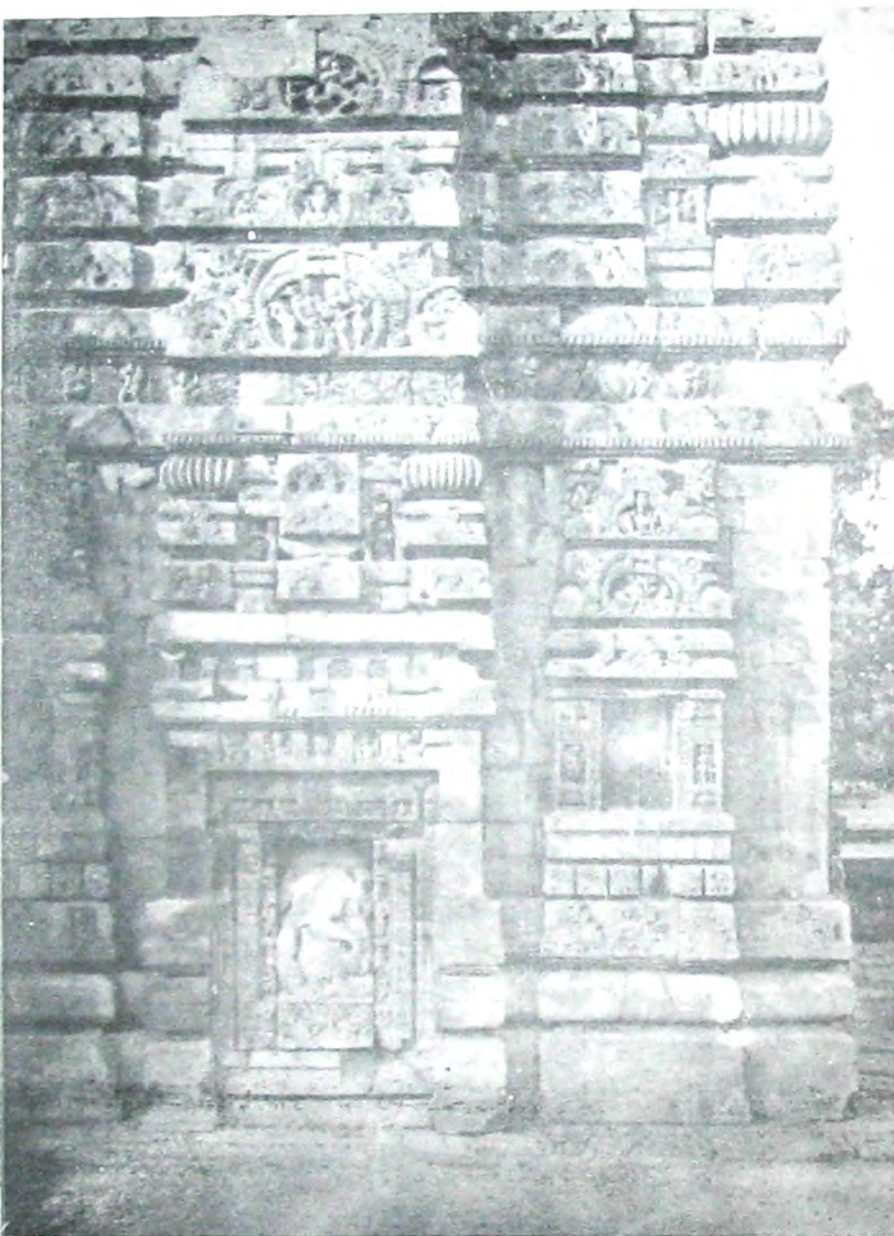
Bdra consisting of *pabhaga*, *tala jangha*, *bandhana*, *upar jangha* and *Baranda*, *Anantavasudev* Temple, *Bhubaneswar*.

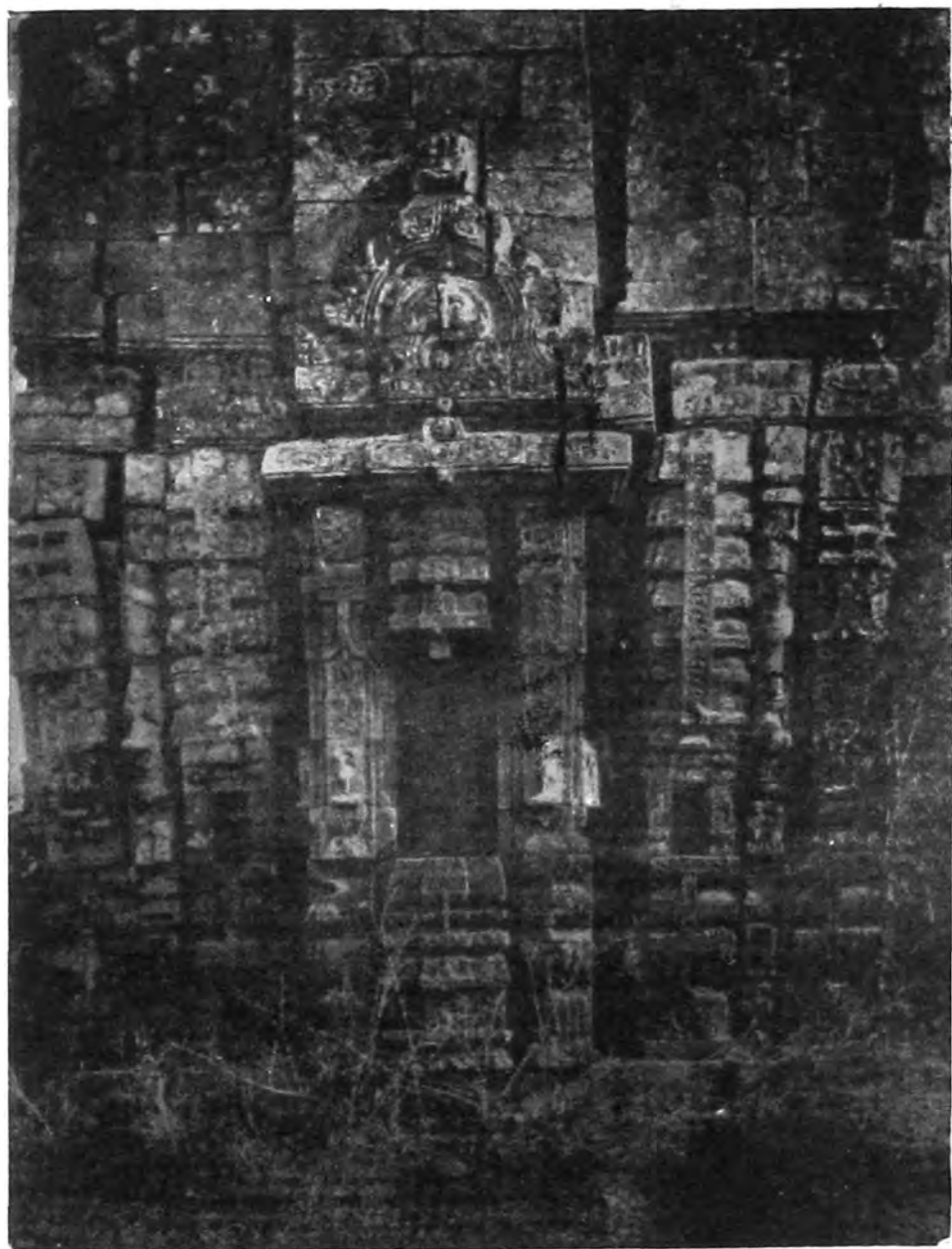
Chandrasekhar Temple Khiching, Mayurbhani (after repairs)

Bara consisting of *pabhaga*, *jungha* and *baranda* with a sharp recess demarcating *bara* from *gandi*. Chandrasekhara Temple, Khiching, Mayurbhani.

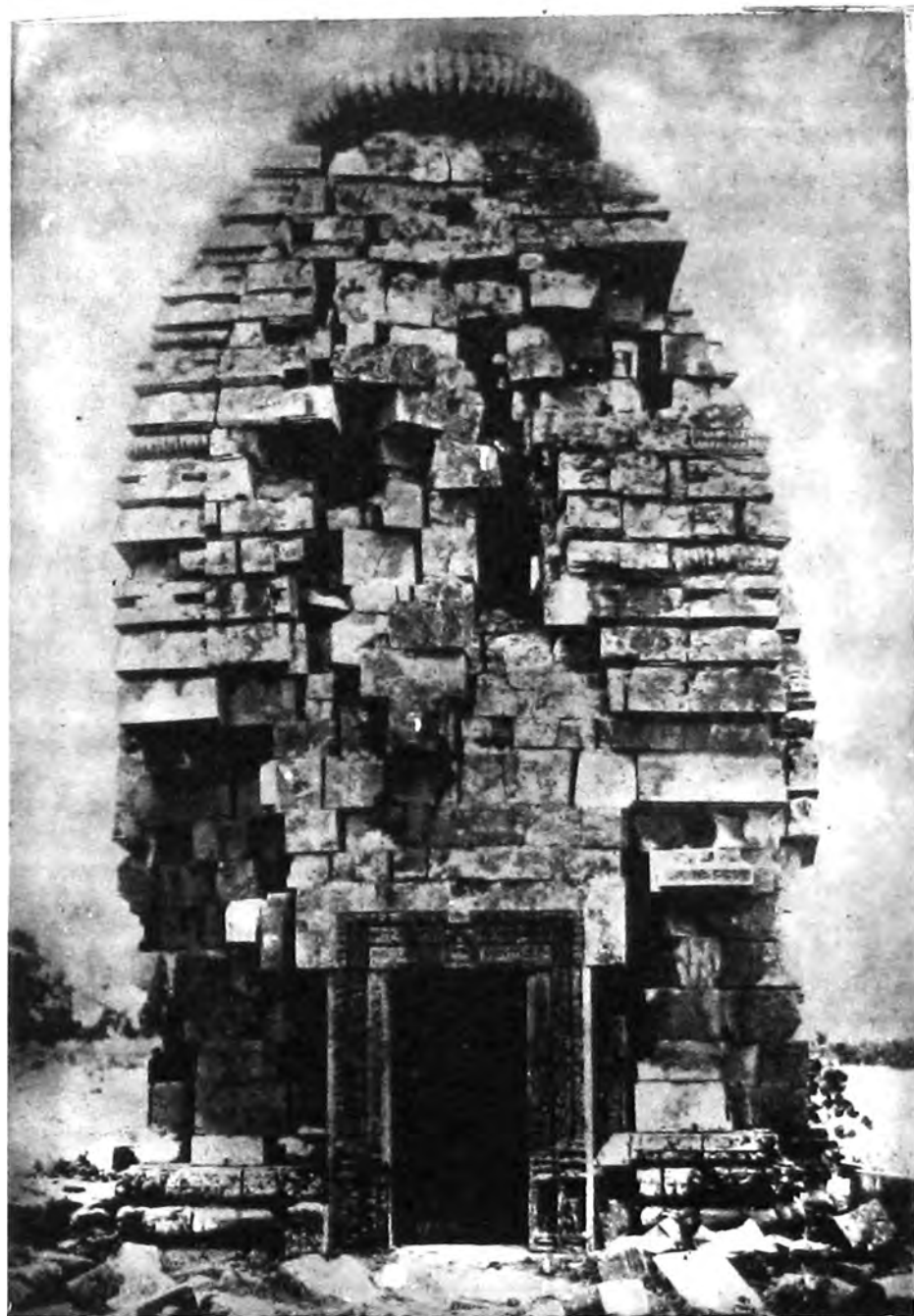
Bara consisting of *pabhaga*, *jangha* and *baranda*. Parasurameswar Temple, Bhubaneswar.

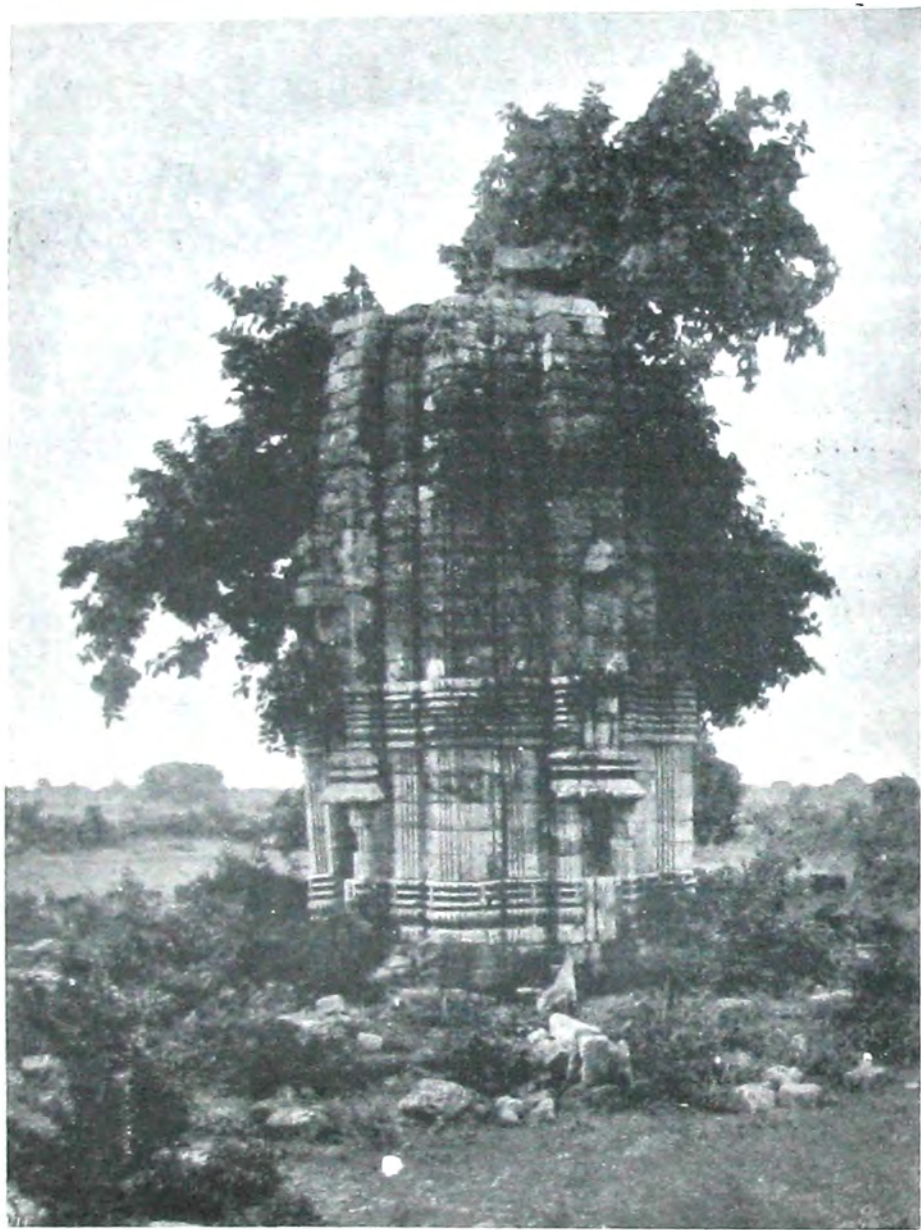
Bara consisting of *pabhaga*, *jangha* and *baranda* in a ruined Temple near Kotitirtha, Bhubaneswar.

Kutaitundi Temple Khiching, Mayurbhansi (after repairs)

Kutaitundi Temple, Khiching, Mayurbhanj,

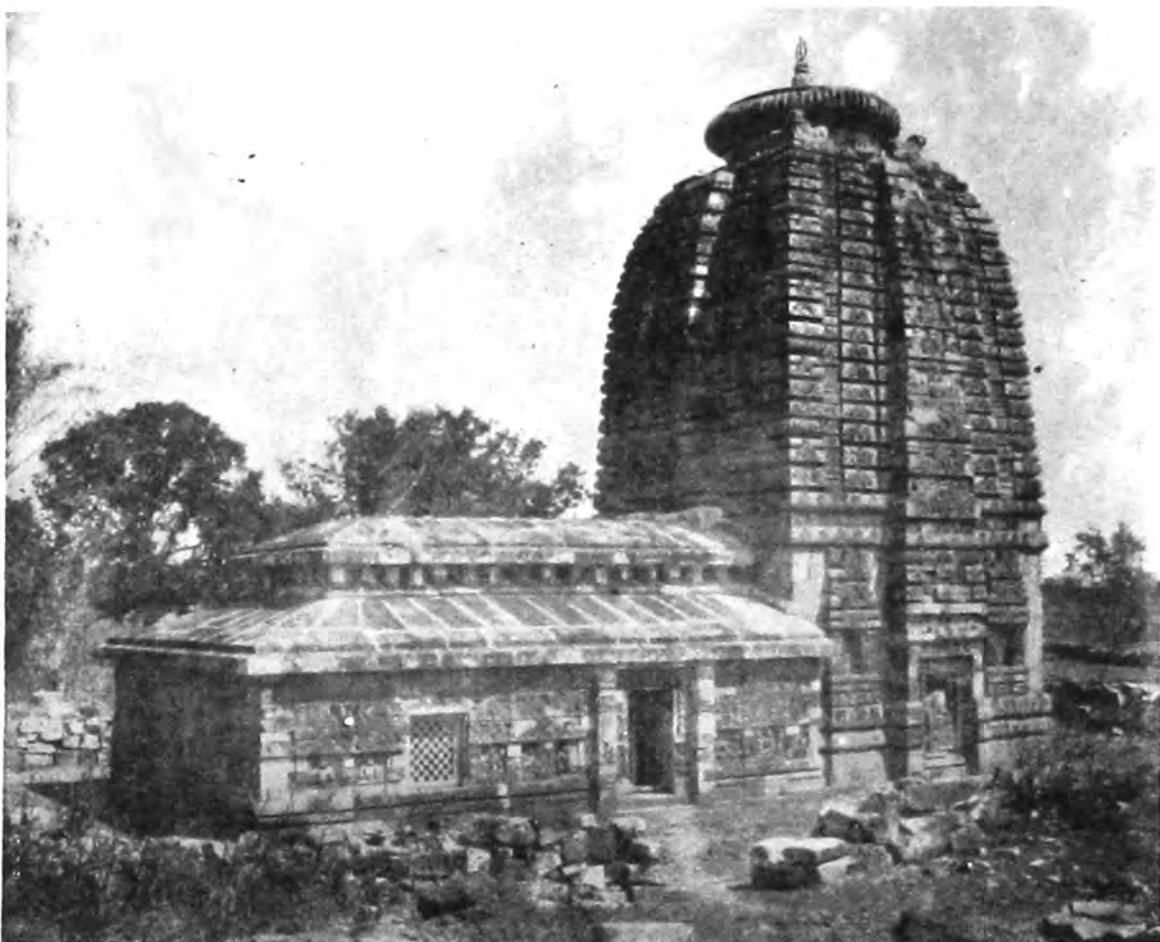
Paga and *dhara* in Mangaleswar Temple, Bhubaneswar.

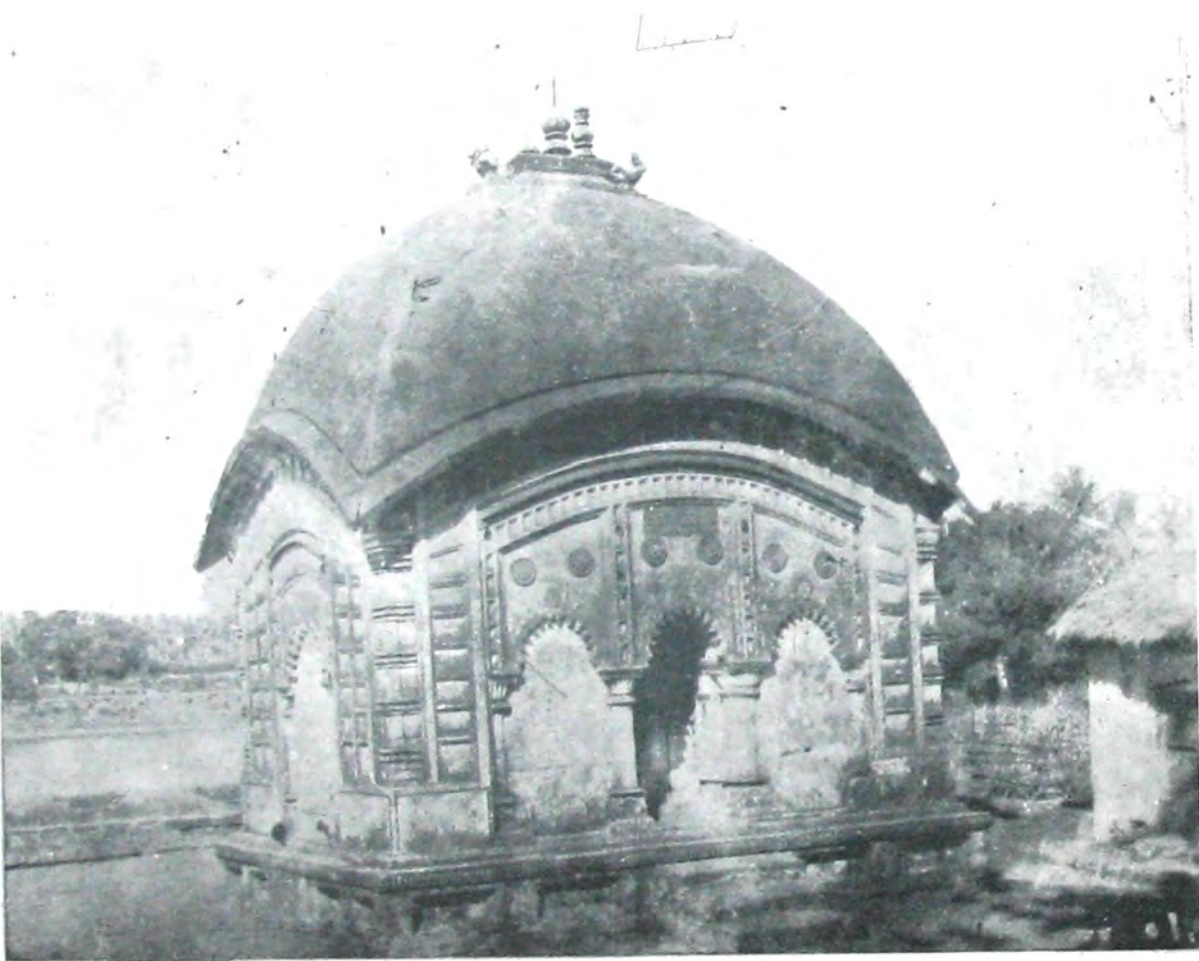
Bandhana, *upar jangha* and *barandā* Sari Deul, Bhubaneswar.

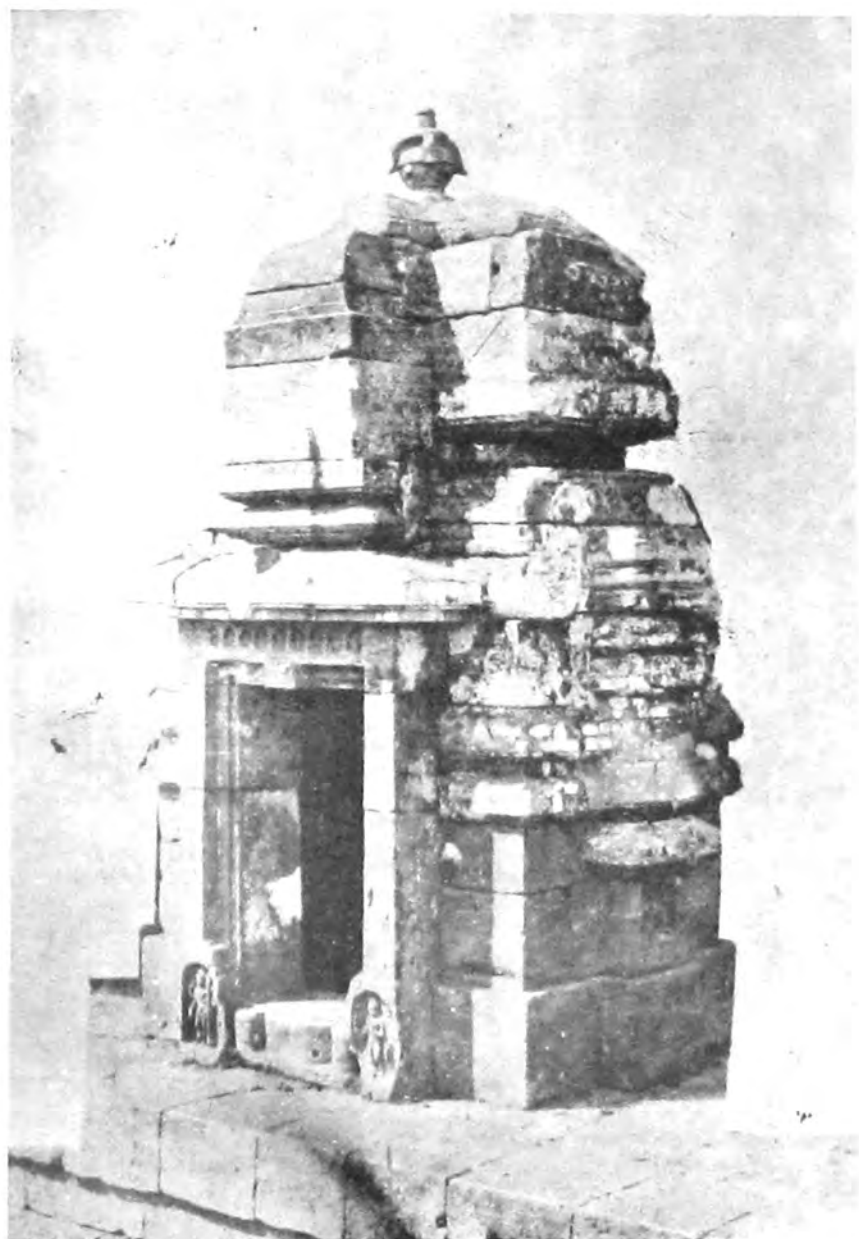
Small Rekha Shrine near Siddheswar, Bhubaneswar.

Parasurameswar Temple, Bhubaneswar.

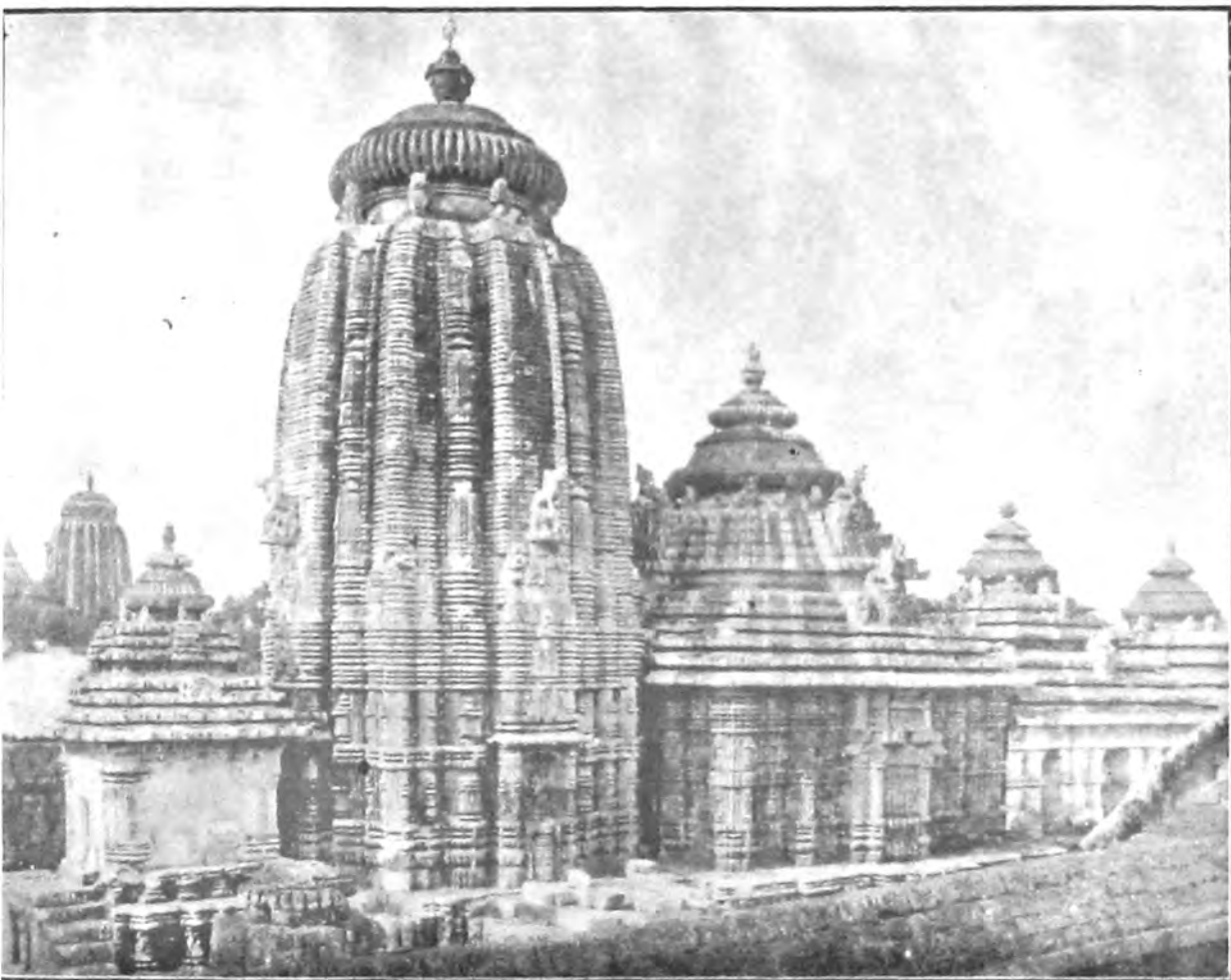
Gouriya Temple, near Markandeswar Lake, Puri.

Miniature Khakhara Shrine, near Siddheswar.

Bhadrs *deul* at Konarak, Puri.

Rekha deul. Anantavasudev Temple. Bhubaneswar.

Torana of a rare type, Bhubaneswar.